

GERBIAMIEJI SKAITYTOJAI,

Užbaigiame 2019-uosius. Kokius juos prisiminsime? Mums, „Nepriklausomybės sąsiuvinų“ rengėjams ir skaitytojams, šie metai buvo žurnalo steigėjo ir redaktoriaus Romualdo Ozolo (1939–2015) 80-mečio minėjimo metai. Visuose numeriuose skaitėme jo pranašiskus tekstus, spausdinome rankraščiuose likusius postulatus ir numatytus darbus Lietuvai.

Viena šio numerio temų – TSRS liaudies deputatų misijos įvertinimas. R. Ozolas kelia deputatų juridinio ir istorinio statuso klausimą – ar TSRS liaudies deputatai buvo kolaborantai? Ką reiškia „naudingas kolaboravimas“ tiesos ir naudos santykio problemos kontekste? „Dokumentų“ skyriuje šią temą tęsia ir kiti deputatai, prisimindami Maskvoje nuveiktus darbus ir ano meto atmosferą.

„Mūsų didžiųjų“ herojus – Adomas Šernas – žymus Biržų krašto sūnus, į Lietuvos istoriją įėjęs kaip aktyvus Lietuvių konferencijos rengėjas, *nepriklausomybės* žodžio vartojimo pradininkas, ilgametis evangelikų reformatų kunigas, Biblijos, giesmynų vertėjas ir kūrėjas. Straipsnio autorė Nepriklausomybės Akto signatarė Irena Andrukaitienė praskleidžia paskutiniųjų A. Šerno gyvenimo metų uždangą, kai jis buvo tapęs sovietinės ateizacijos įrankiu.

„Faktuose ir įžvalgose“ – dvi temos. Pirmoji primena sudėtingus Lietuvos žemdirbių sąjūdžio kūrimosi istorijos vingius. Ar 1989 metais išryškėjęs žemdirbių susipriešinimas neliudijo sudėtingo Lietuvos kaimo pertvarkos kelio pradžios? Ar priėmusieji sprendimus girdėjo žemę dirbančiųjų balsą? Antroji tema – Lietuvos vietinės rinktinės likimas. Kas šie iš istorinės nuotraukos į mus žvelgiantys vaikinai, vilkintys vokiškas uniformas su lietuviškomis emblemomis? Kas jie – nacių parankiniai ar lietuvių tautos politinių siekių reikėdžiai? Kokie jų likimai? Apie tai istoriko Arūno Bubnio publikacija.

„Mąstymuose“ istorikas Darius Juodis analizuoja partizanų kaip politikų programinius dokumentus. Dėl kokios ateities Lietuvos valstybės kovojo partizanai? Daroma išvada, kad kovotojams dėl laisvės Lietuva yra „ne tik demokratinė, bet ir socialiai orientuota valstybė“ (p. 55). Ar rastume idėjinį ryšį tarp partizanų deklaracijų nuostatų ir numeryje analizuojamos R. Ozolo valstybės idėjos? Atsakymas būtų teigiamas. R. Ozolui Lietuvos valstybės tikslas – išsaugoti, sustiprinti ir įtvirtinti pasaulyje lietuvių tautą, garantuoti jai saugų ir patikimą gyvenimą istorinėje tėvynėje.

„Paminėjimuose“ prisimenami du svarbūs Lietuvos išsivadavimo įvykiai. Minime Gotlando komunikato 30-metį. Šį įvykį analizuoja Vytautas Sinica, o autentiškai paliudija Antanas Buračas, atskleisdamas įdomias komunikato rengimo ir pasirašymo detales. Apie Atgimimo istorijoje ryškų pėdsaką palikusią televizijos laidą „Veidrodis“ (1988–1991) pasakoja jos autorė Danutė Jokubėnienė.

Pristatydamas Vytauto Sinicos knygą „Ar mums dar reikalinga Lietuvos valstybė“, kunigas Ričardas Doveika ją vertina kaip kvietimą „asmeniškai mąstyti“ ir neparsiduoti, kaip apie iš vidaus paliudytą žvilgsnį į šiandienos tikrovės būtį.

Metus baigiame dovana skaitytojui – „Nepriklausomybės sąsiuvinų“ 2012–2019 metų straipsnių rodykle.

Redakcinė kolegija

MŪSŲ DIDIEJI

IRENA ANDRUKAITIENĖ

TARNAVĖS TĖVYNEI IR TAUTAI

Šiais metais minime 135-ąsias Lietuvos evangelikų reformatų bažnyčios superintendente, kunigo, poeto, publicisto, vertėjo, poligloto, pedagogo, politiko, visuomenininko Adomo Šerno, visu savo gyvenimu ir darbais liudijusio krikščioniškąją dvasią, gimimo metines.

A. Šernui teko sudėtinga epocha – jis išgyveno du pasaulinius karus, XX amžiaus pradžioje jo akyse (ir jam pačiam dalyvaujant) kūrėsi Lietuvos valstybė, jis regėjo savo krašto augimą, stiprėjimą ir tuo džiaugėsi, jis buvo ir Lietuvos valstybingumo praradimo, kurį atnešė sovietinė okupacija, liudininkas ir kartu – sovietinio režimo auka.

Šeima

A. Šernas gimė garsiam Biržų krašte. Šio krašto išskirtinumą lėmė istoriškai susiklosčiusios aplinkybės – nuo XVI a. jis priklausė Radvilų giminei. Biržų ir Dubingių kunigaikščių Radvilų šakos pradininkas – Mikalojus Radvila Rudasis, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės didikas, valstybės ir karinis veikėjas. Radvilos buvo viena turtingiausių Europos giminių, vienintelė iš Lietuvos didikų, turėjusi šventosios Romos imperijos kunigaikščio titulą.

Biržų Radvilos buvo Reformacijos šalininkai ir globėjai, skatino Reformacijos idėjų sklaidą savo tėvoniijoje. Tai formavo Biržų krašto kultūrinę tendenciją, religinį veidą, paliko ryškų dvasinį pėdsaką šio krašto žmonių gyvenime. Reformacijos dvasia, net ir nuolat nuo XVI amžiaus kontrreformacijos persekiojama ir slopinama, išliko gyva. Žmonės saugojo ir puoselėjo savojo tikėjimo savastį. Evangelikų reformatų bažnyčia atlaikė visus istorijos ir religinių kovų išbandymus, išugdė reformatų bendruomenę, gebančią saugoti savo materialųjį, kultūrinį ir dvasinį paveldą.

A. Šerno tėvų Elžbietos ir Martyno Šernų namuose taip pat buvo laikomasi tėvų religijos – jie išpažino evangelikų reformatų tikėjimą. A. Šernas prisimena, kad jų namuose buvo puoselėjamos senos, XVI amžių siekiančios religinės tradicijos – laikomos namų pamaldos. „Didžiosiomis – Kalėdų, Velykų, Sekminių – šventėmis tėvas iš ryto atlaikydavo pamaldas su atitinkamomis giesmėmis ir maldomis, su toms šventėms skirtomis evangelijomis. Aš buvau siunčiamas kviesti į tas pamaldas kaimynų.“¹

Kaip teigia A. Šernas, jų šeimoje vyravo pagarba grįsti tarpusavio santykiai, nebuvo fizinių bausmių. Šeimoje įskiepyta pagarba ir meilė išliko visą gyvenimą. Aštuoniasdešimtmetis A. Šernas, kalbėdamas apie tėvus, sako: „mylimiems tėvams“, „mano mieli tėvai“².

Kaip vėliau parodė gyvenimas, tokie pagarbūs ir dėmesingi santykiai siejo šios šeimos narius ir tada, kai tėvai jau buvo išėję amžinybėn, o jie patys – broliai ir seserys Elžbieta, Adomas, Jokūbas, Petras ir Marija – jau buvo sukūrę savo šeimas.

Mokslai

Elžbietos ir Martyno Šernų namuose buvo lietuviškų knygų. Šeima artimai bendravo su garsiuoju Biržų krašto knygnešiu, Garšvių knygnešių draugijos įkūrėju Jurgiu Bieliniu, gyvenusiu netolimame Purviškių kaime. Namuose buvo lietuviškas ir lenkiškas giesmynai, iš kurių Adomo tėvas kasdien skaitydavo maldas. Žinant, su koku pietizmu reformatai

¹ Šernas A. *Non credo, quia absurdum est. Rankraštis. Lietuvos nacionalinis muziejus (toliau – LNM), RN- 11953, p. 1.*

² *Ten pat, p. 3.*

saugo savo šventas knygas, tikėtina, kad kai kurios buvo paveldėtos iš vyresnių kartų. Tai galėjo būti Samuelio Nerlichio 1845 metais parengtas ir Mintaujoje išleistas Kancionolas, kuriame buvo ir „Maldos krikščioniškos“; galėjo būti ir 1877 metų Kancionolo ir „Maldų krikščioniškų“ Mintaujos leidimas su sugrąžintomis (to pageidavo tikintieji) 35 giesmėmis, kurias S. Nerlichas buvo pašalinęs iš ankstesnio Giesmyno. Galėjo būti Vladislavo Kurnausko *Piosennik i modlitvennik*, išleistas 1810 metais, galbūt Mykolo Cerausko parengta „Knyga nuobažnystės krikščioniškos“, išėjusi 1781 metais, ir, žinoma, Biblija.

Pirmoji mokytoja buvo motina, mokiusi skaityti lietuviškai, o tėvas, nupirkęs rusų kalbos elementorių, išmokė skaityti ir rašyti rusiškai.

Po namų mokyklos, būdamas devynerių, A. Šernas ėjo į Evangelikų reformatų bažnyčios Sinodo išlaikomą Nemunėlio Radviliškio parapinę mokyklą, kuri buvo už kelių kilometrų nuo namų. Mokykloje buvo mokoma rusų kalba. Pasimokiusį trejus metus vienuolikmetį Adomą tėvas išvežė į Rygos gimnaziją, o po trejų metų jis persikėlė į Slucko gimnaziją ir su Sinodo stipendija ją baigė.

Slucko gimnazija buvo klasikinį aukšto lygio išsilavinimą teikianti mokykla, įkurta dar 1626 metais kunigaikščio Kristupo Radvilos. Gimnazijoje buvo dėstoma lotynų, graikų, hebrajų, vokiečių, lenkų kalbos, matematika, teisė, istorija, retorika, etika, logika. Dėstomoji kalba tuo metu, kai mokėsi A. Šernas, jau buvo rusų. Gimnazijoje buvo turtinga biblioteka: knygos beveik visomis Europos tautų kalbomis, leidiniai lotynų, senąja graikų, hebrajų kalbomis. Į tokią intelektualią aplinką patekusiame ir atkakliai siekusiame mokslo A. Šernui vėrėsi didelės galimybės.

Gavęs brandos atestatą, 1905 metais jis įstoja į Dorpatą (Tartu) imperatoriškojo universiteto Teologijos fakultetą, kuriame dėstomoji kalba buvo vokiečių. Šis universitetas buvo ir svarbus lituanistikos centras. „1883 m. jame buvo įsteigta Lyginamosios kalbotyros katedra, kuriai vadovavo lietuvių kultūros tyrinėtojas prof. Janas Boduenas de Kurtenė. /.../ Jis pradėjo skaityti lietuvių kalbos paskaitas, vėliau jas tęsė tos katedros privatdocentas Jekabas Lautenbachas.“¹ Tikėtina, kad tai turėjo įtakos A. Šerno lingvistinėms nuostatoms ir vėliau išryškėjusiam jo poetiniam talentui. 1913 m. vasario 8 d. A. Šernas baigia universitetą tikrojo studento laipsniu ir grįžta į Vilnių.

Vėliau, jau nepriklausomos Lietuvos laikais, 1927 metais, A. Šernas gauna pažymėjimą, kuriuo Lietuvos švietimo ministerija pripažino jam aukštesniosios mokyklos mokytojo vardą ir teisę mokyti aukštesniojoje mokykloje tikybos, o vidurinėje – tikybos, rusų, vokiečių, prancūzų kalbų, istorijos, geografijos, fizikos ir gamtos mokslų.

Eidamas dvasininko pareigas, A. Šernas mokytojavo Nemunėlio Radviliškio progimnazijoje, 1928 metais laikinai ėjo šios progimnazijos direktoriaus pareigas ir mokytojavo Biržų gimnazijoje.

Politinė veikla

Pirmojo pasaulinio karo baigties aplinkybės sudarė sąlygas didžiajam Lietuvos likimo posūkiui – valstybingumo atkūrimui, kuriame aktyviai dalyvavo ir A. Šernas, tuo metu buvęs Švobiškio ir Papilio parapijų administratoriumi. Tikėtina, kad į šį darbą jį paskatino brolis Jokūbas (būsimasis Vasario 16-osios Akto signataras), jaunas teisininkas, neseniai baigęs Peterburgo imperatoriškąjį universitetą, tuo metu gyvenęs Vilniuje ir priklausęs įtakingam Lietuvos visuomenės veikėjų būriui, kurį sudarė Antanas Smetona, Steponas Kairys, Aleksandras Stulginskis, Petras Klimas, Jonas Vileišis ir kt., svarsčiusiam Lietuvos ateities klausimus.

Okupacinei vokiečių valdžiai leidus, buvo rengiamasi lietuvių konferencijai. A. Šernas priklausė organizaciniam konferencijos rengimo komitetui, kurį sudarė dvidešimt du nariai. Jis buvo atsakingas už Biržų ir Joniškėlio apskritis ir turėjo pasiūlyti jų atstovus į Konferenciją.

¹ Tyla A. *Lietuviai ir Lietuvos jaunimas Tartu universitete 1802–1918 metais. Vilnius, LNM, 2013, p. 34.*

Organizacinis komitetas posėdžiavo 1917 m. rugpjūčio 1–4 d. Vilniuje. Buvo apsvaistyta politinė padėtis, diskutuota dėl Lietuvos valstybės teritorijos, nutarta, kad būtina išnaudoti susidariusią tarptautinę situaciją, kad būtina sukviesti Lietuvų konferenciją ir išrinkti Lietuvos Tarybą, kuri toliau vestų Lietuvos laisvės bylą.

Komiteto posėdžiuose A. Šernas laikėsi išmintingos pozicijos vertindamas Lietuvos ateities perspektyvas.

Vienas iš svarbiausių klausimų buvo tai, su kuo turėtų sieti savo ateitį atsikurianti Lietuva. Posėdžio dalyvių nuomonės buvo ir atsargios, ir skirtingos. A. Šernas gi manė, kad reikia priimti kad ir nepopuliarią, bet racionalų sprendimą: „Čia tik būtinumas mus verčia. Tiesa, kad vokiečiai turi gerus apetitus ir mano čia pasilikti. Todėl reikia būti atsargiems ir labai, bet reikia propagandos: lenkų interesai irgi per tat pasitaisė. Nors aš iš vokiečių pusės nieko nesitikiu gero. Taip pat Mažoj Lietuvoj lietuviai yra iš dvasios išvaryti ir vokiečių dvasios prikrauti. Gal ir čia jie imtų tat daryti. Diplomacija betgi verčia. Nieko nelaukiu nei iš rusų, nei iš vokiečių, noriu nepriklausomybės, bet reikia tartis, nes vokiečiai čia dabar ponas.“¹

A. Šernas aktyviai dalyvauja ir 1917 m. rugsėjo 18–22 d. Vilniuje vykusioje Lietuvų konferencijoje. Diskusijose jis ir toliau laikosi savo linijos apie sąlygas Lietuvos politiniams siekiams įgyvendinti.

A. Šernas dėsto savo mintis racionaliai, vadovaudamasis politine nuovoka. „Nėra pasaulyje interesantų, kurie mus palaikytų. Lieka kontaktas su Vokietija. Rusijos pažiūra buvo ir bus – „Severo zapadnyj kraj.“ Politikoje ne gražūs obalsiai sprendžia, bet egoizmas. Svarbu, kad Vokietija pareklamuotų Lietuvos nepriklausomybės aktą dar prieš Taikos konferenciją. Mūsų žingsnis būtų ne simpatijos, o būtinumo apsireiškimas.“²

Diskusijoje jis nevengia ir įtaigaus ekspresyvumo, kai reikia padėti apsispręsti abejojančiams ar svyruojantiems: „Ką mes galime? Esame silpni. Prietelių neturime, tik priešus. /../ Jei būtume pasyviais iki Taikos konferencijos, tai Lietuva galėtų patekti Rusijai, Lenkijai arba net taptų padalinta. Jeigu Vokietija duoda progos mums atsikelti, tai reikia linkti ne kokia simpatija, bet tautiniu egoizmu, ar tai interesu. Mes turime su jais eiti. Kito kelio nėra. Dabar mums visų svarbiausia, kad Vokietija paskelbtų aktą Nepriklausomos Lietuvos. Jei mes bijomės atsakomybės, jei reikėtų mums pirštus griaužti, kad gerą momentą pražiopsojome. (Plojimas). Geriausia politika: nežiopsok, dirbk, kaip yra momentas. Tartis su vokiečiais, rinkti Tarybą ir kad leistų mūsų krašte tvarkytis. Laikykimės vienybės.“³

Lietuvių konferencijos rezoliucijos antro punkto formuluotė artima konferencijos diskusijose A. Šerno išsakytai pozicijai: „Jeigu Vokietija sutiktų dar prieš Taikos konferenciją proklamuoti Lietuvos valstybę ir pačioje konferencijoje paremti Lietuvos reikalus, tai lietuvių konferencija, turėdama omenyje, jog Lietuvos interesai yra normalinėse taikos sąlygose pasvirę ne tiek į rytus ir ne tiek į pietus, kiek į vakarus, pripažįsta galimu sueiti būsimajai Lietuvos valstybei, nepakenkiant savitam jos plėtojimos, į tam tikrus dar nustatytinus santykius su Vokietija.“⁴

Dar vienas A. Šerno nuopelnas – jo pasiūlytas ir konferencijoje vartotas žodis *nepriklausomybė* vietoje *liuosybės* ar *neprigulmybės* įsitvirtina oficialioje vartosenoje ir politiniame Lietuvos žodyne.

Abu broliai – J. ir A. Šernai buvo pasiūlyti kandidatais į Lietuvos Tarybą, bet balsavimas lėmė, kad į Tarybą buvo išrinktas Jokūbas Šernas.

Kunigystė

A. Šernas Evangelikų reformatų bažnyčios Sinodo darbe pradėjo dalyvauti dar būdamas Dorpato universiteto studentu.

1913 m. kovo 24 d., ką tik baigęs Dorpato universitetą, A. Šernas Vilniuje ordinuotas diakonu ir paliktas senioro Mykolo Jastžembskio žinioje.

¹ Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai. 1917–1918. Vilnius, Mokslo, 1991, p. 47.

² Ten pat, p. 73.

³ Ten pat, p. 108.

⁴ Klimas P. Dienoraštis. 1915 XII 1–1919 I 19. Čikaga, 1988, p. 432.

Tų pačių metų birželio 23 d. per Sinodą Vilniuje ordinuotas kunigu ir paskirtas Švobiškio parapijos klebonu.

Prasidėjus Pirmajam pasauliniam karui carinės valdžios, kaip ir kiti kunigai, buvo priverstas evakuotis į Rusiją ir dirbo pastoracinį darbą Rusijoje lietuvių pabėgėlių nuo karo kolonijose Pavolgyje, Simbirske.

1917 m. gegužę A. Šernas grįžo iš Rusijos ir iki 1964 metų klebonavo, buvo kunigu arba parapijos administratoriumi Švobiškyje, Papilyje, Nemunėlio Radviliškyje, Biržuose, Kaune, Salamiestyje, Kėdainiuose, Seirijuose.

Dešimt metų (1920–1924 ir 1934–1940) ėjo kariuomenės kapeliono pareigas.

1918 metais per Evangelikų reformatų bažnyčios Sinodą Švobiškyje išrinktas Kolegijos prokuroru ir toliau buvo juo renkamas, išskyrus tą laikotarpį, kai buvo kariuomenės kapelionu.

Kaip ir kiti evangelikų reformatų kunigai, A. Šernas daug jėgų skyrė parapijų, kuriose dirbo, bendruomenių telkimui, dirbo visuomeninį darbą: Papilyje įsteigė Vartotojų bendrovę ir buvo jos vedėju, Nemunėlio Radviliškyje buvo Smulkaus kredito draugijos vedėju, pieninės vedėju nariu, Ugniagesių draugijos pirmininku. Darbų nesirinko, ėjo ten, kur reikėjo pagalbos ar sutelkimo.

Evangelikų liuteronų kunigas Jonas Kalvanas, evangelikų reformatų kunigai Adomas Šernas ir Mykolas Frankas prie Papilio bažnyčios. Biržų krašto muziejus „Sėla“.

Prasidėjusio Antrojo pasaulinio karo ir pirmosios sovietų okupacijos metu dalis evangelikų reformatų dvasininkų, Kolegijos narių pasitraukė į Vakarus. Likusiems Lietuvoje reikėjo atstatyti pažeistas Bažnyčios struktūras. 1942 m. birželio 22 d. A. Šernas Sinodo buvo išrinktas Evangelikų reformatų bažnyčios superintendentu ir ordinuotas Biržuose birželio 24 d.

Sovietų okupacijos metais, 1957 m. rugpjūčio 18 d., valdžia leido sušaukti vienintelį Sinodą, jubiliejinį, skirtą 400 metų sukakčiai nuo pirmojo Lietuvos Evangelikų reformatų bažnyčios Sinodo, vykusio 1557 metais Vilniuje.

1964 m. liepos 5 d. bažnyčios turtą ir pareigas A. Šernas perdavė Biržų parapijos klebonui Povilui Jašinskui.

Kūryba

Kaip rašė pats A. Šernas, „nuo 1929 m. pradėjau literatūrinį darbą. /.../ Buvo mane tiesiog pagavusi eiliavimo aistra, kūriau giesmių tekstus su taisyklinga eilėdara, teisingu ritmu ir kirčiu.“¹

A. Šernas iš vokiečių kalbos išvertė sutrumpintą Heidelbergo katekizmą, kurį Kolegija išleido 1936 metais Biržuose. Vėliau jis parengė pilną Heidelbergo katekizmą ir jį išleido 1943 metais Kaune. Po poros metų, jam einant kariuomenės kapeliono pareigas, išleidžiamas „Karys evangelikas“ – mažo formato krikščioniškų giesmių (114) ir maldų knygelė, kaip autorius su meile sakė, „gražulė knygutė“, skirta reformatams ir liuteronams – pirmasis ekumeninis giesmynėlis. Pratarmėje pabrėždamas kalbos svarbą visuomenės gyvenime, A. Šernas rašo: „Jau metas mums, ypač kariams ir visam drąsesniam ir pažangesniam jaunimui, nusikratyti svetimybų ir Dievą garbinti gryna, taisyklinga savo tautos kalba.“² Emocingai ir įtaigiai autorius palydi savo kūrinį į gyvenimą akcentuodamas vertybinę jo svarbą: „Gerbkite ir mylėkite savo giesmių ir maldų knygą; tebūnie ji jūsų palydovė visuose jūsų keliuose. Naudokitės ja, kad ji taptų jūsų dvasios nuosavybe, jūsų sielos turtu ir brangenybe.“³

Mokytojas Albertas Juozuvaitis, recenzuodamas „Karį evangeliką“, straipsnyje „Kiek plačiau apie giesmynėlį“ džiaugėsi, kad šis mažas giesmynas pasirodė labai laiku, nes didysis evangelikų giesmynas dar neparengtas, todėl šis yra labai brangintinas ir Lietuvos evangeliškoji visuomenė autoriui bus dėkinga. A. Juozuvaitis atkreipė dėmesį į aukštą giesmyno meninį lygį: „Šiame giesmynėlyje yra išlaikytas ne tik ritmas ir rimas, bet ir žodžio kirtis suderintas su muzikos kirčiu.“ Įvertindamas A. Šerno poetinį talentą, A. Juozuvaitis pabrėžė, kad giesmyno parengimas buvo „kruopštus ir sunkus kun. A. Šerno darbas, kuriame ne kiekvienas gali būti jam talkininku“. Straipsnį recenzentas baigia gražiu linkėjimu: „Kun. A. Šernui Dieve padėk!“⁴, išreikšdamas evangeliškosios bendruomenės lūkesčius sulaukti didžiojo giesmyno.

Didysis poeto kunigo A. Šerno darbas, trukęs penkerius metus, išėjo 1942 metais, labai nepalankiu – karo – metu. Tai aštuntoji Lietuvos evangelikų reformatų giesmyno laida, taip ir vadinama – „Šerno giesmynu“. Giesmyno leidėjai – Lietuvos Evangelikų reformatų kolegija ir Lietuvos Evangelikų liuteronų konsistorija. Iš beveik 900 A. Šerno parengtų giesmių – iš naujo išverstų iš vokiečių, prancūzų, lenkų, latvių, rusų kalbų, naujai pereiliuotų ar originalių A. Šerno sukurtų tekstų – į giesmyną buvo atrinktos 338 giesmės. Giesmynas buvo skirtas visai lietuviškajai evangelikų visuomenei pratarmėje linkint, kad kiekvienas šiame giesmyne „rastų sau visais gyvenimo atvejais atitinkamų giesmių garbinti Visagali Dievą, kelti savo dvasią ir rastų peno savo sielai“⁵.

Apmaudu, kad tokiu nedėkingu laiku pasirodęs šis abiem broliškoms evangelikų reformatų ir liuteronų bažnyčioms skirtas ir evangelikų bažnytinę literatūrą reikšmingai praturtinęs giesmynas tuo metu taip ir liko neįvertintas. Bene vienintelis šį giesmyną

¹ Šernas A. *Non credo, quia absurdum est*, p. 5.

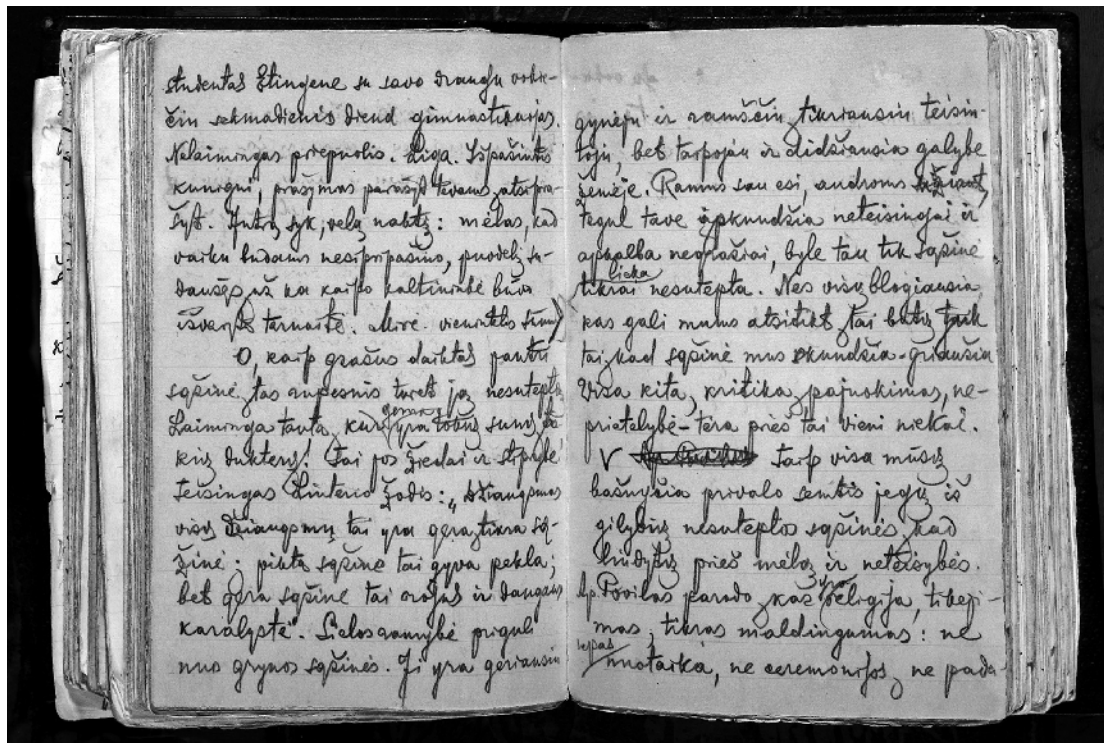
² Šernas A. *Karys evangelikas*. Kaunas, 1938, p. 3.

³ *Ten pat.*

⁴ Mok. A. Juozuvaitis. *Kiek plačiau apie giesmynėlį. Iš Biržų krašto muziejaus mokslinio archyvo.*

⁵ *Giesmės*. Kaunas, 1942, p. 2.

pristatęs ir bendrame reformatų giesmynų kontekste jo svarbą aptaręs yra superintendentas kunigas Stanislovas Neimanas. Straipsnyje „Lietuvos evangelikų reformatų giesmynai“¹, pasirodžiusiame išeivijoje 1964 metais, jis pabrėžia A. Šerno darbo išliekamąją vertę. Vienintelis raštiškas dėmesio ženklas buvo ant pirmojo Giesmyno egzemplioriaus „Spindulio“ spaustuvės direktoriaus Kazio Kemežio užrašyta dedikacija: „Didžiai gerbiamam superintendentui kunigui Adomui Šernui. Ši kukli dovanėlė tebūnie Jums atminimui už nenuilstamą darbą išleidžiant šį lietuvišką Evangelikų giesmyną lietuvių tautai išlaikyti.“² Beje, šis giesmynas, kurio fotografuotinis leidimas pakartotas jau Nepriklausomybės metais (2001), iki šiol tebėra evangelikų reformatų dvasinio paveldo dalis.

Adomo Šerno pamokslų rankraštis. Alfredo Motiejūno nuotrauka. I. Andrukaitienės asmeninis archyvas.

A. Šernas buvo parengęs dar vieną giesmyną – jaunimui ir moksleiviams, kurį sudarė trys šimtai giesmių, deja, dėl karo jis liko neišleistas, rankraščio likimas nežinomas.

Dalis A. Šerno darbų, sukurtų XX amžiaus ketvirtajame dešimtmetyje dirbant Biržuose, liko rankraščiuose ir šiuo metu saugomi Biržų krašto muziejuje „Sėla“³. Tai „Trumpa bažnyčios istorija“, „Trumpa Lietuvos Reformacijos istorija“, „Ekumeniškieji simboliai ir konfesiniai skirtumai“, „Bibliotyra“. Jie buvo rengiami spaudai, nes „Trumpa bažnyčios istorija“ turi teigiamas kunigų P. Jašinsko ir Aleksandro Balčiausko recenzijas, o „Bibliotyra“ recenzuota generalinio superintendente Povilo Jakubėno ir rekomenduota spaudai. Deja, jie taip ir liko rankraščiuose.

Beveik visą Nepriklausomybės laikotarpį A. Šernas dirbo ir publicisto darbą, bendradarbiavo reformatų bei kitoje spaudoje, atliko ganytojišką tarnystę skaitydamas pamokslus per Kauno radiją.

Sovietiniais laikais, pradedant 1954 metais, – tą liudija A. Šerno susirašinėjimas su Biržų bažnyčios vargonininku Jonu Sprindžiu ir klebonu P. Jašinsku⁴ – A. Šernas intensyviai rengė savo verstų ir originalių giesmių giesmyną su gaidomis. Yra išlikę fragmentai, iš kurių planuoto leidinio visumą dar sunku įsivaizduoti. Žinant A. Šerno skrupulingumą, tvarkingumą ir tai, su koku užmoju jis buvo ėmėsis šio darbo, reikia tikėtis, kad parengtas rankraštis, matyt, kažkur yra. Turėtų laikui bėgant atsirasti.

¹ St. Neimanas. Lietuvos evangelikų reformatų giesmynai // Mūsų sparnai, 1964, nr. 17, p. 13.

² Giesmynas yra vicesuperintendente kunigo Tomo Šerno asmeniniame archyve.

³ Biržų krašto muziejus „Sėla“, GEK-15170.

⁴ Lietuvos evangelikų reformatų Sinodo archyvas.

Tuo metu A. Šernas ėmėsi ir Biblijos vertimų. „Atgiedojęs giesmes (t. y. išleidęs giesmy-nus. – I. A.), ėmiau taisyti Biblijos kalbą pagal originalus: Naująjį testamentą versdamas iš senovės graikų kalbos ir Senojo testamento psalmių knygą iš senovės hebrajų.“¹

Yra išlikęs dar vienas unikalus A. Šerno viso gyvenimo darbas – įspūdinga 66 pamokslų rankraštinė jo paties įrišta knyga². Joje sunumeruoti 65 pamokslai, du yra su dubliuotais numeriais, vienas pamokslas išplėštas, bet pavadinimas ir numeracija likusi.

Pamokslai rašyti lietuvių kalba. Yra žinoma (iš P. Jašinsko laiško Broniui Jauniškiui, kuris sovietiniais laikais rengė ateistinio turinio knygeles), kad A. Šernas rengė pamokslus ir lenkų kalba, bet jie kol kas nerasti (jeigu tie tekstai išvis išlikę).

Šis pamokslų rinkinys nedatuotas, chronologines ribas galima spėti pagal kunigystės pradžią, o paskutinė tekste fiksuota data yra 1964 metai.

Rinkinį sudaro ant A6 formato liniuotų popieriaus lapelių su vandens ženklais arba ant paprasto sąsiuvinio lapelių rašyti tekstai ir paprastu siūlu susiūti į knygą. Daug kartų prisiliesta prie šių tekstų, tą liudija taisymai, daryti įvairiomis rašymo priemonėmis. Kai kurie tekstai nuo drėgmės išblukę, paties autoriaus restauruoti. Pamokslai rašyti daugiausia juodu rašalu (keli – mėlynu), taisyklina, kone kaligrafiška, į dešinę pasvirusia rašysena, ankstyvieji – cheminiu pieštuku smulkiu vertikaliu braižu.

Pamokslų tekstai stebina gebėjimu meistriškai valdyti kalbą kaip minties raiškos prie-monę. Sakiniai kuriami kaip sudėtingi, daugiasluoksniai periodai, kuriuose mintį valdo logikos jėga.

A. Šernas labai reiklus minties raiškai, jo tekstų leksika turtinga. Kartais vienam reiškiniui apibūdinti jis parenka net keturis ar penkis epitetus, vartoja sinonimiką – ypač veiksmui reikšti. Jis geba atrasti reiškiniui ar veiksmui netikėtų, įtaigių palyginimų, kurie yra paveikūs, ir kuria teksto emocinę atmosferą. Ypač išraiškingas parabolų – trumpų Biblijos siužetų – parinkimas, kurį lydi išmintimi grįstas interpretavimas.

Pamokslų tekstai yra gyvas paties pamokslininko vertybinių nuostatų atspindys. Retas skaitinys turi tokią stiprią vidinę dvasinę galią. Norint sukurti tokius emocinės įtampos kupinus tekstus, nepakanka išmanyti homiletikos taisykles. Dievo žodžio perteikimui reikia turėti gilų protą, jautrią sielą, atjautos kupiną širdį, bet svarbiausia – būti išmintingam.

Karas, okupacija

Darnų ir sutelktą evangelikų reformatų parapijų gyvenimą, tradicijas, bendruomenės gerovės kūrimą, per dešimtmetį sukurta jaunimo auklėjimo ir ugdymo tradiciją (turima minty kunigo A. Balčiausko įkurta, jo vadovauta ir globota evangeliško jaunimo organizacija „Radvila“) sugriovė sovietinė okupacija.

Likimo grėsmių akivaizdoje iš Lietuvos pasitraukė Evangelikų reformatų bažnyčios dvasininkai – generaliniai superintendentai Povilas Jakubėnas ir Konstantinas Kurnatauskas (Vilniaus Sinode išrinktas po generalinio superintendente Mykolo Jastžembskio mirties), superintendentas Jonas Šepetys, kunigai Vytautas Kurnatauskas, Fridrichas Barnėlis, Kolegijos prezidentas Jokūbas Mikelėnas, daug kuratorių.

Likusiems Lietuvoje A. Šernui, P. Jašinskiui, A. Balčiauskui, Mykolui Frankui ir Ado-mui Grybei didžiulė našta – dirbti okupacijos ir religinių suvaržymų sąlygomis – užgulė pečius. Bažnyčios superintendentui A. Šernui prisidėjo dar ir pareiga atstovauti Bažnyčiai santykiuose su okupacine valdžia.

Karas sugriovė žmonių gyvenimus, okupacija ardė bažnytinį gyvenimą. Bažnyčia buvo apdėta nepakeliamais mokesčiais, o parapijų pajamos buvo menkos. Uždraustas parapijiečių lankymas – kalėdojimas. Sovietiniais laikais Sinodai buvo uždrausti, leista surengti tik vieną 1957 metais, kadangi visas protestantiškas pasaulis minėjo Reformacijos jubiliejų. Sovietiniais laikais vyko agresyvi ateizacija ir pasekmes bažnyčia pajuto labai greitai.

¹ Šernas A. *Non credo, quia absurdum est*, p. 5.

² Pamokslų rinkinys yra vicesuperin-tendente Tomo Šerno asmeniniame archyve.

Paskutiniai metai

1964 m. gegužės mėn. kukliai atšventęs savo 80-metį, A. Šernas sužino, kad serga nepagydoma liga. Liepos 5 d. bažnyčios turtą ir pareigas jis perduoda Biržų parapijos klebonui P. Jašinskiui.

O rugpjūčio mėnesio įvykiai pribloškia visus.

1964 m. rugpjūčio 11 d. „Biržiečių žodyje“ pasirodo birželio 1 d. datuoto A. Šerno ranka rašyto teksto *Non credo, quia absurdum est* kupiūruotas variantas.

Rugpjūčio 15 d. Lietuvos TSR radijas transliuoja „Ateistų radijo klubo“ laidą, kurioje A. Šernas skaito to teksto fragmentus.

Rugpjūčio 16 d. komunistinėje „Tiesoje“ išspausdinamas visas septyniolikos puslapių tekstas (be lotyniško pavadinimo), su faksimilių fragmentais ir žurnalisto Algirdo Kadžiulio įžanginiu žodžiu ir jo (ar „Tiesos“ redaktoriaus Genriko Zimano?) A. Šerno vardu parašyta ir įterpta pastraipa apie jo dalyvavimą nepriklausomybės kūrime 1917 metais ir signatarą brolių Jokūbą Šerną.

Rankraštį *Non credo...* A. Šernas pasirašo per trečdalį paskutinio puslapio jam visiškai nebūdingu itin stambiu braižu: „Lietuvos TSR reformatų bažnyčios generalsuperintendentas Kun. Ad. Šernas.“ Beje, šiame A. Šerno ranka rašytame vadinamajame atsisakymo nuo kunigystės, bažnyčios ir dievo tekste visi sakraliniai žodžiai (Kalėdos, Velykos, Sekminės, Biblija, Viešpats, Sinodas, Dievas, Mesija, Šv. Krikštas, Šv. Vakarienė, Išganytojas, Senasis testamentas, Naujasis testamentas, Kunigas, Bažnyčia) A. Šerno rašomi didžiąja raide. Suprantama, „Biržiečių žodyje“ ir „Tiesoje“ šie žodžiai rašomi mažosiomis raidėmis.

Pasirodžius *Non credo...* spaudoje ir nuskambėjus per radiją, prasidėjo reakcija – skaitytojų ir klausytojų laišakai. Vieni pilni tarybinio džiugėsio ir sveikinimų, kad pagaliau praregėjo ir atsisakė kunigystės, kiti – iš parapijiečių, reformatų bendruomenės – kupini asmeninio skausmo dėl to, kas įvyko, ir kone prakeikiantys už tokią išdavystę, tretį – tarp eilučių, tiesiai neįvardydami, Ezopo kalba užjaučiantys dėl to, kokioje nepavydėtinoje dvasinėje situacijoje jis atsidūrė ir išreiškiantys moralinį palaikymą šiuo jam sunkiu metu.

Liko daug neatsakytų klausimų. Ko pas A. Šerną keletą kartų lankėsi (apie tai liudija Jono Eiduko atsiminimai)¹ garsus ateizmo propaguotojas, tuometinio Šiaulių pedagoginio instituto marksizmo-leninizmo katedros vedėjas Jonas Aničas, tuo metu kaip tik rengęs metodines rekomendacijas moksleivių ateistinio auklėjimo klausimais (1965), parašęs brošiūrėlę, pavadintą „Keliai į tikinčiojo širdį“ (1966). Beje, ne kas kitas, o J. Aničas parašys straipsnį „Kilnus ir dėsningas poelgis“, kuriame pristatys A. Šerno ranka rašytą tekstą *Non credo...* Leidinėlis „Adomo Šerno priešmirtinis laiškas“ pasirodė 1971 metais. Ko lankėsi asmenys iš kitų struktūrų, kurių rankose atsidūrė tas A. Šerno rankraštis, vėliau patekęs į Lietuvos nacionalinio muziejaus fondus? Kodėl iki pedantiškumo skrupulingas, visada kėlęs aukštus moralinius reikalavimus (pirmiausia sau, o po to ir kitiems) A. Šernas leido tuo *Non credo...* nubraukti viso savo gyvenimo darbą, išsižadėti savęs, artimųjų, savo giminės, parapijiečių, pasmerkti save paniekai, kurios niekaip negalėjo atsverti entuziastingi komunistiniai sveikinimai „atsikračius religinių prietarų“.

Evangelikų reformatų bendruomenės išėivijoje reakcija buvo vienareikšmė – niekas to „priešmirtinio laiško“ autentiškumu nepatikėjo. Katalikų spaudoje, beje, taip pat buvo pareikšta tokia nuostata.

1964 m. rugpjūčio 23 d., išsyk po *Non credo...* paskelbimo, Čikagoje superintendente St. Neimano bute vyksta Kolegijos posėdis. Petras Variakojis praneša liūdną žinią, kad „mūsų visų gerbiamas kunigas Adomas Šernas pasirašė po ateistiniu straipsniu, skelbiančiu, jog jisai išsižadęs tikėjimo ir apgailestaujęs, kam dirbęs Lietuvos nepriklausomybės atstatymui“. Kunigas Povilas Dilys, paveiktas šitos žinios, pareiškia, jog jis „netikįs, kad

¹ Biržų rajono savivaldybės Jurgio Bielinio viešosios bibliotekos Vartotojų aptarnavimo skyriaus vyresn. bibliotekininko Evaldo Timuko asmeninis archyvas.

kunigas Adomas Šernas, iškunigavęs virš penkiasdešimt metų, senatvėje staiga taptų at-eistu. Tamsi galybė jį priverstė po tuo straipsniu pasirašyti.¹

1965 m. vasario 21 d. Čikagos evangelikų reformatų bažnyčioje vyko dvigubas paminė-jimas – Vasario 16-osios bei pamokslais, giesmėmis ir maldomis buvo pagerbtas Lietuvoje neseniai miręs Evangelikų reformatų bažnyčios superintendentas kunigas A. Šernas.

„Pamaldose dalyvavo penki kunigai: Kostas Burbulys, Povilas Dilys, Stanislovas Nei-manas, Jonas Pauperas ir Anas Trakis. Kiekvienas iš jų pasakė turiningus pamokslus, kuriuose aiškiai atsispindėjo visas (bolševikų aukos) kunigo Adomo Šerno gyvenimas: jo ištikimas ilgametis tarnavimas Dievui ir lietuvių tautai. /.../ Maldos ir giesmės, kaip ir penki pamokslai, buvo persunkti didžia pagarba ir meile velioniui kunigui Adomui Šernui ir Lietuvai. Pamaldų metu skambėjusios giesmės – „O Dieve šventas ir teisingas“ ir „O Dieve, sergėk bočių žemę“ yra parašytos paties amžino atminimo kun. Ad. Šerno, o giesmė „Lik su mumis, o Jėzau“ velionies buvo mylimiausia.“²

Po pamaldų bažnyčios salėje parapijiečiai, giminės dalijosi prisiminimais apie A. Šerną ir mintimis apie tą skaudų įvykį.

Kuratorius Petras Bružas: „Tą straipsnį neabejotinai parašė patys bolševikai, nes to rašinio stilius visai svetimas kunigo Adomo Šerno stiliui. /.../ Reikia tik perskaityti kun. Ad. Šerno giesmyno įžanginį žodį, kad pažintum jo pažangumą, jo rašymo būdą ir jo gilų tikėjimą Dievu.“³

Kunigas A. Trakis: „Kunigas Ad. Šernas sujungė ev. Reformatus ir ev. Liuteronus į vie-ną giesmę, dėlei kurios mes ir dabar visi tebeiname vienybės keliu. O atsiminimai apie šį garbingąjį vyrą telydi mus ir vienija ir ateityje.“⁴

Kuratorius Adomas Šernas (kunigo A. Šerno sesers Marijos sūnus): „Mano dėdė kunigas Adomas Šernas visada buvo religingas. Laiškais mes teiravomės apie tariamą dėdės atsi-žadėjimą religijos ir Dievo, bet jokio atsakymo nesulaukėme. Giminių laiškai iš Lietuvos apie tai nepasako nė žodžio.“⁵

Kunigas J. Pauperas: „Kunigo Adomo Šerno darbai pastatė jam amžiną paminklą.“⁶

Evangelikų reformatų Sinodo tremtyje Kolegijos prezidentas Motiejus Tamulėnas: „Adomas Šernas bus įrašytas Lietuvos istorijos lapuose kaip taurus lietuvis – tautos sūnus, nepriklausomybės atkūrimo dalyvis, darbštus ir tikintis kunigas. Jis pats sau pasistatė amžiną paminklą savo atliktais darbais ir raštais, kurie bylos ateinančioms kartoms. Mes giliu susikaupimu lenkiame galvas Jo garbingai atminčiai pagerbti.“⁷

Ir tik 2019 m. birželio 22 d. vykęs Evangelikų reformatų bažnyčios Sinodas, laikydamas, kad kunigo A. Šerno atsisakymas nuo kunigystės nebuvo jo laisvos valios išsakymas, o tik sovietinio ateizmo propagandos priverstinis aktas, panaikino LTSR evangelikų reformatų Konsistorijos 1964 metų sprendimą, paremtą gautu A. Šerno prašymu dėl jo atleidimo nuo visų jo pareigų tarnystėje, ir pakartojo Sinodo sprendimus, kuriuose kunigas A. Šernas yra skiriamas ir ordinuojamas Bažnyčios superintendantu, Nemunėlio Radviliškio evangelikų reformatų parapijos klebonu bei Konsistorijos viceprezidentu.

Kunigo Adomo Šerno skaudaus likimo aidas teberekalauja tiesos ieškojimo ir atsakymo į tuos klausimus, kuriuos mums paliko tūkstantis devyni šimtai šešiasdešimt ketvirtieji metai.

¹ *Mūsų sparnai*, 1964, nr. 17, p. 33.

² *Plepys M. Dvigubas paminėjimas // Mūsų sparnai*, 1965, nr. 18, p. 40.

³ *Ten pat*, p. 42.

⁴ *Ten pat*.

⁵ *Ten pat*.

⁶ *Ten pat*.

⁷ *Tamulėnas M. Ver-gijos pančiuose // Mūsų sparnai*, 1965, nr. 18, p. 37.

FAKTAI IR ĮŽVALGOS

EIMANTAS GRAKAUSKAS

LIETUVOS ŽEMDIRBIŲ SĄJŪDŽIO TRISDEŠIMTMETIS

Nuo Lietuvos žemdirbių sąjūdžio (LŽS) pirmojo suvažiavimo, įvykusio 1989 m. vasario 25–26 d. Vilniuje, Profsąjungų rūmuose, ant Tauro kalno, jau praėjo 30 metų. Laiko tėkmė nenumaldomai nustumia į užmarštį svarbius įvykius, tų įvykių dalyvius ir liudytojus, padarytus lemtingus sprendimus ir jų kūrėjus. Daugelis Žemdirbių sąjūdžio pirmeivių jau iškeliavo į amžinybę. Likusieji – garbingo amžiaus, pareigos jausmo vedini, nori priminti visuomenei apie šio kaimo ir žemės ūkio ateitį lėmusio, judėjimo veiklą, tuo metu darytus sprendimus ir jų įtaką kaimo ir agrarinio ūkio raidai.

Lietuvos žemdirbių sąjūdžio ištakos – dvi „saulės“

Pradžią davė Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis (LPS). Jo idėjos ir veikla pastūmėjo aktyvių ir tautinio tapatumo nepraradusių tuometinės okupacinės santvarkos ūkių (kolūkių ir valstybinių ūkių) vadovų grupę dar 1988 metų rudenį organizuoti pertvarkos (?) siekiančių agrarininkų susirinkimą (konferenciją). Šio renginio organizatorė buvo LPS iniciatyvinės grupės narė Kazimiera Prunskienė¹. Renginys įvyko spalio 15 d. Alytaus rajone, Vilkiškėse, „Saulės“ kolūkyje. Jo vadovas buvo žinomas Dzūkijos kaimo šviesuolis Jonas Juravičius. Suvažiavo į šią sueigą taip pat dauguma tuometinių ūkių vadovų, keletas žemės ūkio specialistų ir mokslo žmonių. Baimindamiesi okupacinės valdžios, pakviestieji į šią sueigą jautėsi neužtikrintai ir net nesiregistravo², vengė įsigyti siūlomas Lietuvos trispalves³. Tokia dar didelė buvo tarybų valdžios represijų baimė. Atsitiktinai sužinoję, nekviesti atvyko ir ketvertas Lietuvos žemės ūkio akademijos (LŽŪA) dėstytojų. Tarp jų buvo du vieni pagrindinių Lietuvos žemdirbių sąjūdžio kūrėjų, jo veiklos organizatorių – docentai (vėliau profesoriai) Mečislovas Treinys ir Alvydas Baležentis. Renginio organizatorė, tuometinė Lietuvos žemės ūkio ekonomikos mokslinio tyrimo instituto (LŽŪEMTI) direktoriaus pavaduotoja K. Prunskienė su jai talkinisiais pavaldžiais ir reformų sektoriaus vadovu dr. Edvardo Rudžio⁴ vadovaujamais instituto darbuotojais, pavadintais „iniciatyvine grupe“, teigė, neva surengė Lietuvos žemdirbių sąjūdžio steigiamąjį susirinkimą ir kad tai „/.../ pavyko, Žemdirbių sąjūdis gimė“⁵. Deja, nėra nė vieno tai patvirtinančio dokumento, net asmenų, galinčių tai paliudyti. Dalyvavę renginyje LŽŪA dėstytojai užfiksavo ir patvirtino tik tai, kad buvo įsteigta dar viena visoje Lietuvoje tuo metu masiškai besistengiančių LPS rėmimo žemės ūkyje grupė⁶.

LPS steigiamasis suvažiavimas, įvykęs 1988 m. spalio 22–23 d. Vilniuje, buvo svarbiausias to meto įvykis Lietuvoje, pažadinęs patriotiškai nusiteikusių lietuvių tautos dalį, sutelkęs ją žygiui naujos, laisvos ateities kūrybai ir sudrebinęs okupacinės valdžios lietuviškos komandinės grupuotės pagrindus. Pirmąją suvažiavimo dieną per pertrauką įvyko kaimo inteligentijos (agrarininkų) Sąjūdžio delegatų susirinkimas. Jame priimtas sprendimas kurti Lietuvos žemdirbių sąjūdį – Lietuvos sąjūdžio šakinę organizaciją. Suformuota devyniolikos narių iniciatyvinė grupė – LPS Seimo laikinoji agrarinė komisija. Ją sudarė devyni kolūkių pirmininkai, du valstybinių ūkių vadovai, du žemės ūkio specialistai ir šeši mokslo darbuotojai⁷. Sąjūdžio bendrojoje programoje (8 skyrius) kaimui ir žemės ūkiui

¹ Prunskienė K. Kaimo ūkinis-socialinis nuosmukis ir atgimimas // *Kaimas lūžio metais: Lietuvos žemdirbių sąjūdžio idėjų ir veiksmų dvidešimtmetis*. Sud. M. Treinys. Kaunas, Lietuvos žemės ūkio universitetas, 2008, p. 293–294.

² Rudys E. Žemdirbių sąjūdis prasidėjo nuo ekonomikos // *Ten pat*, p. 309.

³ Juravičius J. Prasi-dėjo „Saulėje“ // *Ten pat*, p. 244.

⁴ Rudys E. Žemdirbių sąjūdis prasidėjo nuo ekonomikos, p. 307–309.

⁵ Prunskienė K. Kaimo ūkinis-socialinis nuosmukis ir atgimimas, p. 294.

⁶ Treinys M. Lietuvos žemdirbių sąjūdis: ištakos ir sūkuriai // *Ten pat*, p. 20–22; Baležentis A. Reformų link // *Ten pat*, p. 234.

⁷ Treinys M. Lietuvos žemdirbių sąjūdis: ištakos ir sūkuriai, p. 22–24.

buvo skirti vos keli sakiniai. Į LPS Seimą buvo išrinkti tik trys besiformuojančio Žemdirbių sąjūdžio nariai Leonas Milčius, Virmantas Velikonis ir Saulius Šaltenis. Į Sąjūdžio Seimo tarybą – nė vieno. Tarybos narys buvo tik LŽŪA prof. Vaidotas Antanaitis (miškininkas)¹. Tai akivaizdžiai parodo, kad kaimo ir žemės ūkio (daugiau nei trečdalis tautos) atstovavimas buvo tik simbolinis. Sąjūdžio Seime dominavo mokslo, kultūros – miesto gyvenimo būdo žmonės, kuriems kaimo gyvensena ir darbai buvo jau tik nostalgiska (o kai kuriems – net atgrasi) egzotika. Todėl šis spontaniškas savo iniciatyva susibūrusių devyniolikos Lietuvos kaimui ir žemės ūkio ateiviai neabejingų patriotų sprendimas tapo esminis ir lemiamas – jie buvo pasiryžę ginti kaimo žmonių interesus ir prisidėti prie agrarinio ūkio formavimo ir Lietuvos valstybingumo atkūrimo. Žemės ūkio ir kaimo reikalai tokios sudėties Sąjūdžio Seime ir jo taryboje būtų buvę trečiaieiliai, geriausių atveju – antraplaniai ir prisimenami tik sprendžiant viso nacionalinio Lietuvos ūkio reformavimo problemas. Kaip patvirtino nuo pat LŽS veiklos pradžios vykę įvykiai, žemės ir kito turto nuosavybės ir tarybinio kaimo gausios nomenklatūros likimas sukėlė gerai organizuotą, totalų šios stiprios ir skaitlingos tarybinės valdžios administracijos palaikomos jėgos sisteminių ir ilgalaikį pasipriešinimą.

Ypatingą reikšmę Lietuvos agrarinio ūkio valdymo reformavimui turėjo Lietuvos žemdirbystės mokslinio tyrimo instituto (LŽMTI) Vėžaičių filiale Vytauto Knašio vadovaujamos neformalios žemaičių – žemės ūkio vadovų ir specialistų – grupės parengtas agrarinio ūkio valdymo pertvarkos projektas. Tai buvo 1984 metais Maskvos primesto Lietuvos agropromoninio komplekso (APK) valdymo pakeitimas: jame numatyta atkurti Žemės ūkio ministeriją (ŽŪM) įtraukti į jos valdymo sritį maisto pramonę, atsisakyti komandinio valdymo, pereiti prie prekių piniginių santykių, suformuota Lietuvos žemės ūkio komplekso (ŽŪK) organizacinė struktūra ir principinė schema. Šios organizacinės struktūros ir principinės schemos brėžinys – apskritimo forma – priminė Rėdos ratą, saulę, todėl jam greitai prigijo „žemaičių saulutės“ pavadinimas².

Deja, šalį dar valdanti okupacinė tarybinė valdžia 1989 m. liepos 4 d. sprendimu tik panaikino Maskvai pavaldų APK, atkūrė Žemės ūkio ministeriją ir įsteigė Valstybinę žemės ūkio ir maisto produktų komisiją, kuriai ėmėsi vadovauti Jonas Jagminas, buvęs Lietuvos komunistų partijos Šilalės rajono komiteto sekretorius, paskirtasis LTSR Ministrų tarybos pirmininko pavaduotojas. Ją sudarė dešimt APK respublikinių susivienijimų, trylika žinybų, agrotiekimas ir Žemės ūkio ministerijos atstovai. Žemės ūkio ministru buvo paskirtas LŽS rengimo iniciatyvinės grupės rekomenduotas V. Knašys. Tokiu suktu komunistinės biurokratijos administraciniu sprendimu ministerija buvo palikta be realių valdymo funkcijų, be šalies agrarinio ūkio reikalų tvarkymo kompetencijos. Paskutinius metus egzistuojanti okupacinės valdžios lietuviškoji administracija pasityčiojo iš Sąjūdžio agrarininkų pastangų ir dar labiau išdulkė ir sujaukė šalies agrarinio ūkio sistemos valdymą. V. Knašys su nuoskauda tai aprašė, aš pats išdėčiau dviejuose analitiniuose straipsniuose³. Ir veltui paaukojau du mėnesius, formuodamas ŽŪM uždavinių funkcijų ir kompetencijos teisinės bazės projektus, nes tai buvo atidėta vėlesniam – Nepriklausomos valstybės atkūrimo – laikotarpiui.

Žemdirbių sąjūdžio suvažiavimo parengiamieji darbai sutelktai vyko 1988 m. lapkritį ir gruodį ir 1989 m. sausį ir vasarį. Buvo rengiami LPS laikinosios agrarinės komisijos posėdžiai, du pirmieji – Vilniuje, LŽŪEMTI. Visi kiti – išplėstiniai su karštomis diskusijomis ir debatais – Kaune, Lietuvos žemės ūkio akademijos trečiuosiuose rūmuose, kas mėnesį, kiekvieną antradienį, – nuo ryto iki vakaro. Suvažiudavo žmonės iš visos Lietuvos. LŽS suvažiavimo parengiamieji darbai gana plačiai aprašyti prof. M. Treinio ir kitų dalyvių Žemdirbių sąjūdžio 20-mečio proga išleistoje kolektyvinėje 15 autorių knygoje „Kaimas lūžio metais: Lietuvos žemdirbių sąjūdžio idėjų ir veiksmų dvidešimtmetis“. Diskusijose formavosi šalies agrarinio ūkio demokratinio valdymo sistemos sudėtis, ūkininkų ūkių

¹ Čepaitis V. *Su Sąjūdžiu už Lietuvą*. Vilnius, Tvermė, 2007, p. 268.

² Knašys V. *Trys žvilgsniai pro žemės ūkio ministro kabineto langą // Kaimas lūžio metais*, p. 246–251.

³ Knašys V. *Ten pat*, p. 252–256; Graškauskas E. *Kelias į agrarinę reformą*. Vilnius, Lietverslas, 1993.

steigimosi pagrindai, esamų žemės ūkio įmonių turto naudojimo, žemės nuosavybės, kaimo gyvenimo pertvarkymo kryptys, naujos ūkinės veiklos organizacinės, ekonominės ir teisinės formos ir daugelis kitų aktualių dalykų.

Sąjūdžio idėjos ir žemės ūkio veiklos pertvarkymo (reformos) nuostatos buvo populiarinamos visais to meto įmanomais būdais ir sklido po Lietuvos rajonus ir žemės ūkio įmones. Tam pasitarnavo visose Lietuvos rajonuose rengiamos konferencijos, kuriose buvo renkami delegatai į steigiamąjį Žemdirbių sąjūdžio suvažiavimą. Tokios visą Lietuvą apėmusios konferencijos prasidėjo Pasvalio rajone ir tapo sėkmingo žygio per Lietuvą populiarinant programines idėjas modeliu. Delegatai į suvažiavimą išrinkti visuose to meto 44 rajonuose, visose žemės ūkį aptarnaujančiose organizacijose, visose aukštosiose mokyklose ir mokslinio tyrimo institutuose. LPS laikinosios agrarinės komisijos ir besiformuojančio Žemdirbių sąjūdžio aktyvo parengtame programos projekte buvo išdėstyti strateginiai tikslai, kaip būtina pertvarkyti okupacinės valdžios primestą ydingą ūkinės veiklos būdą, kaip pakeisti komunistinę gyvensenos kaimo sistemą. 1988 m. gruodžio 13 d. šis programos projektas buvo rekomenduotas pateikti LPS Seimo tarybai ir LŽS suvažiavimui. LPS Seimo taryba pirmajam Žemdirbių sąjūdžio programos projektui pritarė ir kėlė jį pavyzdžiu kitoms Sąjūdžio šakinėms struktūroms. Projektas išleistas atskiru leidiniu. Buvo rekomenduojama rengti konkrečias šakinės veiklos programas su nuoseklios etapinės veiklos mechanizmais ir agrarinės veiklos kryptimis¹. Tai buvo daroma jau Aukščiausiosios Tarybos veiklos metu – po Nepriklausomybės atkūrimo.

Suvažiavimo laiko, vietos ir visuotinio – viso Lietuvos žemės ūkio ir kaimo mastu – reikalai buvo sprendžiami talkinant LPS Seimo tarybos sekretoriatui ir jo vadovui Virgilijui Čepaičiui. Organizaciniams koordinaciniams ryšiams ir deryboms su tarybinėmis žemės ūkio administracinėmis struktūromis bei pačia valdžios viršūne – LKP CK – užtikrinti Seimo taryba paskyrė savo narį Alvydą Medalinską, jauną, gabų, bet tolimą nuo agrarinių reikalų Sąjūdžio pradininką. Susitarimą dėl bendro visų žemdirbių suvažiavimo ir atstovavimo kriterijų, su pripažinta LŽS iniciatyvos teise pasirašė LPS laikinoji agrarinė komisija (V. Knašys) ir Kolūkių taryba (A. Jocas) 1989 m. sausio 17 d. dalyvaujant LKP CK sekretoriui Stanislovui Giedraičiui². Tai nepatiko tuometinei valdžiai – LKP CK. Informacija apie rengiamą LŽS suvažiavimą buvo blokuojama (kaip ir šiais laikais kritika dėl ydingos bendrosios žemės ūkio (agrarinės) politikos). Spauda ir televizija tylėjo³. Sausio 24 d. naujame valdžios inicijuotame analogiška šiu šalių pasirašytame susitarime beliko tik tai, kad Kolūkių taryba pritaria suvažiavimo idėjoms, bet organizaciniame suvažiavimo darbe nedalyvaus⁴.

Lietuvos žemdirbių suskaldymą organizuojant ne vieną, Sąjūdžio inicijuotą, o du atskirus – Sąjūdžio žemdirbių ir kitų Lietuvos žemdirbių – suvažiavimus sumodeliavo, inicijavo ir prievartos (spaudimo) metodais realizavo LKP CK vadovybė. Didėjant visuomenės spaudimui ir komunistinės valdžios blaškymuisi, Sąjūdžio Seimo tarybos lyderiai be pagrindo vienasmeniškai taip pat pakeitė kaimo sąjūdiečių siūlytą ir suderintą vieno bendro žemdirbių suvažiavimo organizavimo sprendimą – pasisakė už atskirą suvažiavimą. Šį be LPS laikinosios agrarinės komisijos nuomonės ir valios priimtą sprendimą palaikė naujasis komunistų lyderis Algirdas Mykolas Brazauskas sutikdamas, kad LŽS suvažiavimas vyktų ant Tauro kalno, Prof sąjungų rūmuose⁵. Bendražygis, patriotas, agrarininkas M. Treinys su nuoskauda rašė, kad kai kurie žemdirbių vienybės skaldytojai vėliau tapo net Lietuvos Nepriklausomybės Akto signatarais⁶. Tačiau neįvardijo, kas jie tokie. Istorinės tiesos vardan pagrindinius iš jų, lėmusius žemdirbių susiskaldymą, vėliau išaugusį į totalų konfrontacinį susipriešinimą, kurį LKP-LDDP panaudojo valdžiai jau nepriklausomoje Lietuvoje susigrąžinti, paminėsiu. Tai A. M. Brazauskas, Vladimiras Beriozovas, Vytautas Landsbergis, Romualdas Ozolas, K. D. Prunskienė. Lietuvos kaimas ir žemdirbiai per dvi

¹ Lietuvos žemdirbių sąjūdžio programiniai dokumentai. Vilnius–Kaunas, 1989, p. 1–26.

² Treinys M. Lietuvos žemdirbių sąjūdis: ištakos ir sūkuriai, p. 28.

³ Čepaitis V. Su Sąjūdžiu už Lietuvą, p. 212.

⁴ Treinys M. Lietuvos žemdirbių sąjūdis: ištakos ir sūkuriai, p. 29.

⁵ Ten pat, p. 28–31.

⁶ Ten pat, p. 31.

savaite dalyvavo dviejuose suvažiavimuose: 1989 m. vasario 25–26 d. Lietuvos žemdirbių sąjūdžio suvažiavime Profsąjungų rūmuose ir 1989 m. kovo 10–11 d. merdinčios tarybų valdžios organizuotame suvažiavime Sporto rūmuose (apie jį – vėliau). Tai ryškus, nuo „draugystės“ su lenkais pradžios suvešėjęs lietuviškos dvasinės būsenos dvilypumo pavyzdis. Būsenos, besitęsiančios nuo viduramžių iki šių dienų ir ryškiai progresuojančios dabar. Tačiau dvi saulės: viena – Vilkiškėse, Alytaus rajone, antra – Vėžaičiuose, Klaipėdos rajone, buvo nelyginant du sprogstamieji užtaisai, okupacinės valdžios piramidę triuškinantys taranai, kurie atvedė Lietuvos kaimo ir agrarinio ūkio intelektualiąją bendruomenę į Lietuvos žemdirbių sąjūdžio steigiamąjį suvažiavimą – laisvos nepriklausomos Lietuvos kaimo atkūrimo pradžią.

Lietuvos žemdirbių steigiamasis suvažiavimas

Į suvažiavimą Profsąjungų rūmuose susirinko per tūkstantį suvažiavimo dalyvių iš visų 44 rajonų: 894 delegatai, daug svečių ir žiniasklaidos atstovų. Daugiausia delegatų (iš kolūkių ir valstybinių ūkių) atstovavo kaimo gyventojams – 540 (60,4 proc.), mokslo įstaigų atstovų buvo 147 (16,4 proc.), žemės ūkio aptarnaujančių įmonių atstovų – 58. Prof. A. Baležentis išsamiai aprašė pirmojo LŽS suvažiavimo delegatų ir dalyvių sudėtį. Išvardytas gausus būrys svečių – ne tik iš Lietuvos, bet ir iš kitų valstybių¹. Pažymėtina, kad nei tuometinės tarybų valdžios vadovai, nei jų atstovai suvažiavimo veikloje nedalyvavo. Aplink rūmus ant Tauro kalno gausiai rinkosi žmonės, ir tai liudijo naujų politinių, ekonominių ir socialinių idėjų, šalies kaimo ir žemės ūkio virsmo pradžią. Kaip šio istorinio įvykio dalyvis ir vienas iš gausaus būrio organizatorių iš trisdešimties metų perspektyvos galiu ir turiu moralinę teisę konstatuoti: 1) pažangos ir laisvės siekęs Tautos branduolys, susitelkęs į LPS, suformavo naujos Lietuvos nacionalinės ekonominės politikos pradmenis; 2) LPS sudėtinė, šakinė, dalis – Žemdirbių sąjūdis padėjo pamatus naujai ilgalaikiai Lietuvos nacionalinei agrarinei politikai; 3) sovietinis okupacinis režimas, 50 metų veikęs komandinės, centralizuotos, visuotinio nusavinimo ir totalitarinio paskirstymo sistemos pagrindu, patyrė krachą; 4) LŽS steigiamasis suvažiavimas ir jo veiklos rezultatai yra svarbus, jau istorinis Lietuvos politinės, teisinės ir ekonominės veiklos ir valios išraiškos turtas.

Lietuvos žemdirbių sąjūdžio steigiamasis suvažiavimas. Vilnius, Profsąjungų rūmai, 1989 m. vasario 25–26 d. Eugenijaus Masevičiaus nuotrauka. LCVA.

¹ Baležentis A. *Reformų link*, p. 231.

Suvažiavimo organizacinis komitetas buvo sudarytas iš Kauno ir Vilniaus atstovų. Komitetų pirmininkai: Kauno – A. Baležentis, Vilniaus – A. Medalinskas; pavaduotojai: Kauno – M. Treinys, V. Knašys, V. Ramanauskas, Vilniaus – R. Kriukelis; sekretoriatas: Kauno – A. Kazragytė, Vilniaus – M. Gaškienė; Informacijos grupė: Kauno – J. Čiulevičius, D. Stanikūnas, V. Vilimas; Spaudos centras: Vilniaus – R. Kanapienis, A. Gineitis; Redakcinė kolegija: A. Baležentis, J. Čiulevičius, E. Grakauskas, V. Knašys, J. Mažeika, V. Račkauskas, S. Šaltenis, M. Treinys; Mandatų komisija: V. Ramanauskas, R. Čiutas, A. Gaurylius, V. Kazėnas, A. Kurlavičius, H. Novašinskas, J. Padgurskis, N. Špokienė. Už kultūrinę programą buvo atsakingi J. Dvarionas, R. Gudaitis, A. Žebriūnas, už meninį apipavidalinimą – A. Nasvytis, A. Reimeris, G. Reimeris; už aptarnavimą Vilniuje – A. Gogelis; kompiuterių centrui Vilniuje vadovavo R. Krukauskas; taip pat buvo juridinė grupė (Vilniuje – E. Grakauskas) ir medicinos punktas (L. Jovaiša).

Yra dvi Lietuvos žemdirbių sąjūdžio suvažiavimo darbotvarkės. Pirmoji, 1989 m. vasario 25–26 d. darbo programa, buvo išplatinta suvažiavimo dalyviams. Antroji, detali suvažiavimo darbotvarkė, spausdinama knygoje „Kaimas lūžio metais“ (15 priedas, p. 447–449). Po suvažiavimo atidarymo ir sveikinimų per dvi dienas išklausti programiniai pranešimai: Alfonsas Giedraitis (įžanginis pranešimas); A. Baležentis („Lietuvos žemdirbių sąjūdžio ištakos, tikslai ir veiklos principai“); M. Treinys („Lietuvos kaimo kelias“); V. Velikonis („Kaimo dvasinis atgimimas“); Jonas Pangonis („Akmenys žemdirbių kelyje“); V. Knašys („Žmogus ir žemė“); E. Rudys („Žemdirbys ir ekonomika“); L. Milčius („Taikomojo mokslo, žemdirbių aptarnavimo problemos“); E. Grakauskas („Kolūkinės demokratijos“ įvertinimas ir privataus ūkio atkūrimo teisiniai pagrindai“). Išklaustos daugumos delegatų ir svečių kalbos, pateikta Mandatų komisijos ataskaita, įvyko spaudos konferencija. Pirmą dieną iki 19 val. klausytos delegatų kalbos. Antrą suvažiavimo dieną nuo 10 val. toliau kalbėjo delegatai, po to, įvertinant pasiūlymus ir alternatyvas, papunkčiui buvo priimama Lietuvos žemdirbių sąjūdžio programa.

LŽS programa grindžiama lietuvių Tautos siekais bei tradicijomis, tarptautine patirtimi, ji skirta teisingumui kaime ir agrariniame ūkyje atkurti, kaimiškos gyvensenos vertybėms atgaivinti. Pirmoje programos dalyje įvertinta Lietuvos kaimo ir žemės ūkio padėtis, suformuluoti svarbiausi agrarinio (žemės) ūkio reformavimo tikslai: agrarinio ūkio atkūrimas (sugrąžinimas savininkams) ir ugdymas; nuosavybės teisės į žemę ir gamybos priemonės užtikrinimas; savarankiško ūkininkavimo, rinkos ekonomikos santykių garantijos ir kiti¹. Programos tikslams ir uždaviniais įgyvendinti antroje programos dalyje patvirtinta trylika bendrųjų principų. Šie bendrieji principai tapo politiniu ir ideologiniu pamatu formuojant Bendruosius Agrarinės reformos principus, patvirtintus Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos (AT) 1990 m. liepos 3 d. nutarimu Nr. I-349². Programos trečioje dalyje paskelbta aštuoniolika žemės ūkio pertvarkos specialiųjų programų pradedant veiklos žemės ūkyje teisiniu reguliavimu, žemės ūkio valdymo reformavimu ir baigiant aplinkos apsaugos reikalais. Šios programos ir dabar turi pažintinę, intelektinę, istorinę ir politinę kultūros auklėjamąją vertę.

Priėmus Žemdirbių sąjūdžio programą, suvažiavimas patvirtino LŽS tarybos narių sudėtį ir išrinko tarybos prezidiumą. Suvažiavimas priėmė 26 to meto populiarios politinės raiškos formos dokumentus – rezoliucijas: dėl prioritetinio žemės ūkio ir maisto pramonės plėtojimo, dėl ūkininkų ugdymo, dėl blaivybės, dėl tolesnio žemdirbių atstovavimo gerinimo ir kt. Šių dokumentų istorinę, pažintinę ir moralinę vertę sunku būtų sumenkinti net patiems didžiausiems Sąjūdžio ir jo atkurtos nepriklausomos Lietuvos valstybės neigėjams. Nors LKP ir jos buvusios administracinės vadovės K. Prunskienės gerbėjas iš LŽŪEMTI, suvažiavimo dalyvis E. Rudys dar 2008 m. Žemdirbių sąjūdžio pirmojo suvažiavimo medžiagą vertino kaip labai karikatūrišką, formalią, visiškai atitrūkusią nuo realios tikrovės

¹ Grakauskas E. *Privačios nuosavybės sugrąžinimas. Žemės nuosavybės restitucija // Kaimas lūžio metais*, p. 314–317; Baležentis A. *Reformų link*, p. 223, 231, 233.

² Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Prezidiumo dokumentų rinkinys. I tomas. Vilnius, 1991, p. 194; Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos (I šaukimo) pirmoji sesija. Stenogramos. 11 tomas. Vilnius, 1991, p. 157–163.

ir sudariusią prielaidas „valstybės biurokratams Lietuvos kaimo žmones įklampinti į tokią ekonominę balą, iš kurios jie /.../ negali išsikapstyti /.../“¹. Tačiau tai tik politiškai angažuota, piktavalė priešiško ir nerealizuotų ambicijų pozicija. Baigdamas savo darbą, suvažiavimas priėmė įstatus ir patvirtino suvažiavimo pareiškimą dėl tą pačią vasario 26 d. pasirodžiusio LKP CK XVII plenumo nutarimo. Pareiškime nurodoma tiesioginė grėsmė viešumui – vienam svarbiausių principų ir atmetamas komunistų pateikiamas LPS Seimo 1989 m. vasario 16 d. deklaracijos neigiamas vertinimas pabrėžiant, kad 62 proc. suvažiavimo delegatų šį LKP plenumo darbą įvertino nepatenkinamai. Tuo LŽS steigiamasis suvažiavimas darbą baigė ir nuosekliai vykdė tolesnius valstybės atkūrimo ir kaimo reformos parengimo uždavinius. Visi suvažiavimo priimti sprendimai buvo įvardyti kaip Lietuvos žemdirbių sąjūdžio programiniai dokumentai ir nedelsiant redakcinės kolegijos buvo parengti ir išspausdinti atskiru leidiniu.

Lietuvos žemdirbių sąjūdžio taryba ir jos prezidiumas

Žemdirbių sąjūdžio veiklai vadovauti, organizuoti, ir koordinuoti su Sąjūdžio bendrąja programa suvažiavime buvo suformuota valdymo sistema. Pagal suvažiavimo patvirtintus įstatus (patikslinti LŽS konferencijoje 1989 m. spalio 28 d. ir nustatyta tvarka įregistruoti) LŽS tapo teisėta savaveiksme visuomenine organizacija, kurios tikslas – kaimo atsinaujinimas ir socialinės pažangos spartinimas, atstovaujant ir ginant žemdirbių interesus valdžios ir valdymo institucijose. Įstatuose įteisinta LŽS organizacinė struktūra. Ją sudarė: 1) vietiniai organai, rajonuose veikiančios ne mažiau kaip penkių asmenų grupės – pirminė Sąjūdžio grandis, ir rajonų (miestų) kraštų konferencijos, tarybos; 2) bendrieji organai – suvažiavimas, taryba, jos prezidiumas ir prie jų sudaromos komisijos bei kiti padaliniai. Visi Žemdirbių sąjūdžio renkami struktūriniai padaliniai buvo kolegialūs, sprendimus priimdavo paprasta balsų dauguma, dalyvaujant dviem trečdaliams narių. Suvažiavimas – aukščiausiasios veiklos organas. Jo kompetencijai priklausė: priimti, keisti, papildyti LŽS įstatus, programas; rinkti ir tvirtinti tarybą; tvirtinti tarybos išrinktą prezidiumą; išklausti jų ataskaitas ir vertinti atliktus darbus; spręsti visus kitus svarbiausius reikalus. Tarp suvažiavimų visus reikalus tvarkė ir klausimus sprendė LŽS taryba – pagrindinė šio agrarinio judėjimo institucija. Jos kompetencijai priklausė: išrinkti prezidiumą; sudaryti reikiamas veiklos komisijas; tvirtinti prezidiumo administracines struktūras, metinį ūkinės-finansinės veiklos balansą, prezidiumo nutarimus; siūlyti įstatų pakeitimus, įstatymų ir kitų teisės aktų projektus. Nuolat veikiantis kolegialus LŽS vadovas, atskaitingas tarybai ir suvažiavimui, buvo LŽS tarybos prezidiumas. Į jo kompetenciją įėjo visos Žemdirbių sąjūdžio organizacinės struktūros veiklos koordinavimas, tarybos veiklos organizavimas, strateginių ir taktinių dokumentų, specialiųjų programų įgyvendinimas, komisijų įvairiems reikalams steigimas ir veiklos kontrolė, ūkinė-finansinė ir išdininko veikla. Už Prezidiumo veiklos organizavimą ir viešuosius ryšius buvo atsakingas prezidiumo pirmininkas ir jo pavaduotojai.

LŽS tarybos narių sudėtį patvirtino suvažiavimas. Kandidatus į tarybos narius rinko visų Lietuvos 44 rajonų žemdirbių ir žemės ūkio organizacijų atstovai. Tarybą sudarė 101 narys². Suvažiavimas iš tarybos narių tarpo išrinko 26 prezidiumo narius. Pirmajame tarybos prezidiumo posėdyje 1989 m. kovo 4 d. pirmininku išrinktas A. Giedraitis (Panevėžio raj. Ėriškių kolūkio pirmininkas), pavaduotojais – A. Baležentis ir M. Treinys (LŽŪA mokslininkai)³. Posėdyje buvo sudarytos ir šešios darbo komisijos svarbioms veiklos kryptims koordinuoti ir patvirtinti jų pirmininkai: kaimo žmogaus problemų – V. Velikonis; žemdirbių teisių gynimo – E. Grakauskas; mokslo ir ekologinių problemų – V. Knašys; valdymo ir savivaldos problemų – A. Baležentis; ekonomikos problemų – E. Rudys; žemės ūkio aptarnavimo problemų – V. Ramanauskas⁴.

¹ Rudys E. Žemdirbių sąjūdis prasidėjo nuo ekonomikos, p. 313.

² Lietuvos žemdirbių sąjūdžio programiniai dokumentai, p. 23–24.

³ Baležentis A. Reformų link, p. 231–232.

⁴ Treinys M. Lietuvos žemdirbių sąjūdis: ištakos ir sūkuriai, p. 37.

Dėmesio ir pagarbaus istorinio vertinimo nusipelno visa Žemdirbių sąjūdžio taryba. Tarp tarybos narių buvo 33 mokslininkai (nostrifikuoti mokslų daktarai), 29 tuometinių kolūkių ir valstybinių ūkių vadovai ir pavaduotojai, 28 aukštos kvalifikacijos žemės ūkio specialistai (agronomai, zootechnikai, veterinarijos gydytojai, inžinieriai), 11 kultūros, švietimo ir aptarnavimo darbuotojų. Iš suvažiavimo išrinktų 26 LŽS tarybos prezidiumo narių – 11 mokslininkų, mokslo daktarų, 9 ūkių vadovai, 3 žemės ūkio specialistai, 1 kultūros darbuotojas (rašytojas), 1 kunigas ir 1 ūkininkas (vieno pirmųjų valstiečių ūkio savininkas). Visi tarybos nariai buvo pažangiausi Tautos atstovai – garbingi, darbštūs, kūrybingi, to meto visuomenėje puikiai žinomi žmonės. Daugelis aktyviai reikėsi jau nepriklausomos Lietuvos valstybės politiniame gyvenime. Iš jų dešimt buvo išrinkti į Lietuvos Respublikos Aukščiausiąją Tarybą, per dvidešimt tapo Seimo nariais; keturi paskirti ministrais. Iš dešimties AT deputatų šeši dirbo Agrarinėje komisijoje (AK) ir per trejų metų Sąjūdžio valdžios valdymo laikotarpį parengė Agrarinės reformos teisinę ekonominę sistemą – trylika fundamentalių įstatymų ir kitų teisės aktų¹. Iš įvairių kadencijų 20 Seimo narių penki buvo išrinkti į Agrarinę komisiją, vėliau – Kaimo reikalų komiteto pirmininkais ir pavaduotojais. Dauguma jų ir toliau dirba Lietuvos valstybės labai įvairiose valstybinės tarnybose, tapo iškiliais mokslininkais, profesoriais, akademikais, puikiais verslininkais, ūkininkais. Užaugino gražias šeimas, džiaugiasi anūkais. Nemaža dalis jau išėjo amžinybėn. Visiems LŽS tarybos narių nuveiktiems darbams, bent pagrindiniams, išvardyti neužtektų ir jaučio odos. Todėl pateiksiu tik keletą jų veiklos rezultatus.

Alfredas Kanišauskas – kunigas, anksti pasitraukęs iš mūsų gretų ir iš šio pasaulio (1997 m. sausio 5 d.). LŽS tarybos prezidiumo narys, mūsų dvasinis vadovas. Ignalinos rajono Švedriškės parapijoje iki mirties tarnavo kaimo žmonių dvasinei gerovei, nenuilstamai rūpinosi pokario laisvės kovotojų – partizanų – atminties įamžinimu.

Vytautas Petras Knašys – palaužus Maskvos primestą „agropromą“, LŽS nutarimu buvo deleguotas į atkuriamos Žemės ūkio ministerijos ministrus, buvo paskutinės LTSR vyriausybės (Ministrų tarybos pirmininkas Vytautas Sakalauskas) ministras, Lietuvos Respublikos pirmosios Vyriausybės (ministrė pirmininkė K. Prunskienė) žemės ūkio ministras ir 1996–1998 metų Gedimino Vagnoriaus vadovaujamos Vyriausybės žemės ir miškų ūkio ministras, 1996–2000 metų kadencijos Seimo narys.

Vytautas Kondrotas – ūkininkas, vienas pirmųjų iš 5 200 ūkininkų, Sąjūdžio penkiatūkstantininkų, įkūrusių valstiečių ūkius. Telšių rajone, Luokėje, turi didelį avių ūkį. Žemaitijos krikšto 600 metų sukakčiai paminėti prie Šatrijos kalno, Pašatrijos dvaro teritorijoje, savo žemėje, pastatė paminklą Vytautui Didžiajam.

Vaclovas Lapė atsisakė tarybų valdžios inicijuotos Žemdirbių sąjungos pirmininko pareigų ir buvo išrinktas Lietuvos žemdirbių sąjūdžio tarybos prezidiumo pirmininku (vietoje iš šių pareigų atleisto A. Giedraičio, kuris kartu su V. Velikoniu perėjo į LKP CK organizuoto alternatyvaus žemdirbių suvažiavimo struktūras). Išrinktas 1992–1996 ir 1996–2000 metų kadencijų Seimo nariu, Kaimo reikalų komiteto pirmininku. Išbuvo LŽS tarybos vadovu iki pat jos veiklos nutraukimo. Iš gyvenimo išėjo 2009 m. sausio 20 d.

Leonas Milčius – Aukščiausiosios Tarybos deputatas, Nepriklausomybės Akto signataras, Agrarinės komisijos narys, Seimo narys, svarbių Žemės ūkio ministerijos padalinių ir tarnybų vadovas. Pasitraukęs iš aktyvios politinės veiklos, eilėmis rašo savo krašto istoriją ir nuo 2005-ųjų jau išleido keturias eilėraščių knygas.

Virginijus Pliuskys – Lietuvos ūkininkų sąjungos, jaunųjų ūkininkų veiklos organizavimo pradininkas. Ūkininkauja Lazdijų rajone, Krosnoje, veislinių žirgų ūkio savininkas.

¹ Grakauskas E. *Agrarinė teisė*. Vilnius, 2009, p. 81–296.

Alternatyvus tarybų valdžios inicijuotas žemdirbių suvažiavimas

Okupacinė tarybų valdžia, matydama savo egzistencijos pabaigą, desperatiškai ieškojo būdų ir priemonių sustabdyti LPS sukeltą stiprėjantį Tautos atgimimo proveržį. Kaip teisingai konstatavo antrasis (išrinktas po A. Giedraičio atstatydinimo) LŽS tarybos prezidiumo pirmininkas V. Lapė, „LKP Centro Komitetas, mirtinai išgąsdintas Lietuvos Sąjūdžio ir jausdamas jo kylančią jėgą, bandė savo įtaką užtvirtinti nors kaime“¹. Tokį nevykusį komunistinės valdžios bandymą būtų galima palikti istorijos paraštėse – užmarščiai. Tačiau šis politinis įvykis ir jo iniciatorių veikla turėjo įtakos keletui svarbių dalykų, lėmusių tolesnės kaimo ir agrarinio ūkio raidos rezultatus.

Komunistų valdžiai užblokavus bendro agrarininkų suvažiavimo rengimą ir nepasisėkus jo sužlugdyti, skubotai buvo surengtas „tikrųjų, visų“ žemdirbių suvažiavimas, turėjęs pademonstruoti pasitikėjimą valdžia ir siekį neleisti plisti Sąjūdžio idėjoms ir veiklai Lietuvos kaime. Praėjus trylikai dienų po Žemdirbių sąjūdžio suvažiavimo, 1989 m. kovo 10–11 d. Sporto rūmuose įvyko antrasis žemdirbių suvažiavimas. Konstatuotina, kad jis priėmė tuometinei kolūkinei santvarkai palankius sprendimus.

Pagal šio suvažiavimo mandatą komisijos pirmininko Remigijaus Bružio (Vilniaus raj. Buivydiškių tarybinio ūkio-technikumo direktorius) pateiktus duomenis, suvažiavime dalyvavo 2 638 žmonės. Pagal suvažiavimo organizacinės komisijos pirmininko B. Žemaičio (Molėtų raj. P. Cvirkos kolūkio pirmininkas) pranešimą į suvažiavimą išrinkta 2 984, atvyko 2 936 delegatai. Dauguma jų ūkių administracijos – valdymo personalo ir valdžios (rajonų vykdomųjų komitetų, žemės ūkio valdybų, komunistų partijos komitetų, agropro-mo struktūrų, LTSR vyriausybės ir LKP CK) – atstovai. Tik du mokslų daktarai, nė vieno teisininko². Konstatuotinas juridinis faktas – šio suvažiavimo delegatų niekas nerinko, o pagal kompartijos funkcionierių nurodytą skaičių jie buvo atrinkti rajonų komitetų ir ūkių vadovų.

Lietuvos žemdirbių suvažiavimas Vilniaus sporto rūmuose, 1989 m. kovo 10–11 d. Pauliaus Lileikio nuotrauka. LCVA.

Suvažiavimą parengė ir dokumentų projektus pateikė LTSR agropramoninio komiteto valdininkai, vadovaujami LKP CK sekretoriaus S. Giedraičio. Pagrindinį pranešimą skaitė paskutinės LTSR Ministrų tarybos pirmininkas V. Sakalauskas – apie žemės ūkio laimėjimus (daugiau nei trečdalis ūkių buvo nuostolingi! – E. G.), apie sėkmingą gyventojų aprūpinimą

¹ Lapė V. Lietuvos žemdirbių sąjūdis žadino kaimą geresniam gyvenimui // *Kaimas lūžio metais*, p. 213.

² Lietuvos žemdirbių suvažiavimo darbotvarkė, mandatų komisija, sekretoriatas. E. Grakausko asmeninis archyvas.

maistu pagal TSRS maisto programą (parduotuvėse tik galvijų kanopos. – E. G.), apie žemės ūkio produkcijos gamybos didinimą, į žemės ūkį įdėtus 16,7 mlrd. rublių, apie TSKP CK plenumo *perestrojkos* agrarinius nutarimus. Dauguma kalbėtojų šiame suvažiavime buvo tuometinių ūkių vadovai, susirūpinę tų ūkių išsaugojimu, t. y. savo asmeninių interesų gynimu. Tačiau ir šiame sambūryje jau tvyrojo Sąjūdžio skleidžiama laisvės, savarankiškumo, pasitikėjimo savo jėgomis dvasia. LKP CK pirmasis sekretorius A. M. Brazauskas, norėdamas numalšinti kai kurių kalbėtojų sukeltą sąmyšį dėl dviejų vienas po kito vykusių suvažiavimų, apkaltino Sąjūdį ir pareiškė, kad šiame suvažiavime bus išrinktas didelių įgaliojimų turintis žemdirbių savivaldos organas – Lietuvos žemdirbių taryba (LŽT).

Tarp šio suvažiavimo dalyvių buvo daug aktyvių Žemdirbių sąjūdžio steigiamojo suvažiavimo delegatų – pažangių ūkių vadovų ir net LŽS tarybos bei jos prezidiumo narių. Todėl neatsitiktinai (sąmoningai) į šio tarybų valdžios organizuoto suvažiavimo išrinktą Žemdirbių tarybą pateko net septyni Lietuvos žemdirbių sąjūdžio nariai, iš jų keturi – LŽS tarybos ir net du tarybos prezidiumo nariai (A. Giedraitis ir V. Lapė). Taip pat buvo išrinkti du V. Knašio vadovaujamos žemaičių sąjūdžio grupės nariai, aktyvūs sovietinio agropromo reorganizavimo į Lietuvos žemės ūkio kompleksą („žemaičių saulutės“) projekto rengėjai, pirmosios Vyriausybės žemės ūkio viceministrai – Talvaldas Ikvilda ir Antanas Sviderskis. Šios 100 narių komunistinės valdžios inicijuotos tarybos daugumą sudarė 65 ūkių vadovai, 20 ūkio administracijos specialistų ir tik dešimt eilinių žemdirbių¹.

Kaip LKP CK pirmasis sekretorius pasakė, taip ir buvo – Lietuvos žemdirbių taryba išrinkta vienbalsiai. Tarybos nuostatai taip pat patvirtinti urmu². Deja, šių nuostatų turinys akivaizdžiai prieštaravo net tuometiniams įstatymams – Kooperacijos įstatymo 14, 15 ir 38 straipsnių reikalavimams, Valstybinės įmonės įstatymo 6 ir 21 straipsnių nuostatom. Deja, įstatymuose nustatytų teisės normų nesilaikoma iki šių dienų, ir tai yra viena didžiausių problemų. Žemdirbių sąjūdžio tarybos narių išrinkimas į valdžios įsteigtą Žemdirbių tarybą, o V. Lapės – ir prezidiumo pirmininku suformavo ateities neturintį teatrinės mizanscenos personifikacinį hibridą. LŽT narių interesai buvo skirtingi, daugiausia prieštaringi. Tai patvirtino ir paskesni politiniai įvykiai.

Pagrindinis suvažiavimo priimtas dokumentas buvo Žemės ūkio ir maisto pramonės tolesnio vystymo pagrindinės kryptys³. Šios vadinamosios kryptys gali būti vertinamos vienu sakiniu – tai Lietuvos žemdirbių sąjūdžio priimtos programos negyvas atspindys, valdininkų darbo, suvežtų žmonių laiko ir popieriaus beprasmiškas sunaudojimas. Paskutinis šio suvažiavimo priimtas (taip pat vienbalsiai) dokumentas – Lietuvos žemdirbių suvažiavimo pasiūlymai TSKP CK plenumui agrariniais klausimais⁴. Tai taip pat tik trumpo komentarų vertas kūrinys – Lietuvos tarybų valdžios panegirikų šeimininkui ir vasalo prašymų rinkinys. Todėl labai greitai Lietuvos žemdirbių tarybos veikla nutrūko. Būtų tikslinga pateikti šio žlugusio valdžios kurto organizacinio darinio egzistavimo prasmės ir pasekmių išvadas.

LŽT buvo reikalinga kaip alternatyvi struktūra Sąjūdžio idėjų pakeltai ir reformoms pasirengusiai Tautai sulaikyti ir žlungančios tarybų valdžios politinei įtakai paremti⁵.

Žemdirbių tarybą sudarė ekonominės ir ginkluotos prievartos būdu primestos kolūkinės sistemos atstovai ir gynėjai. Iš 1 109 tuo metu buvusių sovietinių ūkių – 834 kolūkių ir 275 valstybinių ūkių vadovų ir specialistų (administratorių, vadybininkų, nuo 20 iki 30 kiekviename ūkyje) – daugelio tikslas buvo išsaugoti savo turimą veiklos ir socialinę padėtį. Legitimus Žemdirbių sąjūdžio atsiradimas ir moksliniais pagrindais vykdoma veikla vis didesnę dalį šios tarybinės kaimo nomenklatūros atstovų paskatino siekti reformų (V. Lapė, T. Ikvilda, A. Sviderskis ir daugelis kitų) ir atvirkščiai – ateities permainų baimė, esamo statuso neišvengiamas kitimas skatino prieštarauti, telktis ir priešintis (A. Giedraitis, V. Velikonis ir daugelis kitų).

Atviras ir tiesioginis LKP palaikymas išryškėjo 1998 metų pabaigoje, rinkiminės kompanijos į LTSR Aukščiausiąją Tarybą metu, – Sąjūdžio remiamus kandidatus palaikė Lietuvos

¹ Ten pat.

² Lietuvos žemdirbių tarybos sudėtis. E. Grakausko asmeninis archyvas.

³ Žemės ūkio ir maisto pramonės tolesnio vystymo pagrindinės kryptys. E. Grakausko asmeninis archyvas.

⁴ Lietuvos žemdirbių suvažiavimo pasiūlymai TSKP CK plenumui agrariniais klausimais. Grakausko asmeninis archyvas.

⁵ V. Sakalausko ir A. Brazausko kalbos Lietuvos žemdirbių suvažiavime // Tiesa, 1989 m. kovo 11 d.

laisvės siekiančios jėgos ir Tautos dauguma. LKP kandidatus kėlė ir rėmė Žemdirbių taryba, „Agronomo seklyčia“ ir tarybinės santvarkos įtvirtinimo 1945–1955 metais veteranai.

Po LŽT organizacine priedanga visiškai susiformavo LKP politinės ideologinės kovos siekis susigrąžinti šalies valdymą į savo rankas. Šiam tikslui 1990 m. spalio 12–13 d. buvo surengtas antrasis žemdirbių suvažiavimas. Vėl realiai niekur nerinktų, nomenklatūrinės atrankos būdu suvežtų ūkių vadovų ir administracijų specialistų daugumos sambūris pavadintas Lietuvos kaimo žmonių suvažiavimu. Jį oficialiai palaikė jau ir pirmosios Vyriausybės ministrė pirminkė K. Prunskienė¹, kurią pirmasis tarybų valdžios organizuotas suvažiavimas nušvilpė, neleido būti prezidiume ir kalbėti. Šis, po devynių mėnesių įvykęs antrasis suvažiavimas suformavo vadinamąjį tikrųjų Lietuvos žemdirbių sąjungą, kuri vėliau buvo įvardyta kaip kolūkinės santvarkos gynėja². Ši sąjunga aktyviai ir nenuilstamai veikė iki rinkimų į Lietuvos Respublikos Seimą. Jos veikla buvo grynai politinė, konfrontacinė ir padėjo grįžti į valdžią buvusios kompartijos nomenklatūros elitui, susibūrusiam į LDDP. Tas jos valdymo laikotarpis pridarė daug neatitaisomos žalos, bet tai jau atskiro tyrimo reikalaujanti tema.

Post Scriptum

Lietuvos žemdirbių sąjūdžio dvidešimtmečio proga kolega, bendražygis, ekonomikos mokslų daktaras, daugelio mokslinių ir publicistinių knygų bei straipsnių autorius M. Treinys Lietuvos žemdirbių sąjūdžio programą ir veiklą vertino santūriai: „/.../ LŽS programa nebuvo radikali. /.../ svarbiausias pertvarkos variklis – privačios nuosavybės santykių atkūrimas išreikštas miglotai. /.../ Ši mastymo ribotumą lėmė LŽS dalyvių sudėtis /.../ nedalyvavo nė vienas privačios nuosavybės restitucijos gynėjas.“³

Iš dabartinės jau trisdešimties metų perspektyvos, nepaisant neoliberalios ideologijos ekspansijos ir ilgaamžių tradicinių tautos vertybių neigimu keliamos sumaišties, būtina akcentuoti šiuos dalykus.

1. Tautai, jos savasties atgimimui pateikta Lietuvos žemdirbių sąjūdžio programa po 50 komunistinės Tarybų Sąjungos okupacijos metų buvo gana radikali, toliaregiška ir išmincinga. Ją įgyvendinant dar 1989 metais prasidėjo pirmųjų valstiečių ūkių atkūrimas privačios nuosavybės pagrindais. Buvo suformuota LPS Lietuvos nacionalinės agrarinės politikos koncepcija (paskelbta LPS 1990 m. vasario 3 d. rinkiminėje konferencijoje „Lietuvos kelias“)⁴. Lietuvos valstybingumo atkūrimui išrinktoje LTSR Aukščiausiojoje Taryboje (tapusioje Lietuvos Respublikos AT ir net Atkuriamuoju Seimu) buvo deputatų – LŽS narių mokslininkų ir specialistų – branduolys, pajėgęs parengti naują Agrarinės reformos projektą ir visą trylikos įstatymų projektų paketą. Pagrindiniai Agrarinės reformos įstatymų projektai buvo pateikti visuomenei svarstyti ir įvertinti. Aukščiausioji Taryba per nepilnus trejus metus trukusią savo veiklą, nepaisydama totalaus buvusios tarybinės ir žemės ūkio sistemos elito atstovų spaudimo, sugebėjo šiuos įstatymus priimti ir pateikti įgyvendinti reformuojant agrarinį ūkį.

2. Lietuvos žemdirbių sąjūdžio pirmojo, steigiamojo, suvažiavimo priimti politiniai teisiniai dokumentai ir visa tolesnė veikla (antrasis ir trečiasis suvažiavimai, jo dokumentai) neginčijamai įrodo, kad LŽS taryba, būdama vienintelė to meto legitimi (realiai ir teisėtai išrinkti delegatai) visuomeninė politinė organizacija, labiausiai prisidėjo prie Lietuvos valstybės ir Tautos ūkio sugrąžinimo veikti privačios nuosavybės pagrindais.

3. Įgyvendinant LŽS programą vykdyta Agrarinė reforma ir viso Tautos ūkio pertvarkymas padėjo teisinius ir ekonominius pamatus Lietuvos keliui į Europos Sąjungą.

Šie faktai patvirtina, kad Lietuvos žemdirbių sąjūdis yra lietuvių Tautos laisvės siekimo ir kūrybinės veiklos istorinė vertybė. Jos dalyviai ir jų lyderiai – 101 tarybos narys ir jos prezidiumas, visi bendražygiai, Tautos atgimimo meto patriotai – Sąjūdžio agrarininkai, gyvieji ir jau mirusieji, – buvo ir bus tautos grynuoliai, paskyrę savo gyvenimus Lietuvos ateities kūrimui. Todėl jie verti didžiausios pagarbos ir istorinės atminties.

¹ Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1990 m. spalio 1 d. potvarkis Nr. 237 „dėl Lietuvos kaimo žmonių suvažiavimo organizavimo tvarkos“.

² Lietuvos žemdirbių sąjungos suvažiavimo programa, dokumentai. E. Grakauskas asmeninis archyvas.

³ Treinys M. Lietuvos žemdirbių sąjūdis: ištakos ir sūkūriai, p. 36.

⁴ Grakauskas E. Kelias į agrarinę reformą, p. 28–31.

ARŪNAS BUBNYS

LIETUVOS VIETINĖS RINKTINĖS LIKVIDAVIMAS IR JOS ŠTABO ĮKALINIMAS SALASPILIO KONCENTRACIJOS STOVYKLOJE

Per visą nacių ir sovietų karo laikotarpį Lietuvos visuomenėje buvo gyvybinga Lietuvos kariuomenės atkūrimo idėja. Netrūko ir realių bandymų šią idėją realizuoti. Ją kėlė Lietuvių aktyvistų frontas (LAF'as) ir 1941 m. Birželio sukilėliai, ji buvo deklaruojama Lietuvos laikinosios vyriausybės dokumentuose ir įgyvendinama praktiniais veiksmais, ji vis atgimdavo 1942–1944 metais susiformavusios lietuvių antinacinės rezistencijos planuose.

Per visą vokiečių okupacijos metą nebuvo nei Lietuvos valstybės, nei Lietuvos kariuomenės. 1941–1944 metais Lietuvoje buvo formuojamos ir veikė įvairios vokiečiams pavaldžios lietuviškos karinės formuotės: lietuvių savisaugos daliniai (policijos batalionai), vadina-mieji statybos (inžinerijos) batalionai, Lietuvos vietinė rinktinė (LVR), Tėvynės apsaugos rinktinė. Vokiečių kilmės lietuviškos karinės formuotės buvo Trečiojo reicho okupacinės politikos, pastangų įtraukti Lietuvos vyrus ir jaunimą į karo tarnybą rezultatas. Vis dėlto visų šių formuočių kūrimo ir jų veiklos istorijoje negalima neįžvelgti ir atkaklių bandymų pasinaudoti tam tikromis galimybėmis ir realizuoti pačios lietuvių tautos politinius ir karinius interesus.

Bene ryškiausias to meto bandymas atkurti Lietuvos kariuomenę arba bent jau jos branduolį buvo susijęs su Lietuvos vietinės rinktinės istorija. 1943 metų pabaigoje Raudonoji armija visu frontu artėjo prie Lietuvos, nešdama realią sovietinės okupacijos grėsmę. O rudenį sovietinė propaganda prabilo apie greitą „Pabaltijo tarybinių tautų išvadavimą“. Didžiulį nerimą kėlė gandai, kad antihitlerinės koalicijos vadovų susitikimuose Maskvos konferencijoje ir Teherane Jungtinės Amerikos Valstijos ir Didžioji Britanija negynė Baltijos šalių valstybingumo, tylomis sutiko su jų sovietine aneksija (nors ir nepripažino jos teisėtumo). Nuo tų metų rudens Lietuvoje, ypač Vilniaus krašte, vis arčiau ėmė siautėti sovietiniai ir lenkų partizanai – Armijos krajevų būriai. Lietuvoje stiprėjo politinė nuostata „gintis bolševikų invazijai“, tūkstančiai Lietuvos vyrų buvo pasiryžę stoti į lietuviškus karinius dalinius, diduma krašto visuomenės pritarė Lietuvos kariuomenės atkūrimo idėjai. Ginkluotos pajėgos organizavimo reikalu teko bendradarbiauti su karą pralaiminčiais okupantais vokiečiais. Kitos realios istorinės alternatyvos nebuvo.

Artėjant Rytų frontui ir nepavykus įtraukti Lietuvos jaunimo į SS legioną ir vermachto dalinius, okupacinis nacių režimas buvo priverstas keisti savo politiką Lietuvoje, leisti patiems lietuviams mobilizuoti karinius dalinius.

1944 m. sausio 31 d. buvo pasirašytas Reicho SS ir policijos vado štabo įsakymas dėl lietuvių batalionų organizavimo kovai su partizanais (vokiečiai Vietinę rinktinę vadino *Litauische Sonderverbände* – lietuvių ypatingieji būriai). Tą pačią dieną Henrichas Himleris išleido įsakymą dėl 50 tūkst. lietuvių surinkimo į vermachto armijos Šiaurės grupę¹. Po ilgų derybų su Ostlando SS ir policijos vadu Lietuvoje gen. maj. Hermanu Harmu buvo sutarta dėl 5 tūkst. karių dalinio organizavimo. Vėliau kontingentas buvo padidintas iki 10 tūkstančių. LVR turėjo būti sudaroma iš apskričių komendantūrų su joms nustatytais kariniais daliniais. Buvo paskirti dvidešimt penki Vietinės rinktinės apskričių komendantai. Apskričių komendantai turėjo bendradarbiauti su apskričių viršininkais ir remtis jų aparatu bei

¹ Nemickas B. *Lietuvių tauta atmetė SS legioną // Karys, 1985, nr. 7 (1614), p. 292–293.*

pagalba. 1944 m. vasario 3 d. Kaune buvo sudarytas Vietinės rinktinės štabas, kurio viršininku paskirtas plk. Oskaras Urbonas, gen. št. plk. Antanas Rėklaitis tapo štabo I skyriaus viršininku, gen. št. plk. lt. Aleksandras Andriušaitis – II skyriaus, gen. št. plk. Antanas Šova – III skyriaus, o plk. lt. Vladas Grudzinskas – IV skyriaus viršininku. Kpt. Justinas Liaukus pakirtas Rinktinės štabo adjutantu¹.

1944 metų vasario viduryje gen. Povilas Plechavičius susitarė su vokiečiais, kad Lietuvos vietinė rinktinė bus tiesiogiai pavaldi jam ir be vado sutikimo negalės niekur kitur būti siuntinėjama; LVR veiks tik Lietuvos teritorijoje, o jos karininkai ir kareiviai nešios lietuviškas emblemas. Ginklais, šaudmenimis ir maistu turėjo aprūpinti vokiečiai. Planuota suformuoti 20 Rinktinės batalionų (vieną batalioną turėjo sudaryti keturios kuopos, iš viso batalione – 800 karių) ir įsteigti karo mokyklą, taip pat puskarininkių mokyklą. Vokiečių ryšių karininkai neturėjo teisės kištis į bataliono vado veiklą, jų civilinė valdžia pažadėjo tuo metu, kai bus steigama LVR, neimti jaunuolių darbams į Vokietiją². Susitarti nebuvo lengva, nes pernelyg skyrėsi interesai. Vokiečiai siekė mobilizuoti Lietuvos vyrus grynai savo interesams, lietuviai sutiko kovoti prieš bolševikus tik gindami Lietuvos valstybės sienas ir tik Lietuvoje. Ši dilema ir vokiečių bei lietuvių interesų priešprieša buvo sudėtinga ir sunkiai sprendžiama: Lietuvos vyrų įtraukimas į karą formaliai Vokietijos pusėje grėsė didžiuliais žmonių nuostoliais, neigiamomis politinėmis pasekmėmis, nes Vakaruose tai galėjo būti įvertinta kaip priešiškas veiksmas, beje, galėjęs stiprinti bolševikų pretenzijas į Lietuvą ir potencialias jų represijas.

1944 m. vasario 16 d. gen. P. Plechavičius per radiją pakvietė Lietuvos vyrus stoti į jo vadovaujamą Lietuvos vietinę rinktinę: „Pirmasis rinktinės uždavinys – kova su banditizmu. Į Stalino pasikėsinimą mus išnaikinti – visi lietuviai buriasi į Rinktinę. /.../ Lietuviai per amžius gynė nuo priešų savo žemę ir šiandien visi kaip vienas pasiryžę ginti savo tautos laisvę ir gyvybę. /.../ Rinktinės veikimo plotas – Lietuvos teritorija. Be mano sutikimo iš Lietuvos ribų joks dalinys negali būti paimtas kur nors nusiųsti. Rinktinei vadovaus lietuvių karininkai. /.../ Lietuvos vyrai, aš jus kviečiu stoti į mano organizuojamą Vietinę rinktinę. Visi vykite pas savo apskričių komendantus, nes atėjo laikas ginti savo Tėvynę.“³ Taip aiškiai apibrėžtos veikimo srities ir visų lietuviškų reikalų gynimo akcentavimo anksčiau kuriant kitas lietuviškas karines formuotes nebuvo.

Iš pradžių registravimas į LVR vyko savanoriškai. Savanorių verbavimo centrai buvo Marijampolė, Suvalkų Kalvarija, Ukmergė, Seredžius, Plungė ir Panevėžys. Savanorius registruoti apskričių komendantūrose pradėta vasario 21 d. Lietuvių rezistencinė spauda (ypač Lietuvių fronto) iš pradžių rėmė rinktinės organizavimą, nes tikėjosi, kad ji taps būsimosios Lietuvos kariuomenės branduoliu kovai dėl Lietuvos valstybės atkūrimo ir civilių gyventojų, lietuvių administracijos apsaugai nuo teroristinių sovietų ir lenkų partizanų būrių. 1944 m. vasario 16 d. Vyriausiasis Lietuvos išlaisvinimo komitetas (VLIK) paskelbė atsisaukimą „Į lietuvių tautą!“. Aštuntasis atsisaukimo punktas skelbė: „Didžiai

Generolas Povilas Plechavičius. 1944 m. rugpjūtis. Autorius nežinomas. Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras (GGRTC).

¹ Žr.: *Nacionalistų talka hitlerininkams*. Vilnius, Mintis, 1970, p. 145–147.

² Gen. Povilas Plechavičius. *Bruklinas*, 1978, p. 94.

³ *Naujoji Lietuva*, 1944 m. vasario 18 d., nr. 41 (812).

vertindamas tautinių karo pajėgų reikšmę kovoje dėl Lietuvos išlaisvinimo, Komitetas visokeriopai remia Lietuvos kariuomenės atkūrimą.¹ Taigi vyriausioji antinacinio pagrindinio vadovybė taip pat parėmė LVR steigimą. Už Vietinės rinktinės kūrimą pasisakė beveik visos svarbiausios lietuvių tautinio pagrindinio organizacijos, išskyrus Lietuvos laisvės armiją. Tokio plataus visuomenės ir pagrindinio pritarimo neturėjo jokia kita vokiečių okupacijos metais bandyta kurti lietuviška karinė formuotė. Generolo P. Plechavičiaus 1944 m. vasario 16 d. kalba per radiją padarė stiprų emocinį įspūdį, atspindėjo nuotaikas Lietuvos visuomenėje. Didžioji tautos dauguma vylėsi, kad pasibaigus karui vėl pavyks atkurti šalies nepriklausomybę. Norint kovoti dėl nepriklausomybės, reikėjo turėti savo kariuomenę. Lietuvos vietinę rinktinę politikai, karininkai ir jaunimas vertino kaip galimybę atkurti Lietuvos kariuomenę, išvelgė joje būsimos kariuomenės užuomazgą ir branduolį.

Skubėti vertė ir pavojinga situacija šalies viduje. Iš pradžių Lietuvos jaunimas, skatinamas patriotinių jausmų ir pažadų, kad galės tarnauti Lietuvoje (nebus išvežami į Vokietiją ar Rytų frontą), noriai stojo į Rinktinę. 1944 m. vasario 21 – kovo 1 d. užsiregistravo 19,5 tūkst. vyrų ir buvo suformuotas 5 tūkst. karių kontingentas. Nutarta suorganizuoti trylika batalionų po 750 karių². Įpratę prie nesėkmingų mobilizacijų Lietuvoje, naciai buvo nustebinti netikėtos LVR sėkmės. SS vadovybė, viena vertus, darė LVR įvairias kliūtis, kita vertus, prisidengdama ja, stengėsi kuo daugiau jaunimo paimiti į Vokietijos kariuomenę ir įvykdyti visuotinę mobilizaciją. Pačioje Rinktinėje stiprėjo antivokiškos nuotaikos. LVR štabas stengėsi sutvarkyti apginklavimo, tiekimo ir kareivių mokymo reikalus. Marijampolėje buvo įsteigta karo mokykla, turėjusi rengti karininkų kadrus Rinktinės batalionams.

Lietuvos vietinės rinktinės 308-ojo bataliono kariai. Autorius nežinomas. LGGRTC.

Vokiečių vis labiau spaudžiamas, 1944 m. balandžio 28 d. gen. P. Plechavičius paskelbė mobilizaciją. Lietuvių pagrindinio spauda aktyviai agitavo prieš naują mobilizaciją, ragindama vyrus nesiregistruoti ir neišvykti iš Lietuvos. Pats gen. P. Plechavičius mobilizacijos paskelbimo išvakarėse sukviėtė LVR apskrinių komendantus ir davė slaptus nurodymus mobilizaciją boikotuoti. Kaip ir buvo galima tikėtis, naujoji mobilizacija (1915–1924 metais gimusių vyrų ir visų 1910–1919 metais gimusių karininkų) žlugo. Registravosi 3–5 proc.

¹ *Laisvė*, 1944 m. vasario 16 d., nr. 3 (26).

² *Vietinė rinktinė // Lietuvių enciklopedija. Bostonas, t. 34, 1966, p. 39.*

šaukiamojo amžiaus vyrų, iš jų daugelis buvo netinkamos sveikatos¹. Iš viso Lietuvoje turėjo registruotis 13 865 asmenys, registravosi 3 125, o tinkamais tarnybai buvo pripažinti tik 586 asmenys². Lietuvos jaunimas nenorėjo tarnauti vokiečiams nei Rytų, nei Vakarų fronte.

1944 metų balandžio pabaigoje ir gegužės pradžioje į Vilniaus kraštą buvo perkelti septyni Vietinės rinktinės batalionai. Vilniaus krašte veikė gerai organizuoti ir skaitlingi lenkų partizanų – Armijos krajos – būriai. Blogai ginkluoti ir apmokyti, išmėtyti nedideliais vienetais, LVR kariai įsivėlė į ginkluotus, kariniu požiūriu labai nesėkmingus konfliktus su akovcais. Kautynėse su lenkų partizanais prie Turgelių, Graužiškių ir Mūrinės Ašmenos Rinktinės batalionai patyrė skaudžių nuostolių. Gegužės 13 d. mūšyje prie Mūrinės Ašmenos žuvo kuopos vadas kpt. Eduardas Počebutas. Iš viso žuvo apie 100 karių, keli šimtai buvo paimta į nelaisvę. Nesėkmingos Vietinės rinktinės kovos Vilniaus krašte, kaip ir nacių nepavykęs bandymas per LVR įvykdyti masinę mobilizaciją į *vermachtą*, buvo dar viena svarbi Lietuvos vietinės rinktinės išformavimo priežastis.

1944 m. gegužės 9 d. naujai paskirtas SS ir policijos vadas Lietuvai Kurtas Hincė (Kurt Hintze) perdavė P. Plechavičiui F. Jeckelno įsakymą, pagal kurį LVR batalionai ir komendantūros perduodami SS ir vokiečių apygardų komisarų žinion ir jiems suteikiama „garbė“ vilkėti SS uniformą ir sveikintis pakeliant ranką. Pasipiktinę tokio nacių sprendimu, gen. P. Plechavičius atsisakė vykti pas K. Hincę ir per LVR štabo viršininką O. Urboną perdavė savo nusistatymą netarnauti SS daliniuose. LVR vadovybė atsisakė vykdyti nacių reikalavimus, kadangi pašaukti tarnauti Lietuvai savanoriai vienu plunksnos mostu buvo padaryti policininkais ir priskirti SS žinion.

Nacių represijų ilgai laukti neteko. Gegužės 15 d. į Kauną atvykęs Ostlando SS ir policijos vadas F. Jeckelnas kartu su K. Hince ėmė organizuoti LVR likvidavimą. Gen. P. Plechavičius su štabu (25 karininkais) buvo suimti ir iš pradžių uždaryti gestapo pastate Kaune. Suėmimo metu įsiutęs F. Jeckelnas kaltino LVR štabo karininkus įvairiausiais nusikaltimais ir pagrasino juos nedelsiant sušaudyti. Tarp suimtųjų, be paties gen. P. Plechavičiaus, buvo penki pulkininkai, keturi majorai, septyni kapitonai, trys vyresnieji leitenantai ir penki leitenantai³.

Gegužės 16 d. buvo paskelbtas F. Jeckelno įsakymas: „Naujai pastatyti lietuvių policijos daliniai (Vietinės rinktinės daliniai) nereikšė noro kariauti ir be kovojimo metė ginklus. Jų vadas gen. P. Plechavičius ruošė šamokslą. Todėl tolesnėmis karo sąlygomis lietuvių policijos batalionai (V. Rinktinės daliniai) netinkami. Ir todėl nuo šios dienos V. Rinktinės daliniai bus suimti ir nuginkluoti. Tuo tarpu vyrai bus pervesti į aviacijos kovojimo batalionus. Tuose batalionuose lietuviai gaus aviacijos uniformas ir bus kaip vokiečiai kariai laikomi, maitinami ir atliks Vokietijos aerodromuose jiems skirtus uždavinius. Kas dezertyruos, tas ir savo namiškių gyvybę stato pavojun. Kas nuo savo dalinių pasišalins arba dezertyruos, bus du šeimos nariai suimti ir visas turtas konfiskuotas.“⁴ Tą pačią dieną vokiečiai Marijampolėje likvidavo LVR karo mokyklą. Dauguma kariūnų, gavę gegužės 12 d. Rinktinės vado įsakymą išsiskirstyti, buvo paleisti namo, tačiau komendantūros dalinys ir keli atsitiktinai likę kariūnai pasipriešino. Tarp lietuvių ir puolančių vokiečių įvyko susišaudymas. Žuvo keturi ar penki LVR kariūnai⁵.

Ypač žiauriai buvo pasielgta su Rytų Lietuvoje buvusiais Lietuvos vietinės rinktinės batalionais. Ašmenoje buvęs batalionas vokiečių buvo apsuptas ir nuginkluotas tuo metu, kai buvo laidojama 30 kovose su Armija krajoja žuvusių plechavičiukų. Vokiečiai net neleido užkasti žuvusių kovos draugų. Neužkastą kapą sutvarkė vietos lietuviai. 1944 m. gegužės 17, 18 ir 21 d. naciai Paneriuose sušaudė daugiau kaip 80 Rinktinės karių, o kitus nuginklavo ir suėmė⁶. Nuginklavus Vilniaus krašte buvusius LVR batalionus į Salaspilio koncentracijos stovyklą buvo išvežti dar 28 Rinktinės karininkai (daugiausia leitenantai). Iš viso Salaspilyje kalėjo 52 karininkai⁷. 106 kariūnai buvo išvežti į Štuthofio koncentracijos stovyklą, 983 kareiviai – į Oldenburgo konclagerį⁸.

¹ Žemelis H. *Okupantų replėse. Bad Viorishofenas, 1947*, p. 87.

² Lietuvos centrinis valstybinis archyvas (LCVA), f. R-1399, ap. 1, b. 106, l. 85.

³ 1944 m. gegužės 15 d. suimtųjų LVR štabo karininkų sąrašas. LCVA, f. R-1399, ap. 1, b. 106, l. 11.

⁴ Cit. iš: Raštikis S. *Lietuvos likimo keliais*. Čikaga, 1982, p. 365.

⁵ Į Laisvę, 1944 m. gegužės 17 d., Nr. 9 (32); Lietuvos ypatingas archyvas (LYA), f. 3377, ap. 58, b. 265, l. 132.

⁶ Lietuvių fronto biuletenis, 1944 m. gegužės 27 d., Nr. 20 (34), p. 53–54; LYA, f. 3377, ap. 58, b. 265, l. 132.

⁷ Žemelis H. *Okupantų replėse*, p. 116, 129, 134.

⁸ LCVA, f. R-1399, ap. 1, b. 26, l. 59–61; b. 106, l. 1–2, 9–11.

Iš 10 tūkst. Vietinės rinktinės karių naciai suėmė apie 3,5 tūkst., dauguma suimtųjų buvo išvežti į Vokietiją ir perduoti priešlėktuvinės gynybos tarnybai¹. Gen. P. Plechavičiaus teigimu, vokiečiams pavyko nuginkluoti tik keturis LVR batalionus, o kiti su ginklais ir amunicija pasitraukė į miškus arba grįžo namo².

1944 m. gegužės 16 d. suimtieji LVR karininkai autobusu su stipria gestapininkų sargyba buvo išgabenti Rygos kryptimi. Autobusas su vežamais lietuvių karininkais nakties metu trumpam sustojo Rygoje. Lydintis SS karininkas suimtiesiems pasakė, kad iki kelionės tikslo liko visai nedaug. Iš Rygos autobusas važiovo miškingomis vietovėmis. Pakeliui į stovyklą pavyko pabėgti LVR štabo mobilizacinio skyriaus viršininkui plk. A. Šovai. Autobusas trumpam sustojo, bet sargybiniams nepavyko surasti miške pasislėpusio A. Šovos. Netrukus suimtieji buvo atvežti į kažkokią latvių SS legiono mokomąją stovyklą, įsikūrusią pamiškėje prie ežero³.

Nacių represijos prieš Lietuvos vietinę rinktinę sukėlė didelį lietuvių visuomenės nerimą ir pasipiktinimą. Iki tol kai kurie sluoksniai dar pasitikėjo vokiečiais ir galimybė su jais susitarti dėl Lietuvos kariuomenės organizavimo ir bendros gynybos nuo Raudonosios armijos, tačiau po žiauraus Rinktinės likvidavimo galutinai sugriuvo bet koks pasitikėjimas vokiečiais. 1944 m. gegužės 27 d. K. Hincė paskelbė įsakymą pasislėpusiems Rinktinės kariams iki 1944 m. birželio 10 d. atiduoti turimus ginklus, amuniciją ir kitus karo reikmenis. Nepaklususiems šiam įsakymui buvo grasoma griežtomis bausmėmis. Tačiau į šiuos reikalavimus niekas nereagavo. Raudonajai armijai priartėjus prie Rygos, o vėliau – prie Liepojos, suimtieji LVR štabo karininkai buvo paleisti į laisvę arba pabėgo⁴. Konkretūs ir individualūs kaltinimai suimtiesiems štabo nariams nebuvo pateikti, todėl juos galima traktuoti kaip už nacistams nepavykusios mobilizacijos ir LVR vadovybės nepaklusnumo įkaitus. Kai kurie suimtieji karininkai anksčiau (iki nacių ir sovietų karo) buvo kalinami bolševikų, ir tik per plauką išvengė mirties arba Sibiro lagerių. SS legiono stovykloje lietuvių karininkams buvo leista parašyti laiškus namo, pranešti šeimoms ir paprašyti atsiųsti būtiniausių reikmenų, nes jie buvo suimti taip, kaip stovi, be jokių asmeninių daiktų. Laiškai buvo gestapo cenzūruojami, nebuvo galima rašyti, nei kur jie apgyvendinti, nei apie savo padėtį. Stovyklos komendantui leidus, suimtieji galėjo melstis ir giedoti religines giesmes.

Lietuvos vietinės rinktinės karių laidotuvės Varėnoje. 1944 m. gegužė. Autorius nežinomas. LGGRTC.

¹ *Lietuvių enciklopedija*, t. 34, p. 40.

² Gen. Povilas Plechavičius, p. 109.

³ Žemelis H. *Okupantų replėse*, p. 112, 113.

⁴ Brazaitis J. *Vienų vieni*. Kaunas, Viltis, 1990, p. 179.

Šioje nežinomoje stovykloje suimtieji Vietinės rinktinės karininkai teišbuvo vos kelias dienas. Vieną rytą jiems buvo įsakyta skubiai pasirengti kelionei. Lietuviai vėl buvo sudodinti į autobusą ir su SS sargyba per Rygą nuvežti į Salaspilio koncentracijos stovyklą. Čia lietuvius pasitiko pats stovyklos komendantas su būriu esesininkų. Lietuviai buvo apgyvendinti atskirame mediniame barake, kuris dar buvo aptvertas spygliuota viela, o barako galuose stovėjo dvi sargybinių būdelės. Barako viduje pasieniais stovėjo medinės lovos, o per vidurį stalai. Barako langai buvo uždengti spygliuota viela¹.

Dauguma Salaspilio lageryje tuomet kalinamų asmenų buvo įkalinti už komunistinę ir prosovietinę veiklą. Tai labai nustebino ir papiktino gen. P. Plechavičių, pagarsėjusį bolševizmo priešą, kurio vadovaujama Rinktinė ruošėsi ginti Lietuvą nuo sovietų. Protestuodamas gen. P. Plechavičius paskelbė bado streiką, o gegužės 23 d. parašė laišką F. Jeckelnui ir paprašė lagerio komendanto jį perduoti. Laiške jis rašė, kad būtent gegužės 23 d. jis su karininkais buvo atvežtas į Salaspilio koncentracijos stovyklą, ir piktinosi nacių elgesiu: „/.../ Toks negirdėto laipsnio pažeminimas ir elgesys su manimi ir mano karininkais yra negirdėtas smurtas. Aš vardan protesto pranešu, kad nuo 12 val. šios dienos atsisakau priimti maistą ir gulti į lovą.“² Šį faktą patvirtina ir vokiečių saugumo policijos ir SD vado Latvijoje SS oberšturmbanfiurerio Rudolfo Langės (Rudolf Lange) 1944 m. gegužės 26 d. raštas vokiečių saugumo policijos ir SD vadui Kaune Vilhelmui Fuchsui (Wilhelm Fuchs). Jame rašoma, kad gen. P. Plechavičius protestavo dėl jo karininkų įkalinimo bolševikų lageryje, tačiau atšaukė savo gegužės 23 d. sprendimą (greičiausiai dėl bado streiko paskelbimo). Tame pačiame Langės rašte minima, kad gen. P. Plechavičius ir toliau liks Salaspilio lageryje, į kurį rengiamasi atgabenti dar 30–35 suimtus lietuvių karininkus³.

Gen. P. Plechavičiaus paskelbtas bado streikas tikriausiai padarė įspūdį lagerio komendantui, nes jis liepė lietuvių karininkams pakeisti patalynę, atnešti šachmatus, kortas ir laikraščius. Suimtiesiems buvo leista du kartus per dieną pasivaikščioti, juos apkirti ateidavo nuolatinis kirpėjas. LVR karininkai pradėjo gauti siuntinius iš Lietuvos. Juose dažniausiai būdavo maisto produktai ir laiškai. Taigi lietuvių karininkų padėtis buvo kur kas geresnė negu daugumos kitų Salaspilio lagerio kalinių. Lietuviai karininkai turėjo vadinamąjį garbės kalinių (*Ehrenhäftlinge*) statusą. Jie nebuvo aprengti kalinių drabužiais su atitinkamais ženklais, galėjo dėvėti savo lietuviškas uniformas arba civilius drabužius, neprivalėjo dirbti. Tačiau lietuviams buvo griežtai draudžiama bendrauti su kitais kaliniais, jie buvo laikomi atskirai nuo kitų kalinių. Tuo metu Salaspilio lageryje buvo kalinama apie 5 tūkst. kalinių, tarp jų apie 900 moterų. Kaliniai dirbo įvairius darbus. Maistas buvo labai prastas. Kalinys per dieną gaudavo apie 300 gramų duonos ir apie 1,5 litro vadinamosios sriubos, mėsos (arklienos) gaudavo retai. Stovyklos komendantu buvo SS oberšturmfiureris Krausė iš Leipcigo, anksčiau ėjęs Rygos geto viršininko pareigas. Barakai buvo perpildyti kalinių – kiekviename vietoj 150–200 buvo prikimšta 350–400 kalinių⁴.

1944 m. gegužės 27 d. į Salaspilio lagerį iš Kauno buvo atvežti dar 29 (kitais duomenimis – 28) lietuvių karininkai. Dauguma jų buvo iš Vilniaus krašte nuginkluotų LVR batalionų. Buvusių Rinktinės karininkų Salaspilyje padaugėjo iki 52 žmonių⁵. Birželio antroje pusėje į Salaspilio lagerį buvo atvežama daug latvių – SS legiono dezertyrų ir kitų tautybių karių (kasdien po 20–30 vyrų). Juos aprengdavo kalinių drabužiais ir jie turėjo patirti visus lagerio sunkumus⁶. Vieną dieną į Salaspilio lagerį atvyko Lietuvos ir Latvijos SD vadai V. Fuchsas ir R. Langė. Jie susitiko su gen. P. Plechavičiumi ir papasakojo apie padėtį frontuose. Sovietų kariuomenė tuo metu jau įsiveržė į Baltijos šalis ir sparčiai žygiavo toliau į Vakarus. Gen. P. Plechavičius vėl pareiškė protestą dėl LVR karininkų laikymo Salaspilio lageryje. Kitą dieną po SD vadų apsilankymo Salaspilyje lagerio komendantas įsakė gen. P. Plechavičiui greitai susiruošti kelionei į Rygą. Generolas šiltai atsisveikino su savo karininkais, palinkėdamas jiems nepasiduoti jokiems bauginimams ir išlikti tvirtiems.

¹ Žemelis H. *Okupantų replėse*, p. 117–120.

² *Ten pat*, p. 122.

³ Vokiečių saugumo policijos ir SD vado Latvijoje 1944 m. gegužės 26 d. raštas vokiečių saugumo policijos ir SD vadui Kaune. LCVA, f. R-1399, ap. 1, b. 106, l. 76–76 a. p.

⁴ Žemelis H. *Okupantų replėse*, p. 122, 126–127.

⁵ Salaspilio lagerio komendanto 1944 m. gegužės 27 d. kalinių priėmimo raštas. LCVA, f. R-1399, ap. 1, b. 106, l. 77; Žemelis H. *Okupantų replėse*, p. 129, 134.

⁶ Žemelis H. *Okupantų replėse*, p. 147.

Netrukus po išvykimo buvo atvežtas gen. P. Plechavičiaus laiškas lageryje likusiems Rinktinės karininkams. Generolas laiške rašė, kad buvo susitikęs su F. Jeckelnu, kuris esą pažadėjęs lietuvių karininkus iš lagerio paleisti. Neilgai trukus iš lagerio buvo paleistas buvęs LVR štabo viršininkas O. Urbonas ir dar trys karininkai¹. Sovietų kariuomenei priartėjus prie Rygos ir Mintaujos, prasidėjo Salaspilio lagerio evakuacija. Pirmiausia iš lagerio buvo išvežti sovietiniai karo belaisviai, po to uniformomis aprengti dezertyrai buvo siunčiami į karinius dalinius. Politiniai kaliniai didelėmis kolonomis pėsčiomis buvo varomi į Rygą, o iš ten gabenami į Vokietiją. Paskutines dvi lagerio egzistavimo savaites specialus esesininkų būrys miškelio pakraštyje sušaudė lageryje likusius kalinius. Beveik visi sušaudytieji buvo latviai, nuteisti už antinacinę veiklą. Kasdien iš Rygos kalėjimo taip pat atvažiuodavo sunkvežimiai su kaliniais, kuriuos sušaudydavo ta pati lagerio *zonderkomanda*. Iš Rygos taip pat buvo atvaryta apie 800 Vengrijos žydų, jie po savaitės taip pat buvo sušaudyti. Nužudytųjų lavonai būdavo apipilami benzinu ir sudeginami. Ištuštėjusiame lageryje liko tik lagerio administracija ir suimtieji lietuvių karininkai².

Vieną dieną į lagerį atvyko maj. Frankė, kuris pranešė lietuvių karininkams, esą jie F. Jeckelno sprendimu nukreipiami į Frankės vadovaujamo bataliono baudžiamąjį būrį ir tokiu būdu turėsia išpirkti savo kaltę Vokietijos reichui. Lietuvių karininkams buvo atimti laipsniai ir jie pasiūsti dirbti fronto darbus. Pagrasinta, kad už kiekvieną pabėgusį bus sušaudomi du būrio nariai. LVR karininkai buvo aprengti pusiau civiliais drabužiais ir prekiniu traukiniu išsiųsti į frontą. Jie buvo blaškomi po fronto užnugarį įvairiose Latvijos vietovėse (Ryga, Kemeriai, Tukumas, Talsai ir kt.). Jie kasė apkasus ir tankams griovius, dirbo žemės ūkio darbus. Gyvenimo sąlygos ir maistas buvo labai prastas. Vis labiau artėjant Raudonajai armijai, lietuvių būrys buvo pasiūstas į Liepoją. Iš ten jie nugabenti į Dancigą (dabar Gdanskas), vėliau perkelti į Gdynės lagerį. Iš ten lietuviams karininkams pavyko pabėgti ir pasitraukti į vakarines Vokietijos žemes. Ten jie ir sulaukė karo pabaigos³. Kaip rašė vienas iš buvusių Salaspilio kalinių, „mes netekome visko. Ir šeimos, ir namų, ir Tėvynės. Visko netekome, kas mums buvo brangiausia.“⁴

Lietuvos vietinės rinktinės istorija buvo paskutinis rimtas nacių bandymas įvykdyti Lietuvoje masinę karinę mobilizaciją ir savo žinion paimti didelę karo tarnybai tinkamo Lietuvos jaunimo dalį. Tačiau ir ši mobilizacija, pirmiausia dėl pačių nacių kaltės (susitarimų laužymo ir vienašališko keitimo), žlugo. Generolas P. Plechavičius nepakluso vokiečių spaudimui, nepaaukojo Lietuvos jaunimo, įstojusio į jo vadovaujamą Rinktinę, nepavertė jos vokiečių įrankiu. Dėl nuolatinių nacių bandymų prisidengiant LVR įvykdyti masinę Lietuvos jaunimo mobilizaciją ir pasiūsti kuo daugiau lietuvių į Rytų frontą, LVR kūrimas ir veikla tapo dramatiškomis lietuvių ir nacių varžybomis. Šioje kovoje nebuvo nugalėtojų. Vietinei rinktinei nepavyko tapti Lietuvos kariuomenės užuomazga, tačiau ir naciams nepasisekė įvykdyti masinės mobilizacijos ir paversti lietuvius patrankų mėsa Rytų fronte. Pozityviai reikėtų vertinti tą faktą, kad nemaža dalis kariškai parengtų Rinktinės karių įsitraukė į partizaninį pasipriešinimą pokario metais. Kai kurie buvusieji Lietuvos vietinės rinktinės karininkai (Jonas Žemaitis, Juozas Šibaila) suvaidino ypatingą vaidmenį antisovietinėje rezistencijoje.

¹ Ten pat, p. 169–170.

² Ten pat, p. 171–173.

³ Ten pat, p. 174–177.

⁴ Ten pat, p. 178.

DOKUMENTAI

KAS BUVO IR KĄ NUVEIKĖ TSRS LIAUDIES DEPUTATAI

**TSRS liaudies deputatų pasikalbėjimas Seimo I rūmų Baltojoje salėje
2006 m. sausio 20 d.**

(Susirinkusieji gurkšnoja kavą, brendį, šnekučiuojasi. Girdėti atskiros pokalbių nuotrupos)

BRONISLOVAS GENZELIS. Ten sėsti ar čia?

BIRUTĖ VALIONYTĖ. Tai čia, ten sėsim be taurių ir be puodelių. Tai už tai, kad labai dalykiški būtų prisiminimai.

BRONISLOVAS GENZELIS. Kuris ten buvo pagrindinis, kuris visą laiką... Va, Egidijus, jis ten.

KAZIMIERA PRUNSKIENĖ. Nesiskirstykime iš anksto į pagrindinius ir šalutinius. Jeigu pradėsime aiškintis, kas kiek padarė, tai reikės ilgai kalbėti. Ar susirinkome išsiaiškinti, kas pagrindinis, kas šalutinis?

VYTAUTAS ČEPAS. Galų gale gal paaiškės.

KAZIMIERA PRUNSKIENĖ. Ar iš viso mes ten buvome. Istorijai atrodo, kad 1988 metų net nebuvo Lietuvos nepriklausomybei. Kai kam labai nenaudinga.

BIRUTĖ VALIONYTĖ. Baigiam kavą ir einam sėsti. Taip ir einame. Angonita – apie TSRS liaudies deputatų rinkimus. Kas po to?

EGIDIJUS BIČKAUSKAS. Viską parodys normali eiga. Jeigu atvirai, tai geriausia būtų, kad mes sėdėtume prie šito stalo ir kalbėtume.

BIRUTĖ VALIONYTĖ. Šitaip neina, nes nenufilmuoja abiejų stalo pusių. Kamera šitaip nepagauna.

ROMUALDAS OZOLAS. Kas nori pašnekėti, prieina ir pakalba. *(Juokiasi)*

(Deputatai sėdasi prie kito stalo. Vėl šiočia tokia erzelynė: kaip prisistatyti, kaip vadinasi pareigos)

BIRUTĖ VALIONYTĖ. Gerbiamieji, dabar iš eilės prisistatome. Pareigos Lietuvoje ir Maskvoje nuo 1989 metų.

KAZIMIERAS MOTIEKA. Kazimieras Motieka. Buvau Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio Seimo tarybos narys, taip pat buvusios Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos deputatas. 1989 metais buvau išrinktas TSRS liaudies deputatų suvažiavimo deputatu, ten buvau vadinamosios Jakovlevo komisijos nariu vertinant Molotovo–Ribentropo slaptuosius protokolus, taip pat buvau TSRS Aukščiausiosios Tarybos Tautybių Tarybos deputatu.

(Vėl svarstoma, kaip vadinasi pareigybės, negirdėti)

ROMUALDAS OZOLAS. Sąjūdžio iniciatyvinės grupės narys, Sąjūdžio Seimo tarybos narys, dar ir, berods, pirmininko pavaduotojas, LTSR Aukščiausiosios Tarybos deputatas, LTSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo narys, rodos, taip. Eilinis TSRS liaudies deputatas, bet mano statusas ten, Maskvoje, man pačiam neaiškus, kas aš ten buvau. Kolaborantas, diversantas ar kas nors dar. Iki šios dienos man neaišku, kas buvo TSRS liaudies deputatai. *(Balsai salėje)*

KAZIMIERAS MOTIEKA. Kas buvai, kas nebuvai, bet Brodavskiu nebuvai.

ROMUALDAS OZOLAS. Ir Tichonovičium nebuvai.

JUOZAS OLEKAS. Aš, Juozas Olekas, tuo metu gydytojas mikrochirurgas, Sąjūdžio Seimo narys, buvau išrinktas TSRS liaudies deputatu, turėjau malonumą ir įdomumą laimėti prieš tuometinį Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo pirmininką. Maskvoje mūsų delegacijos valia tapau TSRS liaudies deputatų Tautybių Tarybos nariu.

VYTAUTAS ČEPAS. Vytautas Čepas, Sąjūdžio Seimo narys. Buvau išrinktas 1989 metais TSRS liaudies deputatu. Dirbau Savivaldos reikalų komitete, kaip ir Romualdas Ozolas, buvau eilinis narys, bet kitaip nei jis aš žinau, kas buvo TSRS liaudies deputatai. Tai buvo tie, ir visų pirma iš Baltijos valstybių, kurie pajudino ir parodė, kad galima truputį kitaip negu didžioji dauguma kalbėti. Tai buvo turbūt pagrindinis nuopelnas. Kas iš to išėjo, dabar matome.

ROMUALDAS OZOLAS. Šitoj vietoj man yra gana aišku. Mes buvome tarsi desantininkai iš Lietuvos, kurie buvome numesti tenai ir turėjome susprogdinti imperiją. Tai šitai man yra visiškai aišku.

KAZIMIERA PRUNSKIENĖ. Ar jums maža?

ROMUALDAS OZOLAS. Jeigu šitaip yra, tai kodėl tąsyk mūsų tarsi nėra šiandieninėje Lietuvoje?

BRONISLOVAS GENZELIS. Tai nuo mūsų priklauso.

ROMUALDAS OZOLAS. Ne nuo mūsų.

ANGONITA RUPŠYTĖ. Nuo valstybės.

VYTAUTAS ČEPAS. Romualdai, kadangi mes negalėjome būti desantas iš Lietuvos, tai ir pavadino TSRS liaudies deputatais iš Lietuvos.

JUOZAS OLEKAS. Bičiuliai, siūlau, kad prisistatytų. Paskui įsitrauksime į diskusiją, nes kolegos gali nesulaukti.

NIKOLAJUS MEDVEDEVAS. Toliau Nikolajus Medvedevas. 1989 metais Kauno radijo matavimo technikos mokslinio tyrimo instituto vieno iš skyriaus viršininkas. Tas skyrius užsiiminėjo, be visa kita, technine žvalgyba ir prognozavimu, kaip vystysis radioelektronika. Tad turėjau galimybę prieiti prie įvairios informacijos, todėl supratau, kad sistema subyrės labai greitai ir reikia padaryti viską, kad ji nepalaidotų po savo griuvėsiais Lietuvos. Paskui Sąjūdžio Seimo narys, Kauno tarybos narys, vienas iš tokių aktyvių narių. Kauno taryba buvo iš viso labai aktyvi ir užėmė truputėlį ypatingą padėtį. Paskui buvau išrinktas į TSRS liaudies deputatus, buvau paskirtas, be visa ko, jūsų pagalba pasilikti Aukščiausiojoje Taryboje ir likau ten įsikūrus Rusijos demokratinei grupei MDG. Buvau ryšininku tarp įvairių demokratinių grupių iš įvairių valstybių, įvairių TSRS respublikų. Primakovo buvo pasakyta: *Medvedev, my vas vyčislili – Odisėj – eto vy*. Tikrai, MDG grupėje mano slapyvardis buvo Odisėjas. *Mežregionalnaja deputatskaja grupa*. Jeigu atsimenat, buvo tokia, kuri bandė ruošti tuos įvykius, kurie paskui atsitiko. Mes, čia esantys žmonės, buvome ant ledlaužio smailio. Taip, viskas.

EGIDIJUS BIČKAUSKAS. Egidijus Bičkauskas. Mus dominančiu laikotarpiu buvau TSRS Aukščiausiosios Tarybos narys. Pradiniame etape – Sąjūdžio rinkimų štabo narys. Visa kita karjera turbūt ne šito pokalbio objektas. Tiek.

ANGONITA RUPŠYTĖ. Angonita Rupšytė, tuo laikotarpiu buvau Sąjūdžio rinkimų štabo grupės narė. Teko dalyvauti ir suvažiavimuose – pirmajame suvažiavime gegužės mėnesį ir antrajame suvažiavime gruodžio mėnesį. Taip pat nuolat palaikydavom kontaktus, kas būdavo Sąjūdžio taryboje, priimti dokumentai būdavo perduodami į Maskvą.

BRONISLOVAS GENZELIS. Bronislovas Genzelis. Tuo metu buvau Vilniaus universiteto profesorius, Sąjūdžio iniciatyvinės grupės, vėliau Sąjūdžio tarybos narys, buvau išrinktas į Tautybių Tarybą Pajūrio apygardoje. Tenai, Maskvoje, mūsų Respublikos buvau deleguotas į TSRS Aukščiausiąją Tarybą, buvau jos nariu ir dar, jeigu tokia smulkmena, Seniūnų sueigos nariu. Taip pat buvau toks pusiau formalus Sąjūdžio remtų deputatų koordinatorius. Dirbau

kartu su N. Medvedevu. Tai vadinosi, jeigu išvertus, Nacionalinės politikos komisija. Ten praktiškai mes susidūrėme su garsiais to meto veikėjais, kaip Bardzimba, turėjom malonumą su jais kas dieną bendrauti. Šita mūsų komisija buvo labai spalvinga, nors pirmininkas buvo baltarusis Tarasevičius, gana normalus žmogus. Turėjome labai aiškią takoskyrą, nes iš mūsų vienas buvo iš kitos pusės – *Sojūz* buvo labai stipriai veikiamas.

NIKOLAJUS MEDVEDEVAS. Alksnis ten ateidavo, Koganas ateidavo.

KAZIMIERA PRUNSKIENĖ. Kazimiera Prunskienė. Į Atgimimo procesą įsijungiau ir į Sąjūdžio iniciatyvinę grupę atėjau dirbdama Žemės ūkio ekonomikos instituto direktoriaus pavaduotoja mokslui, ekonomikos mokslų daktarė. Vėliau tapau Vadovaujančiųjų darbuotojų ir kvalifikacijos kėlimo instituto kaip vienos iš aukštųjų mokyklų rektore, ir būtent eidama tas pareigas buvau renkama į TSRS liaudies deputatų suvažiavimą. Beje, nuo vadinamosios didžiosios apygardos, kur mūsų buvo vienuolika iš Lietuvos ir mano regionas buvo Šiaulių kraštas, Šiaulių miestas ir keletas Šiaulių krašto aplinkinių rajonų, ir laimėjusi 74 procentų balsų buvau netgi nusivylusi. Tik 74 procentais – dabar tai atrodo nepaprastai daug – laimėjau prieš didžiųjų įmonių „Mažeikių naftos“, „Akmenės cemento“ ir dar vienos įmonės direktorius konkurentinėje kovoje.

TSRS kongrese buvau išrinkta – toks buvo susitarimas tarp mūsų Lietuvos delegacijos – į TSRS parlamentą. Sąjungos rūmų dalyje mūsų buvo keturi. Būtent tame ketvertuke teko dirbti kartu su Algirdu Brazausku, profesoriumi Vaidotu Antanaičiu ir akademiku Antanu Buraču. Man teko kartu su profesoriumi B. Genzeliu ir dar keletu mūsų delegacijos narių dirbti taip pat Seniūnų taryboje ir Ekonomikos komitete. Ekonomikos komitete kaip viena iš autorių atstovavau, pristatinėjau ir gyniau tribūnoje trijų Baltijos šalių ekonominio savarankiškumo įstatymą. Beje, jis buvo priimtas po dviejų skaitymų 1989 m. lapkričio mėnesį. Tais metais tai buvo vienas iš didžiausių Lietuvos laimėjimų, žinoma, šalia tokių kaip Molotovo–Ribentropo pakto pripažinimas niekiniu, daugpartinės sistemos teisių pripažinimas Sąjungos mastu, kitaip tariant, tuometinės TSRS Konstitucijos 7 straipsnio pakeitimas, ir turbūt vieno kito dar labai svarbaus dalyko.

Taigi 1989 metus laikau labai svarbiais. Jie mažai pažymėti mūsų istorijoje, nes būtent jie parengė bendresnį demokratinių jėgų kitose TSRS respublikose supratimą, kad būtų mažesnis pasipriešinimas laimėti mūsų nepriklausomybei, paskelbtai 1990 metais.

EDUARDAS VILKAS. Tuo metu buvau ir dabar tebesu Ekonomikos instituto direktorius ir Mokslų akademijos vyriausiasis mokslinis sekretorius. TSRS Aukščiausiojoje Taryboje buvau Tautybių Tarybos sąjunginio autonominių respublikų visų apygardų – labai ilgas pavadinimas – socialinio ekonominio vystymosi komisijoj ir buvau jos pirmininkas, taip pat TSRS Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo narys. Na, dėl įstatymo, kurį Kazimiera čia paminėjo, tai iš tikrųjų buvo priimtas trečias įstatymo variantas, du jo variantai buvo užblokuoti Tautybių Taryboje, o trečias buvo priimtas mano pastangomis, ir tą trečią projektą rengė mūsų komisijos konsultantas su vienu Maskvos instituto mokslininku.

KAZIMIERA PRUNSKIENĖ. Pirmą kartą girdžiu.

VLADIMIRAS BERIOZOVAS. Aš, Vladimiras Beriozovas, buvau Lietuvos Komunistų partijos Centro Komiteto antruoju sekretoriumi. Tai gana didelės pareigos, turint omenyje Respublikoje, bet vienintelį kartą Lietuvoje buvau išrinktas antruoju sekretoriumi pačių Lietuvos piliečių, t. y. būdamas Lietuvos gyventoju. Tai, žinoma, buvo savotiškas akstinas ir Sąjūdžio, nes būtent renkant antrąjį CK sekretorių, turėjau jau šiokią tokį stipresnį Sąjūdžio palaikymą, todėl paskui buvau išrinktas LKP CK antruoju sekretoriumi. Balotiravausi lietuviškuose rajonuose – Jurbarko ir Tauragės apygardose į Tautybių Tarybą. Ir kaip nekeista, nežiūrint, kad esu vietinis rusas pagal tautybę, rinkimus laimėjau aukščiausiu procentu. Todėl, kai suvedė rezultatus, Sąjūdžio atstovas per radiją pranešė, kad aukščiausiu procentu laimėjau rinkimus.

LIONGINAS VASILIAUSKAS. Lionginas Vasiliauskas. Tuo metu dirbau Sąjūdžio informacijos agentūros direktoriaus pavaduotoju. Maskvoj, per pirmąjį suvažiavimą kartu su Angonita Rupšyte ir Onute Volungevičiūte buvom įvardyti kaip sekretoriatas. Juodam darbui, tokios pareigybės kaip ir nebuvo, bet popieriuose buvom įrašyti kaip sekretoriato darbuotojai.

NIKOLAJUS MEDVEDEVAS. Leiskit, Birute, porą žodžių pridėti prie bendro...

(Toliau vyksta organizaciniai pastumdymai, nes atėjo V. Landsbergis)

EGIDIJUS BIČKAUSKAS. Birute, darykime taip. Jeigu vis dėlto pavedėte man pirminkauti, tai aš dirbsiu ir toliau.

BIRUTĖ VALIONYTĖ. Profesoriau, prisistatymui /.../ Todėl jūs sėskit čia, prisistatote jūs, Kazimieras, ir tuomet pradedam nuo A raidės.

VYTAUTAS LANDSBERGIS. Aš, Vytautas Landsbergis, man niekada nekilo klausimų, kodėl aš ten esu ir ką aš ten darau, kodėl mes ten ejome, kai buvo spręsta Sąjūdžio kolektyvinės vadovybės, kad turime dalyvauti TSRS liaudies deputatų rinkimuose, siekti pergalės. Mes pasiekėme neįtikėtiną pergalę prieš SSKP-LKP administraciją tuometinėje Lietuvoje. Ten važiovome įvykdyti duoto pažado ir gauto mandato, nes labai daug kur rinkiminės kampanijos metu girdėdavome klausimus, ką mes ten darysime, ar mes neišduosime Lietuvos interesų ir panašiai. Kai kur net buvo oficialios priesaikos, kai kur net pasirašymai, įpareigojantys kandidatus, kad mes ten kovosime už Lietuvos interesus, ir mūsų tikslas yra Lietuvos nepriklausomybė, ten būtent mes ir kelsime šitą klausimą. To mes ten ir vykstame.

Tai aš manau, visi mes tą darėm nuoširdžiai, aš tai dariau nuoširdžiai ir žinau, kad tuo tikslu ten ir esu. O jau savaime, kaip paskui paaiškėjo, kad mes turime milžinišką 100 milijonų tribūną, kad mus transliuoja visai Sąjungai, kada mus pasodino priekyje, kad būtų gerai matoma. Mes vieninteliai priekyje pasistatėme Lietuvos trispalvę. Tai buvo tikrai labai didelis dalykas, aš manau. Jau nekalbant apie turinį – ką mes ten kalbėjome, dėl ko kovojome, ko siekėme komisijose, paskui vieni – toje Aukščiausiojoje Taryboje, kiti – Tautybių Taryboje, kurios buvo formuojamos iš suvažiavimo deputatų. Aš į jas neįėjau. Turėjau kitų interesų ir kitų reikalų. Apskritai apie visą tą struktūrą, kaip mes ten vykom, galima būtų daugiau papasakoti. Aš nežinau, ar čia yra laiko.

EGIDIJUS BIČKAUSKAS. Čia dabar prisistatymas, kaip suprantu. Paskui mes diskutuosime.

VYTAUTAS LANDSBERGIS. Aš galiu pasakyti. Aš ten buvau eilinis deputatas, bet kaip ir mes visi suvokėme, mes esame Lietuvos delegacija. Mes nesame sovietiniai deputatai. Mes esame Lietuvos delegacija, ir ta delegacija formuoja ir bendrą politiką, nes pas mus buvo ne tikrai nuo komunistų partijos narių pagal bilieta, bet ir iš administracinių struktūrų šeši žmonės buvo išrinkti. Tai mes tarėmės – pas profesorių Genzelį universitete buvo pasitarimų, – kad ten jau mes būtume vieninga grupė. Kas bus seniūnas, irgi buvo nutarta – tokia neutralesnė ir solidi figūra – akademikas Vytautas Statulevičius. Aš tam pritariau. K. Uoka man nepritarė. Jis manė, kad aš turiu būti, kadangi Sąjūdis laimėjo rinkimus ir mūsų tiek daug. Bet man kaip tik taip atrodė geriau.

Tai tokia grupė ir važiojo. Paskui ten praktiškai jau irgi kolegos man pasakė, kad tu turi sėsti į pirmą eilę, nors ten nebuvo mano pavardės, buvo kažkur kitur. Nebuvau aš nei toks patyręs parlamentaras, kad žinočiau, kur sėdi tasai, kuris duoda komandą, kaip balsuoti. Sako, turi sėdėti ten. Mes žinome sprendimus, bet jeigu kyla abejonių ar ką, tai jau visi žiūri į tą, kuriam pavesta duoti tą signalą. Tai praktiškai buvo tokia reikšmingesnė vieta, formaliai niekaip turbūt neįvardyta.

KAZIMIERAS UOKA. Esu Kazimieras Uoka. Tuo metu dirbau Kauno statybos treste ekskavatorininku. Aktyviai dalyvavau Sąjūdžio veikloje. TSRS liaudies deputatu buvau išrinktas Kauno apygardoje, vakariniuose Kauno rajonuose. Toje Aukščiausiojoje Taryboje

dirbau Statybos reikalų komitete, kurio pirmininkas buvo Borisas Jelcinas. Neblogai pažinau tą žmogų. Kaip tik tada buvo tas epizodas, kai Jelciną girtą rado po tiltu. Mačiau jo natūrą, mačiau, kas gali būti su Rusija, mačiau, kas gali atsitikti su Rusijos privatizacija. Taip ir atsitiko, kaip mačiau. Pagrindinė mano veikla buvo važinėti po Rusijos miestus ir steigti nepriklausomas profsąjungas. Teko rengti mitingus Tuloje, Saratove, Kuzbase, Uralo miestuose. Gaila, neužteko laiko toliau nusikasti.

VYTAUTAS LANDSBERGIS. Vorkutoj buvai?

KAZIMIERAS UOKA. Ne, Vorkutoj nesu buvęs. Tuo metu, TSRS Aukščiausiosios Tarybos metu, įvyko Kuzbaso angliakasių streikai, mes sugebėjom nusiūsti ešeloną maisto, jie buvo labai dėkingi ir labai lemtingai mus palaikė Sausio 13 dieną, galbūt net ir visai lemtingai. Gorbačiovas bijojo Kuzbaso angliakasių. Dabar iš laiko perspektyvos žiūrint, po šešiolikos metų, kai turime pavyzdį, kaip subyrėjo Jugoslavijos imperija ir kaip Rusijos imperija, tai labai akivaizdu, kad mūsų veikla ten buvo lemiama, nes jeigu nebūtume padarę rusų tautai įtakos, tai imperija būtų griuvusi pagal Jugoslavijos variantą. O mes iškovojom visai kitokį – taikų imperijos suirimo variantą.

ANGONITA RUPŠYTĖ. Kazimierai, pamiršai paminėti – ten Prezidiume kažkaip sėdėjai.

KAZIMIERAS UOKA. A, tai čia kitas variantas.

EGIDIJUS BIČKAUSKAS. Mielieji kolegos, jeigu mūsų prisistatymas baigtas, tada jau galima truputėlį... Aš šiek tiek skeptiškai žiūriu į tą mūsų prisistatymą dėl to, kad labai akademiškas stilius. Kai buvo siūlyta susitikti, mintis buvo visai kita. Iš tikrųjų pasidalinkime prisiminimais ne tuo akademišku [stiliumi], kai kiekvienas iš mūsų gali parašyti straipsnį, labai gražų ir labai protingą straipsnį, kurį visi skaitys. Iš tikrųjų pasidalinkime tuo, ko galbūt reikėtų istorijai ir ko į straipsnius neįdėsime. Tai vienas momentas. Ir antras momentas, kaip nekeista, mano požiūriu, 1988–1989 metų laikotarpis buvo iš tikrųjų gana sudėtingas, ir mūsų ėjimas į rinkimus, dalyvavimas rinkimuose buvo gana problemiškas. Labai problemiškas. Man keisčiausia tai, kad [nėra] mokslinio darbo, nebent kas nors iš mūsų esate matę, skaitę ką nors, studiją, kaip ten vyko toje Maskvoje. Galbūt kas studijavo ir matė kur nors studijuotas mūsų kalbas ir pasisakymus tuo metu? Aš nemačiau. Retkarčiais mūsų kalbos būdavo išspausdinamos laikraščiuose. Bet tuo ir baigdavosi. Taigi gal geriau tokia paprastesnė kalba, ne akademiška, pasidalinkime pradžiai tuo, ar mums vertėjo, ar manome, kad tai yra reikšmingas ir reikalingas dalyvavimas mūsų rinkimuose. Aš, atvirai pasakius, šimtu procentų esu įsitikinęs, kad tuo metu dalyvavimas buvo netgi būtinas. Dabar norėjo [kalbėti] Nikolajus.

NIKOLAJUS MEDVEDEVAS. Norėjau vieną štrichą pridėti prie to, ką papasakojo Vladimiras Beriozovas. Kaune buvo (Uoka turbūt atsimena) toks slaptas susitikimas, ir jūs buvote pakviesti į Kauno grupę, kuri buvo turbūt radikaliausia. Ten buvo jūsų paklausta, toks tekstas buvo: mes pasiruošę eiti iki galo. Galbūt mus visus sustatys prie sienos. Atsimenate? Ar eisite kartu su mumis? Vladimiras atsakė: taip, eisime. Mes pasižiūrėjome, jis paskui išėjo, mes pasitarėm, sakom, tikrai šitas žmogus eis reikalui esant. Ir tada Kauno grupė išsiuntė ten, kur jūs buvote renkamas. Taigi mes tikrai jums pasitikime.

VLADIMIRAS BERIOZOVAS. Pasakė tada per Antanaitį, kad mane palaiko Sąjūdis.

NIKOLAJUS MEDVEDEVAS. Taip, taip. Tai buvo iš tikro labai rimti dalykai. Ėjome liepto kraštu. Šitą reikia įsiminti.

ROMUALDAS OZOLAS. Aš irgi norėčiau, kad mes čia neformaliai kalbėtume, ir Vytautas eidamas pro šalį man jau spyrė, kad ten tu kažką galbūt ne tą galvojai, ką visi kiti galvojo. Aš tą patį galvojau. Aš lygiai tą patį. Vienintelis – Vytautas Čepas, pone profesoriau. Tai aš galvojau lygiai tą patį, bet ne apie mūsų galvojimą kalba. Apie veikimą. O tuo labiau – apie mūsų juridinę padėtį. Ir jeigu žiūri į Lietuvą Jungtinių Valstijų, bent jau „Lietuva tarp

lietuvių“ akimis, kurie nepripažįsta okupacijos, mūsų dalyvavimas šitose struktūrose yra juodas kolaboravimas. Dalyvavimas pačiose aukščiausiose TSRS struktūrose juridiniu požiūriu – ne moraliniu, ne intelektualiniu, ne politiniu, bet juridiniu požiūriu – man po šiai dienai yra problema. Ir jeigu mes vis dėlto padarėme tokį darbą, kaip Kazimieras pasakė, iškovojom taiką nepriklausomybės pripažinimą, nes ten laimėjome gana didelį Rusijos demokratų ir kitų jėgų palaikymą, tai ar šitas mūsų kelias kažkokiu būdu ne tik pateisinamas, bet ir pripažįstamas, apibrėžiamas atitinkamai, kaip Egidijus sakė, kokiais nors tyrimais, atitinkamais įvertinimais teisės teorijos požiūriu ir panašiai? Dabar mes paprasčiausiai visa tai nutylime ir tikrai argumentuojame savo moralinėmis vertybėmis, savo įsitikinimais, gerais norais ir t. t. Tuo niekas neabejoja. Bet jeigu mes norime turėti pakankamai rimtą juridinę bazę ateičiai, kaip elgtis tokiose situacijose, tai mes turime labai aiškiai pasakyti, kas buvo TSRS liaudies deputatai juridiniu požiūriu – ne Rusijos, ne Rusijos demokratų, o Lietuvos nepriklausomybės požiūriu.

JUOZAS OLEKAS. Aš gal sureaguosiu į Romualdo pasakymą. Aš manau, kad čia reikėtų gal giliau pažiūrėti. Mes nekolaboravom enet ir ta teorine prasme /.../ sprendimų. Mes labai aiškiai buvome pasakę, iš tikrųjų, gal ne visada [apie] nepriklausomybę, kaip profesorius sakė, bet kartais ir tai, apie savarankiškumą, ir buvome įgalioti,ėjome ir žmonės patikėjo mums tokią misiją, apie kurią mes čia kalbame – nuvažiuoti į Maskvą ir pabandyti atkovoti Lietuvai ėjimą į nepriklausomybę. /.../ Manychiau, net ir teorine prasme galima čia atrasti skirtumų tarp kolaboravimo ir to, ką tenai darėme, mūsų veiklos...

Aš noriu porą linksmesnių štrichų pereinant į šiltesnę atmosferą. Atsimenu, tik po rinkimų mes, ketveriukė jaunuolių – Egidijus, aš, Vytas Tomkus ir Zigmas Vaišvila – važiavo vaduoti Ter-Petrosiano, kuris Lubiankoje sėdėjo. Dar su savo laikiniais pažymėjimais, kuriuos mes čia buvome gavę, atėjome prie Lubiankos vartų. Tai buvo dar prieš pirmą suvažiavimą, ir paprašėme, kaip jau išrinkti TSRS liaudies deputatai, įeiti ir pasikalbėti. Mūsų ten neįleido, bet nukreipė pas Bakatiną, mes sėdėjome tada su vidaus reikalų ministru ir aiškinomės suėmimo aplinkybes, sąlygas, ar čia galima, ar nesuvaržomos deputatų teisės. Tai buvo toks epizodas, kuris tiesiog parodė mūsų nuotaiką, kad nebūtų taip, kaip būdavo anksčiau su TSRS liaudies deputatais.

KAZIMIERAS UOKA. Aš pasakysiu, kaip mums Ter-Petrosianas atsilygino. Sausio 13-ąją praėjus nakčiai mane su Antanaičiu, su Nasvyčiu pasiuntė pasitikti Gorbačiovo delegaciją. Mūsų ilgai neįleido įvažiuoti į Vilniaus oro uosto teritoriją. Kai vėliau savavališkai įvažiavome, jau radome lėktuve Jermalavičių ir atitinkamą publiką, kuri jau kalbėjo su Ter-Petrosianu, su ukrainiečių deputatu Oleniku. Ir tikrai tai, kad Ter-Petrosianas buvo jūsų gelbėtas, galbūt kai ką pažinojo iš mūsų, jis iš karto pasakė Jarmalavičiui: mes nenorime su jumis kalbėti, mes norime važiuoti į Aukščiausiąją Tarybą. Faktiškai įvyko Sąjūdžio valdžios pripažinimas, o ne Jermalavičiaus. Lėktuve.

EGIDIJUS BIČKAUSKAS. Minutėlę, ponias Kazimiera. Dabar pirmininkauju aš. Prašė ponas Bronislovas, paskui jūs, gerai?

BRONISLOVAS GENZELIS. Kai kurie dalykai turbūt yra nediskutuotini. Aš galvočiau, kad kaip kas vertins, tai yra istorinis dalykas, ir mes neturėtumėme galutinai užsiimti vertinimu. Bet ką mes padarėme? Dabar dėl darbų. Iš tiesų, mūsų universitete ne tiek mažai yra ir bakalauro, ir apgintų disertacijų. O dėl mūsų – ir katedrose, ir institutuose dar guli. Bet čia yra kitas dalykas. Aš manychiau, kad pagrindiniai dalykai yra Sąjūdžio iniciatyvinės grupės sukūrimas, TSRS liaudies deputatų išrinkimas, pats išrinkimas, kad tauta pademonstravo, kad Lietuva turi būti nepriklausoma.

VLADIMIRAS BERIOZOVAS. Pirmą kartą buvo tikri rinkimai. Pirmą kartą.

BRONISLOVAS GENZELIS. Mes pasakėme, ko mes norime, kad mes gavome įgaliojimus nepriklausomybei. Ir trečias – nepriklausomybės paskelbimas. Tai buvo šitie žingsniai. Aš

nenorėčiau dabar [diskutuoti], kaip kas ten galvojo. Būdamas TSRS liaudies deputatu, buvau pakviestas Amerikos lietuvių bendruomenės ir ten, Amerikoje, susitikinėju su lietuviais. Niekas į mane tada nežiūrėjo kaip į kolaborantą. Visi manė, kad mūsų žingsnis yra teisingas, sakė, kad jūs žengiate teisingus žingsnius, kad jūs išnaudojote visas legalias galimybes, kad geriau išnaudoti legalias galimybes ir svarbiausia, mes turime šitas pasekmes.

Kitas dalykas, ką mes padarėme, – pasauliui tapo aišku. Jeigu, tarkime, ten Metlokui nelabai aišku buvo, vis dėlto daugeliui tapo aišku. Aš prisimenu tokį paprastą dalyką. Kai buvau Amerikoje, ten buvo suorganizuotas mano interviu su „Vašington post“ žurnalistu. Aš pasakiau, kad per penkis metus mes būsim nepriklausomi. spausdino. Aš grįžtu, Gorbaciovas, mane pamatęs, sako, *a što ty tam nabaltal? U menia na stole liežit tvojo interviu.* Aš sakau, *ja skazal, što vy velikij demokrat.* Jis sako, *ladno*, ir taip baigėsi. Bet po penkerių metų amerikoni prisiminė, ir aš buvau pakviestas, kad iš tikrųjų po penkerių metų jau nepriklausoma. Aš tarp kitko šitą šneku. Mes įgavome tam tikrą diplomatinį pripažinimą, kaip TSRS liaudies deputatai galėjom važiuoti į užsienį ir bendrauti su užsienio žmonėmis. Mes gavome, kaip Egidijus sakė, plačią auditoriją. Milijonai žmonių mus pažinojo, kad mes ne kokie avantiūristai, ekstremistai, bet žinojo, ko mes norime. Ir mano stovėjimas, ir aš sutinku su Egidijum, kad yra būtinas žingsnis.

Dar norėčiau pažymėti štai ką. Mes kalbame apie Sausio 13 dieną. Bet mes šitą žinome. Maskvoje, nežinau, kiek ten išėjo [mūsų palaikyti]. Jie sako 200 tūkstančių ar 300 tūkstančių. Galbūt ir 100 tūkstančių išėjo. Jeigu per Čekoslovakijos įvykius apie 10 [tūkstančių] išėjo Čekijos palaikyti, pas mus išėjo tokia minia.

NIKOLAJUS MEDVEDEVAS. Iš viso buvo milijonas.

BRONISLOVAS GENZELIS. Ne čia reikalas, kad yra milijonas, bet kad yra masinis palaikymas, sueiga. Tai reiškia, kad visų nesusemsi ir į Lubianką nenugabensi. Mano supratimu, Lietuvos likimas buvo sprendžiamas ne tik čia, kad neišdrįso pas mus panaudoti [jėgos], bet ir ten, kas atsitiko ten. Aš matau, kad pagrindinis nuopelnas yra Nikolajaus, Egidijaus ir Kazimiero, kurie plačiai bendravo su Rusijos visuomene. Tokio lengvo nepriklausomybės atgavimo be šito nebūtų buvę.

KAZIMIERA PRUNSKIENĖ. Mano įsitikinimu, Rusijos demokratinių jėgų konsolidavimui mūsų buvimas suvaidino labai didelį vaidmenį. Beje, ir kitos tuometinės TSRS respublikos panoro būti savarankiškos, panoro valdyti savo ekonomiką. Šiandien mes tuo įsitikinome, bendraudami su dabar savarankiškų šalių politikais, žurnalistais ar kitais žmonėmis. Jie šitą vaidmenį mums pripažįsta. Bet bendras tarptautinis kontekstas buvo nepaprastai svarbus. Nuo kiekvieno mūsų ryškesnio pasisakymo. Aš pamenu savo pirmąją kalbą, po kurios koridoriuose apstojo būrys žurnalistų, ir praktiškai kiekviena pertraukėlė būdavo užimta. Šimtai žurnalistų nuo Japonijos iki Jungtinių Valstijų, iš Skandinavijos ir kitų šalių, kurie fiksuodavo kiekvieną mūsų žingsnį, ryškesnę mintį. Kiekvienas mūsų laimėjimas buvo komentuojamas.

Aš labai gerai pamenu, kai laimėjus balsavimą dėl trijų Baltijos šalių ekonominio savarankiškumo, tiksliau, dar prieš tai pralaimėjus TSRS variantui, galbūt apie jį kalbėjo kolega Vilkas, – tokį kaip ir erzacą, pakaitalą TSRS centrinė valdžia siūlė ūkiskaitos modelį respublikoms ar didesnę savarankiškumą, kaip kosmetinius pataisymus. Pralaimėjus mūsų pastangomis šitam variantui, užsienio žurnalistai tuoj pat susiprato, kad tai atveria kelią mūsų siekiui laimėti mūsų lietuviškam ekonominio savarankiškumo – nesvarbu, koks galutinis tekstas buvo, – variantui. Ir šitai pavyko padaryti. Prasidėjo realus rimtas požiūris į Lietuvą kaip į valstybę, su kuria Vakarų šalys gali ieškoti tiesioginių ryšių.

Jau 1989 metais pradėjo žvalgytis didžiulės kompanijos iš Vakarų, daugybę ryšių tada padėjau užmegzti su Vakarų Vokietija, pradėjo žvalgytis pramonės ir prekybos rūmai ir padėti Lietuvoje formuoti demokratinę ekonominę struktūrą. Daugybę metų kuruoja tą

paramą tie partneriai, *Liufhanza* ir kitos draudimo kompanijos, kurios šiandien įsiliejo į Ergo sistemą, ir panašios. Tai buvo labai realus kontekstas. Kai atėjo kritinis momentas mus palaikyti, t. y. 1991 m. sausio 13 dieną ir dar prieš tai, žinoma, kada atėjo laikas vėliau mus pripažinti, pasaulio nuomonė buvo parengta ne per trumpą laiką, ne radikaliu karštu metu, o parengta labai realiu darbu, rimtom diskusijom, argumentuotais pasisakymais iš tribūnos, tūkstančiais galbūt pokalbių su pasaulio žiniasklaida. Mes tapome ir visiems žinomi, ir priimtini pasaulio bendruomenės nariai.

EGIDIJUS BIČKAUSKAS. Ačiū. Aš gal net paprovokuosiu pats abejodamas šiek tiek dėl to, ką dabar pasakysiu, kad mūsų veiksmai Maskvoje turėjo milžiniškos įtakos pačiai Lietuvai, kuri visą laiką stebėjo mūsų pasisakymus, tai man jokios abejonės nėra nė truputėlio. Milžiniškos. Bet kai mes pradedame (provokuoju, nepulkite manęs) kalbėti, kad mūsų veiksmai turėjo milžiniškos įtakos imperijos griuvimui, aš dėl šito pradėsiu šiek tiek abejoti ir pasakysiu, dėl ko abejoju.

Ne per seniausią man reikėjo parašyti pranešimą tema: Lietuvos išsivadavimas, Lietuvos nepriklausomybės atgavimas Rusijos demokratinių jėgų fone ir stiprinant Rusijos demokratines jėgas ir t. t. Susisiečiau su savo draugais, su savo pažįstamais iš Rusijos demokratinių jėgų, su kuriais ir šiandien palaikau ryšius, paprašiau, kad jie parinktų šiai temai kokios nors literatūros. Aš jums galiu nuoširdžiai pasakyti – neradau. Šiek tiek naudojuosi internetu, bet neradau. Apie Baku įvykius, apie Tbilisio įvykius ir panašiai – visas šitas yra. Apie mūsų įvykius yra tam tikrame kontekste, kad visa tai buvo. Tai, ką aš pasakiau, nereikia jokio mano teiginio, tai reikšia norą paprovokuoti kitus tai pačiai diskusijai, kad galbūt nepervertinkim savęs.

NIKOLAJUS MEDVEDEVAS. Iš karto atsakau į tavo provokaciją, jeigu leisi.

EGIDIJUS BIČKAUSKAS. Prašau.

NIKOLAJUS MEDVEDEVAS. Noriu pasakyti, kad tikrai Tarybų Sąjunga gyveno 70 metų baimės situacijoje. Reikėjo žmonėms parodyti – nustokime bijoti. Tie didieji atrodo tokie dideli tol, kol prieš juos klūpome ant kelių. Atsistokime, pakilkime, ir tas mūsų išėjimas iš salės – jūs visi atsimenate, kaip mes išėjome? Mes išdrįsime, mes parodėme, kad taip reikia. Bet kas liečia Rusiją, aš jums noriu pasakyti, sulaukiau iš jų irgi daug priekaištų. Jūs tokie protingi, jūs tokie drąsūs, jūs, parodę mums, kaip reikia kovoti, staiga mus palikote. Mes staiga nutraukėme ryšius su Rusijos demokratija. Buvo labai sunku su jais šnekėti. Jiems kiekvieną kartą reikėjo įrodinėti, kad taip, mes kito kelio neturėjome, bet mes per staigiai nutraukėme. Čia mano toks įspūdis, galbūt aš klystu. Jie mums pasakė: taip, jūs mus palikote. Kaip buvo gerai, kai jūs važinėjote po mūsų šalį. Jūs aiškinote, jūs turėjote kur kas daugiau patirties, drąsos ir staiga palikote. Buvo ir tokių priekaištų. Aš atsakau į tavo provokaciją.

VYTAUTAS LANDSBERGIS. Aš noriu grįžti prie to, kas truputį anksčiau buvo kalbama apie tai, kad nėra istorinių tyrinėjimų, nėra darbų. Matyt, yra tam tikros priežastys. Vienos iš jų, kurias aš matau, kai net tenka svarstyti istorijos vadovėlius, kuriuos parašė mūsų istorikai. Ten yra daug dalykų, kurie būtų teisingiau parašyti, jeigu istorikai atsiverstų pirminius šaltinius – dokumentus, o ne rašytų maždaug iš to, kas ir taip visiems žinoma, – iš lubų, iš atminties, iš spaudos, iš žurnalistikos. Tai kada nors kas nors galbūt ir panorės paimti tokią temą, kuri yra be galo turtinga, ir ne tik Lietuvos istorija. Būtent tas virsmo laikotarpis Sovietų Sąjungoje. Mes galime parodyti, kas vyko, kokios temos buvo keliamos mūsų ir apskritai Baltijos šalių, nes mes Baltijos klubą sudarėme, mes daug kartų kalbėjome vienu balsu, kartais dėl to reikėjo sunkokai padirbėti, kai mūsų kolegos abejodavo. Čia aš galėčiau kai ką ir parodyti, jeigu bus laiko. Bet mums čia nėra ko teisintis dėl kažkokių gandų ar kalbų. Aišku, mus kritikavo. Lietuvos laisvės lyga manė, kad mes einame neteisingu keliu, kad tuo būdu mes kaip ir pripažįstame okupaciją, o mes su

žmonėmis kalbėjome atvirai, kad būtent apie okupacijos pripažinimą kalbos nėra, bet tai yra mūsų būdas ten, sakysim, mums priešiškos valstybės centre, padaryti dalyką iš vidaus. Prisimenu, tikrai galbūt mes kasdien nekalbėjome apie nepriklausomybę, kalbėjome apie pertvarką, apie permainas, kurios suteiktų pasirinkimo laisvę. Ką pasirinks Lietuva, mums buvo aišku. Reikia eiti – toks buvo bent mano vartojamas posakis apie pertvarką – iki galo, ne tik ekonomikoje, ne tik ten šiek tiek demokratijos, gal mums leistų kokią nors konsulą užsienio šalyje ar panašiai, bet kad Sovietų Sąjungos valdomos tautos pačios spręstų, kaip jos nori. Tame suvažiavime mes tą pradėjome nuo pirmos dienos. Čia visi turbūt atsimena, koks buvo konfliktas ir pyktis, kaip M. Gorbačiovas šaukė: *što, eto boikot!?* Mes pasakėme, kad mes nebalsuosime už kitų respublikų atstovus į Aukščiausiąją Tarybą, nes mes jų nepažįstame ir nepripažįstame teisės kitiems balsuoti už mūsų atstovus į tas struktūras. Tai yra suverenumo reikalas. Vienu žodžiu, taip ir prasidėjo, taip irėjo. Bet dabar, kai jau mes liaudies deputatai, kai mes turime tą didžiąją tribūną, tas televizijas, kai mus gatvėje paprastai maskviečiai sveikina: *molodcy, pribalty, vot dajote, chorošo...* Tai buvo, matyt, daug platesnė mokykla negu tik tai, kas yra demokratija ir kad galų gale žmonės laisvai kalba aukščiausioje valdžios struktūroje, o ne ten diktuoja Lukjanovas ar Gorbačiovas, o visi tik rankutes kilnoja. Visai kas kita.

Taip pat tas liaudies deputato statusas davė mums, aišku, tam tikrų teisių ir pačioje Lietuvoje. Mes pradėjome dalyvauti ir tuometinės Aukščiausiosios Tarybos posėdžiuose, su žinomais konfliktais, ir su visais kitais jau čia vidinės demokratizacijos dalykais, bet taip pat užsienyje. Kazimieras turbūt gerai prisimena, kaip mes kaip delegacija vykom į Lenkiją susitikti su Lenkijos Seimo piliečių klubu, „Solidarumo“, kaip didelės įtakingos jėgos, jau iškeltų į parlamentinę valdžią. Formaliai mes atvažiavome kaip Sovietų Sąjungos liaudies deputatai su tais tarptautiniais pasais. Bet buvo visiškai aišku, kad mes atvažiavome kaip lietuviai. Mes kalbame apie Lietuvos ir Lenkijos santykius, ne apie Sovietų Sąjungos santykius su Lenkija. Apie Lietuvos. Ir apie būsimus, ir kaip mes gyvensime, kai jau tas procesas bus pabaigtas. Mes iš anksto klojome tam pagrindą. Tą 1989 metų vasarą Bonoje [įvyko] susitikimas su Bundestago užsienio reikalų komiteto pirmininku fon Štetenu. Tai todėl, kad aš esu TSRS liaudies deputatas, ir man atsidaro tam tikros durys, o kalbame apie Lietuvos ateitį, ir aš turiu aiškinti, kokie mūsų principai, kur mes einame ir kaip mes nueisime.

Taip pat tą vasarą Vašingtone [buvau] pas poniją Kondolizą Rais, kuri ir tada turėjo aukštas pareigas pas Bušą, senjorą Saugumo tarybos ar kokią ten pirmininkę. Jie visi stebėjo, kas čia bus, norėjo iš pirmų šaltinių gauti informaciją ir gavo. Net susitinkant su lietuviais. Turbūt tai buvo Čikagoje tą vasarą. Tada iš tikrųjų, ką Romualdas kalba ar kas kitas, galbūt galėjo būti tam tikro įtarumo. Turbūt veikė ir tam tikra informacija iš mūsų konkurentų ir tų galbūt Lygos konkurentų. (*Balsai salėje*) Taip, aš turiu įrašus, jie nelabai gražūs yra, ką apie Sąjūdį kalba. Bet aš susidūriau su netikėtu klausimu. Kada aš tokiai politiškai įtakingai šalies publikai dėstau, kaip mes siekiame, kokie mūsų principai, kaip mes eisime, viena ponija, tokia jau nejauna, nedidelė, labai griežta (paskui aš sužinojau, kad tai ponija Marija Rudienė, aš jos dar nepažinojau, BALF'o pirmininkė), sako: ponas Landsbergi, jūs pasakykit tiesiai: jūs už nepriklausomybę ar ne? Tiesiai į kaktą. Žinoma, už nepriklausomybę. Tada viskas tvarkoj. Bet tas klausimėlis kažkur dar galėjo būti.

Štai tas laikotarpis iš tikrųjų vertas visokiausio tyrimo. Ir tai, kad [jū] nedaroma, čia tiesiog Lietuvos istorijos mokslo ir visuomenės silpnumo požymis, ir viskas. Ką aš galiu daugiau pasakyti. Čia yra, pavyzdžiui, *zajevlenije narodnych deputatov*, Latvijos, Lietuvos ir Estijos – pagal rusišką alfabetą. Taip? Projektas. Talinas, kovo 14 d. Nežinau, ar jis ten buvo priimtas. Turbūt ne. Paskui yra tas pats čia...

ANGONITA RUPŠYTĖ. Baltijos Asamblėja čia buvo.

VYTAUTAS LANDSBERGIS. Aš pasakysiu. Paskui jis kaip *zajevlenije* jau būnant Maskvoje. Taisymai ir visa kas, paskui jo variantas, kur Latvija ir Estija išbraukta. Matyt, buvo nepritarimo. Tai būtų liaudies deputatų nuo Lietuvos pareiškimas, kur tarp mūsų nėra abejonių.

ANGONITA RUPŠYTĖ. 25-tą, kaip tik mes perspausdinom tą naktį, aš labai gerai atsimenu.

VYTAUTAS LANDSBERGIS. Taip, o paskui jau sutiko ir estai, ir čia buvo ponas /.../. Tie dalykai ėjo į priekį, ir pagrindinis dalykas čia ir pasakyta, kad *voprosy*, klausimai, kurie susiję su respublikų interesais, negali būti sprendžiami mechaniška balsų dauguma suvažiavime arba ankstesniojo tipo Aukščiausiojoje Taryboje ir Tautybių Taryboje. Mes turime turėti mechanizmą, kuriuo galėtume ginti savo suverenią teisę, kad ta masė balsų netvarkytų mūsų kaip kokio daikto, kuris neturi teisių, negali apsiginti. Mes nuosekliai už tai, taip sakant, stovėjom tvirtoje linijoje, ir tai ir buvo būsimo apsisprendimo išraiška. Ten turime blokuoti mums žalingus sprendimus, o galutinis būdas atmesti visus žalingus sprendimus – tai paskelbti nepriklausomybę ir realizuoti suverenitetą neprašant niekieno leidimo ir nekovoiant ten kokioj Maskvoj. Kad sako, jog mes apleidome juos, tai aš esu girdėjęs tuos dalykus. Net gaila, kad Starovoitova kažkuriuo metu taip skųsdavosi. Paskui mes susitikdavome, labai geri buvo mūsų santykiai. Mūsų kelias buvo, jį turėjo tą kozirį, kad mes esame okupuotos šalys ir [yra] valstybės tęstinumas, mes negalime ištempti visos Sovietų Sąjungos, kuri to kozirio neturi. Mes galime patys daugiau laimėti, o kartu veikdami demokratizuoti tą Sovietų Sąjungą. Nes kuo ji bus demokratiškesnė, tuo mums bus lengviau. Ir visiems kitiems bus geriau. Bet sustabdyti procesą, nes kiti nespės su mumis, tai čia priekaištas nepagrįstas.

EGIDIJUS BIČKAUSKAS. Ačiū, profesoriau. Dėl Starovoitovos atskira situacija, ji turėjo atskirą požiūrį į nacionalinius santykius. Aš atsimenu, kai ji buvo nužudyta, ir kai man kaip Seimo Pirmininko pavaduotojui reikėjo vykti į jos laidotuves, kokį skandalą sukėlė mūsų spauda, kad aš vykau tada specialiu reisui, atsiprašau, kartu vykome iš tikrųjų pas savo draugę, kaip ten bebūtų, ir tai man buvo toks...

Dar viena replika dėl tos dviprasmiškos padėties. Atsimenu, po Sausio 13-osios įvykių vienas aviacijos pulkininkas prie ambasados rengdavo labai audringas demonstracijas. Jį suėmė ir nuvežė į milicijos komisariatą. Tą naktį aš prasėdėjau milicijoje ir manęs nesusėmė tik dėl to, kad nežino ką daryti. Aš esu Lietuvos Respublikos atstovas, bet kartu ir TSRS liaudies deputatas. Ir nesusėmė. Aš pasistačiau prie jo kameros kėdę ir iš ryto paleido mane.

NIKOLAJUS MEDVEDEVAS. Sakykite, už ką jį pasodino? Už tai, kad mus gynė?

EGIDIJUS BIČKAUSKAS. Už demonstracijas. Taip. Prašau, Vyta.

VYTAUTAS ČEPAS. Gerbiamieji kolegos, čia jūs pradėjot taip vaduoti, lyg ir mūsų nėra dabar. Gyvi esame. Bet čia, matyt, ne mūsų kaltė, nes tikrai nei tos istorijos parašyta, ir Sąjūdžio istorijos nėra parašyta išsamios. Aš bandžiau: radęs vieną operatorių, kuris Sąjūdžio steigiamąjį suvažiavimą buvo nufilmavęs, parašiau tokį scenarijų, pastatėme filmuką, jis vadinasi „Spalio metamorfozės“. Ten ir demonstrantų kalbos, yra Romualdo Ozolo, Juozo Oleko, profesoriaus kalbos, paskui toks trumpas komentarėlis, kaip tos kalbos vertinamos iš dabartinių pozicijų. Atsimenat, kai žmogus filmavo? Kai reikėjo tą filmuką parodyti, išėjo dvi serijos, po 45 minutes per televiziją, turėjau pats mokėti pinigus, kad jį parodytų. Tai toks požiūris į tą visą dalyką. Paskui pasiūliau nupirkti Švietimo ministerijai mokiniams, kadangi vis dėlto ryškiausios tokios asmenybės tada kalbėjo, ir ponas Bronius ten yra. Tai nėra pinigų nupirkti kaip mokymo priemonės. Gal šiais metais kaip nors pavyks padaryti.

Taigi reikia tikrai tais dalykais sudominti akademinę visuomenę, istorikus, kad tikrai būtų. Galų gale, iš to suvažiavimo filmuotos medžiagos gal ir nėra, bet ...

BALSAL. Yra, yra.

VYTAUTAS ČEPAS. Yra? Fotografuotos tai labai daug yra.

ANGONITA RUPŠYTĖ. Ir filmuotos yra.

VYTAUTAS ČEPAS. Juo labiau tada. Mes čia pakalbėsime, išsiskirstysime iki kito jubiliejaus ir baigsis. Profesorius čia užsiminė apie tokį Baltijos klubą. Aš labai gerai prisimenu. Buvo renkamas Maskvos viešbutyje, labai aukštai, tokia salė, drapiruotė. Ir visą laiką labai juokingai atrodė, nes ten buvo tokia scena, salė buvo labai įdomi, ant viską, kaip sakytų aukštaičiai. Ten visą laiką prezidiumas, už nugaros toks galingas baltas gipsinis Lenino biustas. Pirmą kartą mes ten susėdom, aišku, jis mums nepatiko, ir neprisimenu kas, bet tom drapiruotėm, didelėm užuolaidom tą Leniną uždengė, kad nesimatytų. Ant scenos lipdavo ir kalbėdavo žmonės. Prisimenu, toks juokas net ima ir dabar: estas, neprisimenu pavardės, užlipo ant scenos ir dėsto, kalba taip įdomiai rusiškai: „*Eto naše dolžna byt edinstvennoje cel – eto nezavisimost*“. Ir tuo momentu ta užuolaida prasiskleidžia ir išlenda Leninas. Svarbiausia ta reakcija, suprantate, dabar juokingai atrodo. Visiškai netyčia ten buvo. Tas estas niekaip nesupranta, galvoja, kad tokį ispūdį padarė savo kalba dėl nepriklausomybės.

VYTAUTAS LANDSBERGIS. Štai ką reikėjo filmuoti.

VYTAUTAS ČEPAS. Buvo gana daug tokių juokingų istorijų, ir kartu pamokančių, ir parodančių santykius tiek tų delegacijų, tiek atskirų žmonių, kokie mes tada iš tikrųjų buvome. Buvome tokie, kokie buvome. Nieko čia nepakeisi.

JUOZAS OLEKAS. Ta prasme reikėtų akcentuoti tą mūsų ryšį, nors jau prasidėjo pirmos konkurencijos, kas kur, gal būtų kai kurių žmonių, bet iš tikrųjų buvo labai vieninga dvasia ir nepaprastai...

Ir dar vienas dalykas – tai ryšys su Lietuva, kuris buvo, ir su žmonėmis. Kaip greitai, pavyzdžiui, Angonitai ar kitiems pavykdavo atsiųsti mums kiek reikia telegramų, palaikančių /.../, ir mes iš tikrųjų eidami mosuodavome, kaip mūsų siekius ir kalbas /.../ mus palaikomas.

EGIDIJUS BIČKAUSKAS. Ponas Romualdas.

ROMUALDAS OZOLAS. Gal dar ir turėčiau užleisti vietą memuarams šiek tiek papasakoti, bet vis dėlto manau, kad linksmos istorijos yra geras daiktas, praskaidrina nuotaiką, bet mes susirinkome visų pirma padaryti tam tikras išvadas ne tik apie praeitį, bet ir apie ateitį. Reikia iš to paimti tą racionalų grūdą, kurį tauta galėtų fiksuoti kaip savo istorinę patirtį visiems laikams. Tai aš ir klausiu labai aiškiai – kaip mes veikiame? Veikiame būtent juridiniu požiūriu. Tai atsakymas į tą klausimą yra vienintelis: mes veikėme TSRS įstatymų bazėje ir jos apimtyje ar ne? Jeigu mes šitą prielaidą padarome visiškai aiškiai ir ją priimame, tai toliau darome tokią prielaidą: esmė tąsų ne kokių įstatymų bazėje veiki, bet kaip tu veiki ir kam tu veiki, ar ne? Tai tada mūsų tikslai – ne tie, kurie yra apibrėžti įstatymų, o tie, kurie yra mumyse pačiuose, darosi pats svarbiausias dalykas. Tarkime taip, turime konstatuoti, kad kitos išeities sugriauti šitą imperiją nebuvo, išskyrus dvi: kada ji natūraliai išblės ir kada galima veikiant jos erdvę pagal jos tvarką keisti tą tvarką taip, kad ji greičiau išbyrėtų.

O jeigu šitaip, tai darykime tada dar vieną labai svarbią išvadą. Esminiai pakitimai, ilgalaikiai pakitimai galimi tik evoliucionistinio, o ne kokio nors ten revoliucionistinio ar teroristinio veikimo būdu. Tai turbūt, ko gero, irgi bus teisinga ir naudinga ne tik praeičiai apibrėžti, bet ir ateičiai projektuoti. Kas buvo šiuo požiūriu TSRS liaudies deputatai? Nebuvo jie jau tokie taikūs avinėliai, kurie buvo, taip sakant, iš ten išsikviesti ir paprašyta – na, veikite jūs taip, kad mes greičiau sužlugtume, ar ne? Jeigu šitaip galvojame, tai tada TSRS liaudies deputatus mes galime turbūt laikyti Lietuvos išsivadavimo desantu kokio nors prieš užnugaryje, kurių uždavinys yra ...

JUOZAS OLEKAS. Kad ne užnugaris, ten *berloga* buvo.

ROMUALDAS OZOLAS. Dar geriau, ne užnugaris, o pats urvas! Tai tada traktuokime juos kaip politinius karius ir duokime deramą įvertinimą jiems sakydami: štai yra

žmonės, kurie padarė esminį persilaužimą visame šiame reikale, demaskavo melą apie Molotovo–Ribentropo paktą, kabinkime jiems Vytauto kryžius ir į istorijos vadovėlius įrašykime taip pat su visiškai aiškiu įvertinimu, kad jie padarė tą, tą ir tą. Nereikės tada prašytis, kad tyrinėtų kas nors, nereikės teisintis, nereikės memuarų savo pasakoti. Bus visiškai aiškus jų juridinis ir istorinis statusas, kuris yra vertingas ne tik praeičiai, bet ir ateičiai.

O dabar paskutinė pastaba. Kai mes paskutinį kartą buvome Estijoje, žiūrėjome estukų nufilmuotą siužetą apie Jakovlevą. Jakovlevas pasakė labai labai įdomų dalyką, kuris šiandien kol kas į sąmonę nėra įkritęs. Jis patarė M. Gorbačioviui steigti TSRS liaudies deputatų suvažiavimą po to, kai suvokė, kokią jėgą turi televizija, kuri gali demonstruoti didžiulės salės diskusiją, atitinkamai vadovaujamą, vedamą į tam tikrą tikslą, šiuo atveju – Gorbačiovo siūlomą keliu. Ir šitą mintį jis pagavo iš Lietuvos Sąjūdžio suvažiavimo, ne iš Estijos, kuris praėjo menkliau pastebėtas, bet iš Lietuvos Sąjūdžio. Čia mes jau galime konstatuoti labai svarbų mūsų poveikį visos TSRS jurisdikcijos, juridikos kaitai ir t. t.

KAZIMIERA PRUNSKIENĖ. Ir demokratijai.

ROMUALDAS OZOLAS. Apie demokratiją aš jau nekalbu. Supraskite mane teisingai, aš nenoriu kvestionuoti nė vieno brangių prisiminimų, nė vieno nuopelnų ir verčių. Aš noriu suprasti visą istorinį procesą, ką mes ten *darėme* ir ką *nuveikėme* žiūrėdami ne tikrai savo Lietuvos, bet viso pasaulio teisės judėjimo ta linkme, kuria mes dabar judam burdami Europos Sąjungą ir dar visokias kitokias Azijos sąjungas. Visa tai yra ir ateities klausimas, visa tai yra ateities patyrimas.

EGIDIJUS BIČKAUSKAS. Prašau, Kazimierai.

KAZIMIERAS UOKA. 1989 metai buvo labai būtini ir pačiam pasauliui pripažinti nepriklausomybę Lietuvai. Man tais metais teko būti ir Italijoje, ir Amerikoje įvairiuose politikų, politologų susirinkimuose. Ten reikėjo tuos žmones įtikinti, kad mes galime būti nepriklausomi, kad pasaulis galėtų mus priimti. Atsimenu tokį politologų stalą JAV, net nustebau, kaip galima surinkti tiek daug politologų Amerikoje, kurie nenori, kad Tarybų Sąjunga iširtų. Jie ten visi norėjo, visas stalias...

Antras dalykas, pati Lietuva nebuvo pasiruošusi. Buvo toks incidentas. Man teko Gorbačiovą melagių pavadinti. Kartą buvo labai daug deputatų tiek iš Tarybų Sąjungos, tiek iš Lietuvos. Reikia pasakyti, aš juos laikau kaip įrodymą, iš Lietuvos buvo daugiau smerkiančių delegatų negu palaikančių, o iš Tarybų Sąjungos – daugiau palaikančių negu smerkiančių. Tai tikras įrodymas, kad Lietuva tada dar nebuvo pasiruošusi nepriklausomybei.

KAZIMIERA PRUNSKIENĖ. Paprasčiausiai lietuviams tai buvo tiek suprantama, kad jie nematė reikalo net apie tai kalbėti. Jūs darėte tai, ką darė tada Sąjūdis apskritai, kalbėjote tai, ką galvojate.

VYTAUTAS LANDSBERGIS. Tarp kitko, aš Kazimierui irgi pasakiau – gal galima buvo pasakyti, kad jis pasakė netiesą. Vietoj melavo.

EGIDIJUS BIČKAUSKAS. Minutėlę. Replikuodamas į šitą kaip pakankamai, galbūt net daugiausia iš visų čia esančių būdamas Maskvoje pasakysiu: taip, mes darėm labai rizikingą žingsnį. Ir jeigu mes kalbame apie Gorbačiovą, tai Gorbačiovas – aš sakau savo nuomonę, čia atskiros diskusijos tema, ačiū Dievui, kad mes išbalansavome tuo metu. Ačiū Dievui, kad subalansavome. Bet kad ties riba buvo, patikėkit, aš daugiau mačiau negu dauguma. Nes viskas buvo ties riba, kad ateitų Varenikovas ir visa šita komanda, kuri būtų buvusi ... Aš labai atsiprašau... Ponas Motieka. Atsiprašau.

KAZIMIERAS MOTIEKA. Čia pradžioj buvo kalbama apie tai, kad jeigu mes važiuojame į Maskvą, ar mes nekolaboruojame. Šitas klausimas Sąjūdžio laikais buvo labai aštrus. Man atrodo, kad ir tais laikais mes nelabai supratome palaikančių Sąjūdį žmonių nuomones. Aš balotiravausi Varėnos ir Eišiškių rinkiminėse apygardose. Kaip dabar atsimenu, keliuose

susitikimuose iškilo šitas klausimas, aš pats iškėliau, norėjau pasikalbėti. Sakau, ar jums neatrodo keista? Kalbame apie okupaciją, kalbame apie tai, kad statysim paminklus, tvarkysime kapines /.../ O dabar patys norime važiuoti į Maskvą, pas tą patį mūsų okupantą ir dalyvauti jo aukščiausiojoje valdžios institucijoje. Tai, sakau, noriu jus nuraminti. Mums svarbu gauti tas raudonas knygeles, kurios atvers mums kelią į Kremlių. O ką mes Kremliuj, sakau, darysime, tai jūs visi matysite ir visi žinosite. Ir jeigu mes ten elgsimės ne taip, jūs kiekvienu momentu galėsite išbraukti mus iš šito sąrašo /.../ ir pavadinti niekšingiausiais išdavikais. Tada visi suprato ir panašiai. Tai čia Lietuvoj, viduj.

Norėčiau pakalbėti dar ir tarptautine prasme. Niekam ne paslaptis, kad mus dažnai kviesdavo ir užsienio ambasados Maskvoje. Dažniausiai kviesdavo JAV /.../. Tai vis dėlto aš nemanyčiau, kad užsienio demokratinių valstybių ambasados kviestų kolaborantus ir su jais kalbėtų. Vien tas faktas rodo, kad mes elgėmės, aš suprantu Romualdą, kad elgėmės Tarybų Sąjungos teisės orbitoje, teisės sferoje, teisės sferos ribose. Kita vertus, mes elgėmės pasinaudodami ta teise, bet visiškai priešingai, negu kam ta teisė buvo sukurta ir gynė pačios Tarybų Sąjungos teises. Tai vienas dalykas.

Kitas dalykas. Labai įdomi buvo Didžiosios Britanijos pozicija. Mums su Mečiu Laurinkum teko važiuoti į Londoną dalyvauti viename pasitarime. Mes atėjome į Didžiosios Britanijos ambasadą gauti vizų, nes turėjome diplomatinius pasus. Sako, ateikit iš ryto, gausite vizas ir galėsite skristi. Mes atėjome iš ryto, sėdim sėdim, jau po pietų. Sako, dar palaukit, dar palaukit. Jaučiam, kad čia kažkas ne taip. Paskui ateina jų darbuotojas, sako, labai atsiprašom už sutrukdyimą, bet mes sprendėme labai svarbų klausimą, ar šitos vizos išdavimas nekompromituoja Didžiosios Britanijos politiką dėl Lietuvos nepriklausomybės Tarybų Sąjungoje. Gavom mes abudu pasus su didžiausiais lapais, kur buvo parašyta, kad ši viza nekompromituoja Didžiosios Britanijos (*visi šurmuliuoja*). Aš saugau jį kaip didžiausią relikttą. Man atrodo, mes tik dviese /.../

Tas kolaboravimas buvo labai tolimas, dirbtinas dalykas. Visi žmonės žinojo, kad...

EGIDIJUS BIČKAUSKAS. Nikolajus norėjo.

NIKOLAJUS MEDVEDEVAS. Porą žodžių.

(*Visi šurmuliuoja*)

EGIDIJUS BIČKAUSKAS. Mes kalbėsime dar maždaug pusvalandį. Minutėlę. Galim? Atsiprašau. Prašau, Nikolajau.

NIKOLAJUS MEDVEDEVAS. Prie to, ką pasakė K. Motieka. Tikrai tai buvo įdomi valstybė, kuri turėjo savo Konstituciją, savo įstatymus, bet gyveno visiškai ne pagal Konstituciją ir ne pagal įstatymus. Mes pirmieji, kurie privertėme, pagaliau atradome tas spragas ir mušėme į tas spragas. Ir tai buvo įrodymas, kad ši valstybė neteisėta, kažkoks monstras, kuris gyvena neteisėtai. Mušėme per tas spragas. Tai buvo pirmas kartas. Niekas to nedrįso. Dėkoju susirinkusiems. Aš norėčiau, kad mes aptartume dar ir tokį reikalą: kaip surinkti visą vaizdo medžiagą? Pas maestro Glinskį yra nepaprastai daug, bet reikia surinkti. Čia kitas klausimas.

EGIDIJUS BIČKAUSKAS. Tuoj duosiu ponui profesoriui žodį. Galbūt net istorijoje nelabai kur yra užfiksuota, aš galiu pasakyti dėl to, kaip kviesdavosi į ambasadas. Pirmą kartą mane kvietė per sausio įvykius slėptis Čekoslovakijos ambasadoje, labai oficialiai, aš galiu pasakyti, iš tikrųjų labai oficialiai. Per rugpjūčio pučą Jungtinių Amerikos Valstijų ambasada, kur buvo susirinkę visi sporto salėje su čiužiniais, irgi kvietė mane su žmona ten būti. Nė karto nei ten, nei ten nevažiavau, bet ta prasme, kad iš tikrųjų mus pripažino ir kvietė mane ne kaip Egidijų Bičkauską, bet kaip Lietuvos Respublikos atstovą.

VYTAUTAS LANDSBERGIS. Aš noriu dar paryškinti vieną momentą dėl mūsų statuso ir dėl to politinio turinio, kurį mes įkūnijome. Aišku, tas formalus TSRS liaudies deputato pažymėjimas, kuris atidarydavo duris arba saugojo nuo kokio nors Laisausko bananų

Lietuvoje, yra tik viena pusė. Kitas dalykas, kad mes patys taip prisistatėme ir buvome suprantami kaip Lietuvos atstovai ir Lietuvos intereso gynėjai.

Dar vienas, kad irgi būtų neužmiršta. Pasaulyje jau buvo labai gerai žinoma politinė jėga – Sąjūdis. Kai aš minėjau, kad turėjau kokių kontaktų – ten Bonoj, Vašingtone ar į Lenkiją važiovome, tai, pavyzdžiui, kalbėjau Sąjūdžio vardu. Galbūt turėjo reikšmės, ar ten pirmininkas buvau, ar kas. Bet Sąjūdžio vardu – ką mes darysime, kokia yra mūsų tos politinės jėgos linija. Kad būtų visiškai aišku ir konkrečiu, tai tas trečiasis komponentas neturėtų būti užmirštas. Tai yra dalis Sąjūdžio istorijos ir būtent man nepaprastai patiko italų žurnalo straipsnis apie tai, kas vyksta Lietuvoje, ir apie Sąjūdį toks apibūdinimas (*itališkai*). Turbūt visi supranta. Judėjimas nepriklausomybininkų, Lietuvos nepriklausomybininkų. Štai mes tam tikrai pasaulyje, manau, atstovavome taip. Niekam TSRS liaudies deputatas neturėjo reikšmės, išskyrus tą formalią – viza ar įėjimas į kokį nors kabinetą. Kodėl tave priima? O priima todėl, kad įdomu sužinoti, ką tas Sąjūdis galų gale ketina daryti ir kaip daryti.

EGIDIJUS BIČKAUSKAS. Aš dabar suteiksiu žodį poniai Kazimierai, po to suteiksiu žodį ponui Genzeliui. Mums visiems reikia jau orientuotis į pabaigą. Egidijų aš kviečiau, bet jis kol kas nenori prie mūsų prisijungti. Nesupykite, bet pabaigai suteiksiu žodį Lioninui Vasiliauskui. Tiems, kurie iš tikrųjų dirbo tą patį. Supykti dėl to, kad paskui niekam daugiau žodžio nebesuteiksiu. Galiu dar suteikti, galime pasitarti, ponui Vilkui. Man atrodo, jis nekalbėjo, jeigu pageidautų. Lioninui ir Angonitai – pabaigai. Taip, tie, kurie nekalbėjo, dar gali pretenduoti.

KAZIMIERA PRUNSKIENĖ. Pagal patarėlę pasakyk, kas tavo draugai, ir aš pasakysiu, kas tu toks, mums dera prisiminti dar ir tokį mūsų partnerį, mūsų bičiulį TSRS kongrese, vieną iš žinomiausių pasaulyje to meto disidentų akademiką Sacharovą. Jis nuo pat pradžių su mumis bendravo iki pat jo mirties. Beje, jis mirė 1989 metais. Prisimenu, kai vieną rytą atėję į suvažiavimo rūmuose posėdį, jo neradome, t. y. jo kėdė buvo tuščia, o ten padėta gėlių. Jis dažnai prisėdavo prie kurio nors iš mūsų. Matyt, jam labai reikėjo bendrystės su mumis, o pasaulis kartu mus identifikavo su tais Rusijos žmonėmis, kurie iki tol, iki Sąjūdžio, iki būtent to mūsų darbo 1989 metais Maskvoje, žinojo, kad yra žmonių ir Rusijoje, kurie kovoja už žmogaus laisvės, už demokratiją.

Norėčiau prisiminti, man atrodo, kartu su profesorium Genzeliu dar kovo mėnesį, tuoj pat po rinkimų, neprasidėjus sesijai Maskvoje, mes važiovome į paties Sacharovo pirmininkaujamą TSRS liaudies deputatų klubą. Gerai nepamenu, ar mes buvom dviese, ar trise, aš buvau du kartus nuvykusi į to klubo posėdžius ir man atrodė tai labai svarbu, nes ten buvo formuojami prioritetiniai klausimai, ką svarstys TSRS kongresas, kokius klausimus dera numatyti. Aš prisimenu, kad kolega, kuris su manimi buvo, kalbėjo turbūt apie TSRS Konstitucijos 7 straipsnį, prisimenu, kaip aš argumentavau, jog reikia ekonominio savarankiškumo įstatymo, nes mes jau buvome nuveikę trijų valstybių darbą derindami strategiją, įstatymų projektus, taip pat apie rinkos ekonomiką ir tai buvo mūsų toks išankstinis indėlis.

Labai svarbu, kad tuomet mes tarsim ir pradėjome pirma laiko pažinti vieni kitus. Pamenu, kaip mane užsipuolė viename iš tų posėdžių žinomas akių chirurgas specialistas profesorius Svetoslavas Fiodorovas sakydamas: jūs, separatistai, norite kitų sąskaita išeidami su savo ekonomika turėti geresnes ekonomines sąrangas ir geriau gyventi. Man teko antrą kartą pasiprašyti į tribūną ir labai karštai išdėstyti, kad pirmiausia mes nemonopolizuojame teisės geriau gyventi. Toks teiginys, kad verčiau gyventi skirtingai gerai negu vienodai blogai, ne vieną kartą pakartotas, buvo ilgam įsimintas ir, ko gero, kartais šiandien aplink kitą mintį kaip vieną ryškiausių, kurią suformuluoji.

Kaip nekeista, kada buvo balsuojamas ekonominio savarankiškumo įstatymas ir man teko iš tribūnos pristatyti kiekviename etape, kai jis buvo ginamas kaip ir bendrai

parlamentuose vyksta, kažkas teikia tą įstatymą. Paskui ėjo kalbėti į tribūną deputatai. Išeinant Fiodorovui aš šalia sėdinčiam A. Brazauskui sakau: na, dabar tas pasakys priešiška. O jo įtaka buvo didelė. Keista. Aš apstulbau, išgirdusi tas pačias formules, kurias kartočiau. Per pertrauką jis sako, na, ką, ar aš esu geras ekonomikos mokinys? Manau, kad taip. Taigi tikrai buvo labai ryškių dalykų.

Kai kalbama apie Tarybų Sąjungos tuometinį modelį ir tuomet atsiradusį naują reiškinį, nebūdingą tai sistemai – kongresą, ir buvo pradėtos formuoti struktūros, vadovybė. Mums buvo klausimas, ar mes dalyvaujame, siekiame aukštesnių pozicijų, ar mes laikomės atokiai, kaip opozicija, nes mūsų situacija buvo specifinė. Man teko patirti ypatingą atvejį. Be mano minėto Sacharovo organizuoto klubo, dar anksčiau kaip mokslininkė buvau pažįstama su Anatolijumi Sobčiakui, vienu ryškiausių tuometinių Rusijos demokratijos atstovų, tarpreiginių grupės nariu. Jis padarė tokį labai netikėtą dalyką – išėjo į tribūną ir pasiūlė mane Sąjungos rūmų pirmininko Primakovo pavaduotoja. Aš sureagavau, nepamenu, ar tariausi su kitais mūsų kolegomis, delegacija, ir išėjau į tribūną padaryti /.../ beprecedentį dalyką – atsisakyti šito posto, sakydama, kad tiek į Sąjungą, tiek į respublikų statusą toje unitarinėje valstybėje, Sąjungoje, kuri tik kabutėse sąjunga, mano požiūris skiriasi nuo pirmininko Primakovo, ką jis ne kartą paskui replikuodavo. Žinoma, atsisakiau. Manau, kad teisingai padariau, nors nuomonių visada būdavo kitokių, kad stipresnių pozicijų turėjimas tuo metu galėjo būti ir naudingas, nes priklausomai nuo to, kuo tu esi, tave girdi, tave stebi, tave filmuoja. Pavyzdžiui, tuometinės komunistų partijos vadovo A. Brazausko ir Beriozovo dalyvavimas buvo matomas kaip pavyzdys: pažiūrėkite, ten Lietuvoje, Baltijos šalyse, netgi komunistų vadovai eina kartu su Atgimimo banga, su liaudies frontais, su Sąjūdžiu šiuo atveju ir sako, daryk tą patį.

Taigi mūsų delegacija praktiškai buvo vieninga, ir tas mūsų vieningumas ir bendradarbiavimas su ryškiais pasaulio žmonėmis, kokį laikau vienu ryškiausių – Sacharovu, irgi darė savo darbą.

EGIDIJUS BIČKAUSKAS. Ponas Genzelis.

BRONISLOVAS GENZELIS. Pirmiausia atsakysiu į paties tą vadinamąjį provokacinį klausimą. Vis dėlto kai kalbame apie mūsų nuopelnus, mes turime matyti bendrą kontekstą – vidinį imperijos sugriuvimą. Priešingu atveju mes turime matyti, kad tąsa yra Estijos liaudies fronto sukūrimas, įvykiai Kaukaze ir panašiai. Kad imperija pasirodė be dantų. Jeigu prieš čekus galėjo pasiųsti tankus, turėjome matyti reformas, kontekstą ir mes tą kontekstą sugebėjome išnaudoti. Tai vienas dalykas. Antras dalykas. Aš norėčiau atkreipti dėmesį, kad mes pamiršome tokį vieną mūsų dalyką. Kaip prisimenate, Aukščiausiojoje Taryboje turėjo būti renkamos vadinamosios valdžios struktūros – TSRS Aukščiausioji Taryba. Gorbačiovas to būtent norėjo. Kadangi pas mus 42 ir 16, kad į Aukščiausiąją Tarybą būtų renkama ne tik nuo tų, kurie iš Lietuvos išrinkti, bet apskritai nuo visų, kad būtų ir kad jie balsuotų už tą. Kodėl mes taip energingai pasipriešinome, kad mes patys save, nutarėme, kas mums atstovauja ir daugiau, eliminavome tuos du. Žinot, ką tuos du? Svarbiausia, kad tie nuo sąjunginių 16 kur buvo, jie atsisakė Gorbačiovo pasiūlymo dalyvauti rinkimuose į TSRS Aukščiausiąją Tarybą. Čia pademonstravo šitą vienybę, parodė, kad Lietuva yra delegacija, kad mes norime, jog į mūsų reikalus niekas nesikištų, kad yra skirta mums 11 vietų čia ir 4 – čia, kad mes patys pasirenkame, patys deleguojame, ar jūs norite, balsuojate už mus, ar nenorite, bet jeigu jūs nenorite, mes nedalyvaujame šitame jūsų žaidime. Prisimenate šitą? Mano supratimu, pirmas žingsnis, kada į mus atkreipė dėmesį pasaulinė žiniasklaida, iš karto apsupo ir pradėjo... Tai buvo nesusipratimas. Tai yra pirmas būtent toks. Paskui antras – tai tas išėjimas iš salės. Gorbačiovas padarė nuolaidą ir visiems buvo nesuprantama – už mus balsavo, mes už kitus nebalsavome, bet už mus balsavo. Ir kas dabar? Pasižiūrėjau, balsavimo rezultatai labai įdomūs. Balsavo už mus jie

visi, bet mes mažiausiai balsų gavome. Mažiausiai balsų mes visi gavome. Labai daug prieš gavo Brazauskas ir Zaleckas. Lyg ir gavosi prieš sąjūdiečius. O sąjūdiečiai gavo daugiau balsų negu Brazauskas...

KAZIMIERAS UOKA. Dabar klausimas: kai mes išėjom iš salės, Brazauskas išėjo iš salės ar ne?

ANGONITA RUPŠYTĖ. Dėl Konstitucijos jis išėjo.

VYTAUTAS LANDSBERGIS. Nesvarbu, bet mes išėjome. (*Kalba visi kartu*)

JUOZAS OLEKAS. Išėjo absoliučiai visi. Aš turiu nuotrauką nufotografavęs. (*Kalba visi kartu*)

VYTAUTAS LANDSBERGIS. Keli sėdi. Keli sėdi.

BRONISLOVAS GENZELIS. Kitas dalykas buvo Molotovo–Ribentropo pakto komisijos veikla, ir mūsų šitų keturių nuopelnas, mano supratimu, yra be galo didelis. Kiek čia? – du esat iš šitos komisijos? Kodėl? Nes kai TSRS liaudies deputatų suvažiavimas pripažino šitą paktą niekiniu, vadinasi, juridinio pagrindo pagal Ozolą mus laikyti Tarybų Sąjungos sudėtyje jau nebuvo, nes pripažino, kad mes neteisėtai.

ROMUALDAS OZOLAS. Tai viršukalnė.

BRONISLOVAS GENZELIS. Viršukalnė. Ir mes turime šitą fiksuoti. Jeigu mūsų ten nebūtų buvę, Molotovo–Ribentropo pakto niekas nebūtų paskelbęs niekiniu. Vadinasi, mes visai imperijai parodėme, kad mūsų buvimas neteisėtas, net TSRS liaudies deputatų suvažiavimas pripažino, kad Lietuvos buvimas yra neteisėtas.

VYTAUTAS LANDSBERGIS. Tarp kitko, neeksponavome mes, nes labai staigiai iškilo klausimas. Tą pačią pirmą dieną, kai mes užprotestavome, kad čia pažeidžiamas suverenitetas, kai kiti balsuoja už mūsų atstovus, bet po to buvo renkamas Gorbačiovas, ir mes pakeliui sumetėm, kad mes gi negalime rinkti Gorbačiovo. Mes pripažinsime kažkokį jo teisėtumą mūsų atžvilgiu, bet tai buvo gana staigu, ir kai kurie balsavo, o mes pasiėmėme tuos ir išmetėme. Kiti pasiėmė kaip suvenyrą. (*Balsai salėje, kalba visi kartu*)

KAZIMIERAS UOKA. Atsimenu, priėjau prie akademiko Sacharovo autografo. Po šiai dienai turiu balsavimo biuletenį su Sacharovo autografu, o skliausteliuose – *eto nie značit, što ja golosoval*.

EGIDIJUS BIČKAUSKAS. Jeigu galima, dabar suteiksiu žodį Lionginui Vasiliauskui. Bet būkim, kaip sakoma, *biedni*, bet teisingi. Jeigu jau kalbam apie Molotovo–Ribentropo komisiją, tai daugiausia dirbo estai ir konkrečiai Lipma. Daugiausia ir iš tikrųjų stipriausiai dirbo. Dėl šito būkim *biedni*, bet teisingi.

VYTAUTAS LANDSBERGIS. Kadangi čia buvo tokia tema, tai Lipma labiausiai nusi-pelnęs Lietuvos ordino. (*Balsai salėje*)

EGIDIJUS BIČKAUSKAS. Aš su tuo sutinku. Prašau, pone Vasiliauska.

LIONGINAS VASILIAUSKAS. Aš nesėdėjau, nebalsavau, nes nebuvo deputatu, bet dabar klausausi. Porą pastabų, gal kas nors supyks, bet patiko, ką ponas Ozolas šnekėjo ir Kazimiera Prunskienė. Ir vėl minėjo apie tai, kad negalima balsuoti, negalima balsuoti už Gorbačiovą. Iš tikrųjų, tas deputatų buvimas tenai man po šiai dienai nesuprantamas. Pagrindiniai dalykai buvo, kad dėl Lietuvos nebūtų sąjunginės sutarties, visi žinojo, kad Lietuva turi atstatyti nepriklausomybę. Aš po šiai dienai niekaip negaliu suprasti, koks dalyvavimas, kaip ponas Kazimieras sako, ekonominio savarankiškumo ir t. t. Lietuvai tas iš esmės aktualu nebuvo. Pirma, Molotovo–Ribentropo paktas, antras dalykas buvo dėl Konstitucinio teismo, kad nebūtų, kad negalėtų Lietuvai. Tai pagrindiniai uždaviniai. O tas darbas, kaip jisai vyko, ir aš manau, akcentuoti ekonominį savarankiškumą tikrai nėra jokios prasmės, nes tai buvo šalutinė veikla. (*Triukšmas, prieštaraujantys balsai*)

KAZIMIERA PRUNSKIENĖ. Bet kokį poveikį darė! Kokį poveikį darė kitoms valstybėms!

LIONGINAS VASILIAUSKAS. Esmė šito suvažiavimo buvo ne ekonomika, o buvo būtent politika. Visa tarpregioninė deputatų grupė, esminiai klausimai buvo Jelcinas, buvo Rusija, buvo Lietuva, tikrai ne ekonomika.

VYTAUTAS LANDSBERGIS. Tbilisio žudynės.

LIONGINAS VASILIAUSKAS. Taip, Tbilisio žudynės. Dar viena replika. Jūs sakote, kad rusų deputatai, kitų respublikų ar valstybių deputatai – tikrai nebuvo. Man net sunku patikėti, kad Starovoitova pasakiusi, kad gaila, kad jūs išėjot. Kaip ir Jurijus Afanasjevas, kuriam irgi reikia duoti medalį už Sausio įvykius, nes kas jau kas, su Jelcinu nebuvo, o Afanasjevas...

ANGONITA RUPŠYTĖ. Afanasjevas čia paskambino.

VYTAUTAS LANDSBERGIS. Su Jelcinu kontaktas buvo.

LIONGINAS VASILIAUSKAS. Bet iš tikrųjų, kokią įspūdį padarė. Štai Egidijus Klumbys atėjo, į Gruziją kai buvom nuvažiavę, ten šaudėsi ir t. t. Tai gruzinai – deputatai, TSRS liaudies deputatai ir Liaudies fronto atstovai, prisimenate, džiaugėsi, kad pas juos buvo Margaret Tečer atskridusi. Ir staiga išlindo Didžioji Britanija ir pripažino Gruziją jau čionai. Jie mokėsi iš lietuvių, iš Sąjūdžio. Visa Rusija mokėsi. Ir tai, kad buvo paminėta, ką Jakovlevas sakė apie suvažiavimo transliaciją iš čia, tai tas mitingas, kur buvo susirinkę, spaudoj buvo – apie du milijonus susirinkę po sausio įvykių. Vėlgį, iš kur buvo išmokta? Išmokta buvo iš Lietuvos. Daug kas mokėsi iš Lietuvos.

EGIDIJUS BIČKAUSKAS. Ambasados dienorašty parašyta, specialiai žiūrėjau, kad mitinge dalyvavo 800 tūkstančių žmonių. Kažkodėl dabar pasikėliau, pasižiūrėjau, ten parašyta – 800 tūkstančių. Angonita, prašau.

ANGONITA RUPŠYTĖ. Norėčiau vieną dalyką, ko gero, pagrindinį, pasakyti būtent dėl Sąjūdžio. Jeigu imtume rinkimus, tai iš 39, kadangi aš tas dvi apygardas atmetu, laimėjo 36 Sąjūdžio žmonės. Tai buvo tikrai didžiulė pergalė, neturėjo to nei estai, nei latviai. Keturi neutralūs. Dabar jeigu imtume iš 16, kurios buvo visuomeninės organizacijos, reikia nepamiršti, kad du žmonės buvo iš Sąjūdžio Seimo tarybos ir Sąjūdžio iniciatyvinės grupės – tai Regimantas Adomaitis ir Justinas Marcinkevičius. Ir dar kas yra labai svarbu. Juk faktiškai, kol Sąjūdžio taryba neapsisprendė ir Sąjūdžio Seimas neapsisprendė, ar dalyvauti rinkimuose, ar ne, pačios Sąjūdžio grupės nelaukdamos pradėjo dalyvauti, galima sakyti, jau rinkimų apygardose, t. y. kelti savo kandidatus į rinkimų apygardas, kad turėtų užimti tam tikrą poziciją. Mes tik paskui apsisprendėme. Faktiškai tik 1988 m. gruodžio 13 d. buvo sudarytas rinkimų štabas, grupė. Tik tada.

Dabar kitas dalykas, kas buvo dar labai svarbu. Būtent per rinkimų kampaniją galutinai susikūrė Sąjūdžio struktūros. Tai yra tie – vadinkime – sąjūdininkų juodadarbiai, kurie ir paskui viską formavo. Kitas momentas – tai paprastų eilinių žmonių įsijungimas: plakatų klijavimas, nešiojimas, dalijimas ir visa kita.

Dabar jeigu paimti visus rinkimus, aš juos dažnai peržiūriu. Galiu tikrai pasakyti, kur dalyvavo net okupacinė kariuomenė, kur dalyvavo, na, kas galėjo, matyt, siuntė ten ir darbininkus, kad jūs privalote dalyvauti ir t. t. Paėmus tą patį vidurkį, aš pasižiūriu dalyvavusių žmonių skaičių – 89, 88 procento. Bet dar įdomesnis dalykas, sudėjus visus Sąjūdžio kandidatus, kurie laimėjo, ir padalijus iš visos Lietuvos rinkėjų, Sąjūdžio kandidatai paėmė 50 proc. visų Lietuvos rinkėjų. Tai yra didžiulis..., ne nuo dalyvavusių, o nuo visų, per 50 procentų. Tokio tikrai mandato nebuvo.

Dabar ką galėjo padaryti TSRS liaudies deputatai, aš jau vadinu Sąjūdžiu, kur buvo mitingai, visa kita. Nereikia pamiršti pagrindinių dalykų. Galų gale, tuos pačius studentus, kad neimtų į kariuomenę. Kas padarė? Mūsų delegacija kartu su latviais, lietuviais ir estais, – nebeimė į kariuomenę. Kas pradėjo tuos pačius paklausimus, kiek yra pramoninių objektų, kur yra kariniai daliniai, kaip faktiškai tuos pačius kareivukus traukėme ir šie žmonės kreipėsi.

Dabar kalbėkime apie Molotovo–Ribentropo paktą. 2 500 knygučių tada kiekvienam deputatui prieš Molotovo–Ribentropo paktą buvo registraciniais laiškais su įteikimu išsiųsta. Pirmas tomas ir antras tomas. Prisiminkime, kaip 1989 m. gegužės 25 d. vyko suvažiavimas ir mes, mūsų štabas, Maskvos viešbutyje rinkdavomės 702 kambaryje pas M. Laurinkų. Visi sėdėdavome ir dirbdavome, spausdindavome mašinėle. Ir faktiškai jau apačioje, einant jums į suvažiavimą, jūs pasirašinėjote, kad jeigu reikėtų kokį nors klausimą svarstyti, reikia dviejų trečdalių, jūs nespėsite surinkti, būtų užtekę tik įrašyti ir jūs paduodate jau tuo klausimu kalbėti. Aš labai gerai atsimenu, kai prieidavo koks nors armėnas, gruzinas, kas gyveno tame viešbutyje, ir sakydavo, ar mes galime pasirašyti, ką jūs čia renkate?

Taip pat prisiminkime „Soglasiję“, „Atgimimą“ ir tuos pačius Molotovo–Ribentropo paktus, kai mes dalydavome po kambarius. Ir labai gerai atsimenu, kai profesorius tada paskambino prieš suvažiavimo pabaigą, kadangi buvo klaustukas dėl estų, latvių, tai buvo apie pusę dviejų nakties, dabar neatsimenu, Lionginas mane pataisys, tai mes tiesiog įsiveržėme į mūsų atstovo kabinetą, paėmėme jėga mašinėlę rusų kalba ir važiovome į Maskvos viešbutį. Visi tie paketai – „Soglasiję“, „Atgimimas“ – pasklido po žemę, ir patys saugumiečiai rinko, o mes su Lionginu galvojome, ar dabar suims, ar paskui.

Noriu pasakyti, kad nereikia pamiršti paties pagrindinio dalyko. Kartais mes dabar sakome: tas neįdomu, tas neįdomu, tas neįdomu. Mūsų užduotis dabar gal ir būtų prisiminti, pavyzdžiui, ir dėl tų apdovanojimų, kas mums padėjo, surinkti ir išleisti tą medžiagą. Čia jau mūsų ta pati idėja būtų. Aš galiu tik tiek pasakyti, kad labai daug susitinku su tais pačiais Sąjūdžio žmonėmis, kurie buvo jūsų rinkiminėse kampanijose. Ir visi jie sako: praktiškai reikia bent jau faktus užfiksuoti, nes istorija yra perrašoma. Tie, kurie niekada nebuvo, nedalyvavo ir nedarė, dabar staiga tampa svarbiausiais žmonėmis. Ir čia ne tik dėl to, kad ji perrašoma. Ne čia esminis dalykas. Kad žmonės galų gale ir mūsų dabartinis jaunimas suprastų, kad iš tikrųjų tai buvo toks entuziazmas, tokia iniciatyva, ir dar buvo svarbiausias dalykas – labai didelė atsakomybė. Kiekvienas iš mūsų ją juto už kiekvieną žodį, jeigu kažką ne taip padarysi, bus blogai.

TSRS liaudies deputatų suvažiavime. Deputatas Jonas Kubilius. Maskva, 1989 m. liepos 11 d. V. Christoforovo nuotrauka. LCVA.

O dabar dėl užsienio, aš lygiai taip pat galiu pasakyti. Romas Sakadolskis ir visi kiti, ir Žumbakis, ir t. t., jie skambindavo ir klausdavo, ką jūs darot, domisi visa spauda, todėl, kad sako, Jelcinu domėjosi, kaip rinkimai, bet lygiai taip pat domėjosi, kas vyksta Lietuvoje. Faktiškai išbraukti to laikotarpio neįmanoma. Ir tą patį, sakykime, tas telegramas kaip žmonės siuntė. Arba kai jūs tada, birželio mėnesį, išėjote iš salės dėl konstitucinės priežiūros. Ten buvo šokas visiems. Lietuva tai buvo pripratusi, bet reikėjo pamatyti tuos žmones, kurie buvo toje salėje. Šito reikia nepamiršti. Galų gale, kai buvo Sacharovo laidotuvės, buvo nenorėta daryti pertraukos, prisimenat? Laidotuvėms. Buvo pareikalauta, kad būtų padaryta.

Žodžiu, įvykių yra tikrai nepaprastai daug. Ir manau, iš Sausio 13-osios, visa kita, kur paskambino tas pats Afanasjevas. Kaip aš dabar atsimenu, pakėliau ragelį, paskui jums padaviau, profesoriau. Jie skambino, jie norėjo žinoti, kas yra. Ir faktiškai šitas mūsų dalyvavimas, mūsų entuziazmas, mūsų pareiškimas... Lietuva puikiai suprato. Einame į nepriklausomybę ir visu tempu. Nors Laisvės lyga nenorėjo, tikrai nenorėjo, buvo pareiškimai, kad nebūtų, tikrai du žmonės paskui pasirašė – tai Volungevičius ir a. a. Andreika. Kad dalyvautų. O faktiškai jie tikrai norėjo, kad mes boikotuotume. Ir aš dažnai pagalvodavau ir sakydavau, dar diskutuodama su Antanu Terlecku, sakau, pagalvok, Antanai, kas bus, jeigu bus išrinkti būtent prieš Sąjūdį žmonės, ir iš aukščiausios tribūnos jie kalbės, kad Lietuva vienintelio dalyko nori – būtent pasilikti Tarybų Sąjungoje. Galėjo būti toks atvejis. Nepamirškime, kad buvo Tichonovičius ir Brodavskis. Kaip jie mums kalbėjo. Ir tada Antanas dažnai pagalvodavo ir sakydavo: gal ir jūsų teisybė. Bet, laimė, kaip aš sakau, kad žmonės pakilo ir faktiškai Sąjūdis, galiu pasakyti, lietuvių tauta laimėjo, tikrai laimėjo ne tik Maskvoje. Laimėjom ir čia, Vilniuje, 1990 m. kovo 11-ąją ir sausio 13-ąją. Tikrai galiu pasakyti kiekvienam žmogui ačiū.

EGIDIJUS BIČKAUSKAS. Angonita, ačiū. Mes iš tikrųjų einame į pabaigą. Jei leisit, aš pasakysiu tiesiog paskutinius du sakinius, ir viskas. Mano sakiniai yra, kad, iš tikrųjų, šis laikotarpis ir mūsų situacija, mylėsime ar nemylėsime Tarybų Sąjungą ar buvusią Sovietų Sąjungą, bet mūsų veikla tenai buvo, mums darė įtaką lygiai ta pati Sovietų Sąjunga irgi tam tikra prasme, ar teigiama, ar neigiama. Visa tai reikalauja iš tikrųjų atitinkamo įvertinimo ir, pasakyčiau, mokslinio įvertinimo. Kiekvienas iš mūsų čia sėdintis, taip pat ir aš, galbūt perversina savo reikšmę šiuose procesuose ir panašiai. Tai nėra objektyvus įvertinimas. Ir tai, ką mes kalbėjome, vargu bau galima sakyti, kad visiškai yra objektyvu. Būtų labai gerai, kad kas nors surinktų medžiagą ir paanalizuotų tą situaciją. Galbūt mes pyksim ant to vertinimo, galbūt nepyksim, bet tai mano požiūriu būtų iš tikrųjų reikalinga.

VYTAUTAS LANDSBERGIS. Buvo paliestas klausimas, kokios pamokos iš to laikotarpio. Aš vieną noriu paryškinti. Gauti pagrindinę pamoką – neprarasti laiko. Yra laikas ir reikia eiti greitai. Mes tą tada padarėme. O paskui Lietuva pradėjo prarasti laiką.

EGIDIJUS BIČKAUSKAS. Kazimieras paskutinį sakinį labai nori.

KAZIMIERAS MOTIEKA. Aš norėjau ne savo žodžius, bet Laurinkaus žodžius pasakyti. Man taip patiko tas jo posakis. Sako, ką apie tą Sąjūdį bekalbėtume, bet jis nepriklausomybės nepažiopsojo.

(Džiugus šurmulyš. Toliau kalbamas grupelėmis)

IŠ ROMUALDO OZOLO PALIKIMO

ROMUALDAS OZOLAS

TSRS LIAUDIES DEPUTATŲ PASKIRTIS

Kas pagal Michailo Gorbačiovo sumanymą buvo TSRS liaudies deputatas?

Nesiknaisiojant po tuometinius apibrėžimus, o žiūrint *perestroikos* esmės, galima pasakyti, kad pagal savo oficialią paskirtį TSRS liaudies deputatai kolektyviniu protu turėjo padėti vykdyti M. Gorbačiovo sumanytą Tarybų Sąjungos pertvarką, o iš tiesų – padėti gelbėti griūvančią Tarybų Sąjungą.

Suprantama, be permainų Tarybų Sąjunga egzistuoti jau nebepajėgė, o ką nors keisti trukdė ir tiesiog neleido sustabarėjusi, giliai stagnuojanti nomenklatūra, kaip tada vadino – partinis tarybinis aktyvas. Davęs viltį, kad daug ką keis, M. Gorbačiovas pats galėjo tikėtis masių palaikymo. Ko siekė M. Gorbačiovas iš tiesų? Šiandien į tai jau galima atsakyti: per rinkos elementų įdiegimą į ekonomiką suformuoti generalinį pertvarkytoją remiantį naują kompartijos branduolį ir taip sustiprinti valdžią, kuri labai greitai vėl būtų subalansuota ir sureguliuota į šiek tiek atlaisvintą diktatūrą.

Taigi, sakant tiesiai, TSRS liaudies deputatas pagal M. Gorbačiovo projektą buvo Tarybų Sąjungos rekonstravimo bendradarbis.

Laikantis visuotinai pripažįstamos nuostatos, kad Lietuva nuo 1940 metų buvo Maskvos okupuota, TSRS liaudies deputatą iš Lietuvos TSR apibrėžti kitaip, kaip aukšto rango okupantų kolaborantą, neįmanoma. Ne dogmatinio korpuso, kaip TSRS Aukščiausiosios Tarybos deputatai, inovacinio korpuso, tačiau – kolaborantą. Lietuvos laisvės lyga su Antanu Terlecku priešaky, besivadovaujanti nebendradarbiavimo su okupantais nuostata, Lietuvos delegatus tiek iš kompartijos, tiek iš Sąjūdžio taip ir vadino – kolaborantais, pareikšdama, kad nepritaria šitokiam Lietuvos laisvinimo būdai.

Buvau iš tų, kurie tada Sąjūdyje siūlė svarstyti klausimą dėl TSRS liaudies deputatų rinkimų Lietuvoje tikslingumo. Tačiau argumentas, kad, Sąjūdžio deleguotas, esu jau LTSR Aukščiausiosios Tarybos deputatas, reikalavo analogiškai vertinti ir TSRS oficialiąsias struktūras, o faktas, kad LTSR Aukščiausiosios Taryboje buvo ką veikti išsivadavimo labui, nulėmė mano poziciją ir dėl Sąjūdžio tiek kolektyvinio, tiek asmeninio dalyvavimo TSRS liaudies deputatų rinkimų akcijoje ir jau deputatų veikloje. Atkreipiu dėmesį: apsisprendimas buvo, kaip sakydavome, pragmatinis: pirma nauda, o paskui jau tiesa. Šis motyvas labai svarbus, nes jis reiškia dar ir štai ką: jeigu būtume laikęsi tiesos, o ne naudos principo, nebūtume galėję dalyvauti ir 1989 metų LTSR Aukščiausiosios Tarybos rinkimuose, laimėti daugumą ir atkurti Lietuvos nepriklausomybę parlamentiniu keliu. Ar buvo kitas kelias? Teoriškai – buvo. Tai buvo revoliucinis kelias: LTSR Aukščiausiosios Tarybos išvaikymas ir valdžios paėmimas jėga. Žvelgiant iš šių dienų patirties galima sakyti, kad jis praktiškai nebuvo įmanomas arba būtų pasibaigęs pralaimėjimu.

Tačiau tai kita tema.

Viena čia ką tik paminėta tema, tiksliau – problema, be kurios sąžiningai išsiaiškinti TSRS liaudies deputatų paskirties klausimo yra neįmanoma, yra tiesos ir naudos santykio politikoje ir konkrečiai – Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio politikoje – problema.

Mes, kurie kaip TSRS liaudies deputatai vykome į Maskvą dalyvauti TSRS liaudies deputatų suvažiavime ir vėliau dirbdami įvairiose jo komisijose, nesijautėme važiuoją

bendradarbiauti su Gorbačiovu ir – juo labiau – padėti jam patobulinti Tarybų Sąjungą. Tiesa, mūsų savijautos niekas ir neklausė: buvome delegatai ir tiek, o kaip dirbsime ten, turėjo vertinti žmonės Lietuvoje, ir visi atsimename, kaip buvo sutiktas vienas iš mūsų delegacijos, patekęs įnaują pagal TSKP platformą, kai jis pasisakė prieš Lietuvos interesus. Nors, vertinant griežtai juridiškai, mes buvome kolaborantai, Lietuvoje visiems tai buvo suprantama, ir naudingas kolaboravimas beveik visiems buvo priimtinas.

Tokia situacija susiformavo istoriškai: Tarybų Sąjungai Lietuvą okupavus 1940 ir reokupavus 1944 metais, su okupacija nesutikę arba emigravo, arba buvo sugrūsti į politinius kalėjimus ir ištremti, arba kovėsi ir žuvo miškuose. Kolaborantai – vertinant grynai juridiškai – tapo visi išlikę gyvi. Kolaborantų Lietuvoje nebūtų buvę, jeigu Lietuva būtų likusi tuščia. Gaila, kad per visą Antrosios Respublikos istoriją mes taip ir neradome juridinio apibrėžimo, kas iš okupacijos metu gyvenusiųjų kolaborantu nelaikytinas. Tai atsitiko dėl to, kad buvo naudinga visokiems negarbingiems politiniams žaidimams.

Neformaliai žiūrint, nekolaboravo didžioji dalis žmonių, ir visų pirma tie, kurie nepriklausė partinėms ir administracinėms okupacinės valdžios struktūroms, taip pat jokių būdu nedalyvavo tarybinio saugumo veikloje. Taigi kolaboranto juridinis apibrėžimas yra visiškai įmanomas, net jeigu okupacija tęstųsi ir šimtmetį.

Įmanomas ir neformalusis konformizmo išaiškinimas.

Žmogus, kaip proto ir valios konstrukcija, gamina daug elgesio tipų, tačiau visų jų esmė yra proto tramdomojo poveikio valiai ir valios nuolatinio siekio būti laisva sąveikos. Proto sugestija gali būti tokia, kad jis visiškai pajungia valią savo valdžion. Marksizmas, operavęs būtent šia proto galimybe ir kliejėjęs apie save kaip apie absoliučią tiesų radimo metodiką, komunizmo ideologijoje žmones suklasifikavo į protingus ir neprotingus, remdamasis būtent lojalumo savo tiesoms kriterijumi. Paklūstantiems leisdavo gyventi, nepaklūstančius skandindavo ir sociališkai, ir fiziologiškai (net iki psichikos ligoninių), visiems kitiems leisdavo tylėti pagal jų pačių daromus sveiko proto apsisprendimus sau. Kurie savo laisvą valią perdirbdavo iki valios proletarinei revoliucijai (t. y. pasaulio viešpatavimo doktrinos įgyvendinimui), patys apsisprendavo aukščiausios prabos kolaboravimui. Tačiau daugelis laisvės troškimo karjeros labui nežudė ir saugojo savo laisvosios valios gelmėse. Ši valia pasaulinio lygmens fenomenu išsiliejo kaip Baltijos kelias.

Kaip šiuo požiūriu galime apibūdinti TSRS liaudies deputatus? Beveik visi jie buvo gana aukšti savo meto visuomenės struktūrų žmonės, taigi vieni norom, kiti nenorom sutikę kolaboruoti. Kolaboranto vardas mus skaudino, tačiau ne vienas galėjo pasakyti ir sakė taip: na, jūs kalbėkit, o aš darysiu!

Ir darė. Nes Sąjūdžio žmonės, taigi ir jo delegatai į Maskvą, buvo ne tik išsaugoję savo laisvą valią, bet ir išmokę protingai ją reikšti, realizuoti. Jos esmė buvo gudrumas, o kai kada ir klasta: apsimesti kompartijos pagalbininku, per oficialiųjų draudimų ribą pervesti savo laisvojoje valioje saugomą tikslą, jį apginti ir įtvirtinti kaip naują, jau persitvarkymo laikų leistinumą ribą, o tada žengti kitą žingsnį ir leistinumą ribą nukelti dar toliau. Sąjūdžio veikimo pradiniuose etapuose ši metodika buvo nepakeičiama. Ji veikė be priekaištų. Sąjūdžio formuojamai visuomeninei laisvajai valiai keliant naujus liepinius, Sąjūdis sparčiai artėjo prie tikslo.

Ar būtų laimėta nepriklausomybė, Sąjūdžiui nedalyvaujant Maskvos liaudies deputatų suvažiavime?

Būtų. Sąjūdžiui nedalyvaujant, liaudies deputatų vietas būtų užėmę Lietuvos kompartijos žmonės, kurie galbūt ne taip aktyviai būtų ieškoję Molotovo–Ribentropo pakto dokumentų, ne taip ryžtingai telkę Rusijos demokratines pajėgas Lietuvos palaikymui, tačiau – be jokios abejonės – jie nebūtų veikę prieš Lietuvos išsilaivsinimo judėjimą, nes Nepriklausomybė jiems buvo paranki, o Sąjūdis turėjo galimybę jų veiklą stipriai kontroliuoti.

Kodėl TSRS liaudies deputatai per šį labai problemišką griūvančios okupacinės valstybės institutą perėjo politiškai gana korektiškai patiems sau ir aiškiai pragaištingai Maskvai?

Todėl, kad suprato, jog Lietuvos laisvės klausimai sprendžiami visų pirma Lietuvoje, o okupacinės valstybės sostinėje tam procesui galima tik padėti.

Antra, todėl, kad į okupacinį parlamentą jie vyko, turėdami labai aiškų nacionalinių interesų sąlygotą tikslą: pademonstruoti Lietuvos (taip pat Latvijos ir Estijos) inkorporavimo į TSRS sudėtį neteisėtumą – kaip dviejų pasaulio diktatorių susitarimo rezultatą. Štai kodėl svarbiausiu baltiečių uždaviniu Maskvoje tapo Molotovo–Ribentropo pakto susitarimų fakto išryškėjimas, išieškant dokumentų originalų paieškos, taip pat pasekmių Lietuvai konstatavimas bei melą ginančiųjų demaskavimas.

Energingas ir negailestingas baltiečių darbas atskleidžiant okupacinį dviejų imperijų susitarimą buvo tas laimingas atvejis, kai tiesa dominavo naudai: naudą dar reikėjo apturėti – pakto panaikintąsias valstybes atkurti.

TSRS liaudies deputatai buvo tarsi mūsų parašiutininkai, su tarybiniais parašiuotais, tarybiniais lėktuvais ir maskuojamąja tarybine apranga prasiveržę į priešų būstinę ir priverbę grąžinti tai, kas buvo pagrobta.

Kad ir leisdami sau kiek romantizuoti savo išsivadavimo žingsnius, turime sąžiningai ir drąsiai suvokti ir pripažinti, jog kolaboravimo problema vertinant ir tarybmečio istoriją, ir išsivadavimo laikotarpį, išlieka rimta problema, o TSRS liaudies deputatams – ypač, nes tam, kaip mes sakėm, naudingam mums žingsniui apsispręsta sąmoningai. Problemą galėtume panaikinti pasakę tiesiai: taip, juridškai, kol nebuvo deklaruotas Nepriklausomybės atkūrimas, tebebuvome kolaborantai, nors ir teigėme tokie nesą, manifestavome savo savarankiškumą ir buvome labai nepaklusnūs, apie ką čia plačiai kalbėjo Vytautas Landsbergis ir kiti. Pripažinti tai, žinoma, nelabai herojiška, kaip neherojiška pripažinti ir tai, kad mūsų valstybė atkurta parlamentinio perversmo būdu – Sąjūdžiui atėjus kaip LTSR deputatams ir persivardinus į Lietuvos Respublikos deputatus. Kito kelio totalitarizmas mums nepaliko. Visa tai pripažinus, laimėjimų tiesa nesumenktų, bet juridinės tiesos padaugėtų. Tai nepaprastai svarbu, nes reikšminga ir dabarčiai, ir ateičiai. Laikydami tiesos, o ne vien naudos nuostatos, juridškai visai kitaip turėjome vykdyti stojimo į Europos Sąjungą procedūras, santykius Europos Sąjungoje su mums nepalankiomis jos daugumomis bei pačia ES valstybine mašina būtume galėję konstruoti kur kas patikimiau. Deja, tuo nepasinaudojome ir kai ką jau šiandien praradome.

Anksčiau ar vėliau globalizacija bus pripažinta pavojingiausia modernių okupacijų forma. Kaip globalistinis subregionas išryškės ir Europos Sąjungos paskirtis. Tiems, kurie tvirtina, kad alternatyvos Mėlynajai sąjungai nebuvo, aš atsakau: 1993-iaisiais dar buvo: Šiaurės šalių konfederacija, mėginta dar aktualizuoti ir Liponeno Šiaurės dimensijos projektu. Paskui buvome apgaudinėjami. Tačiau po 2003-ųjų alternatyvos tikrai nebeliko. Tiems, kurie bus išrinkti į Europos Parlamentą, mes šiandien tegalime pasakyti: elkitės ten bent jau kaip Sąjūdžio TSRS liaudies deputatai: atstovaukite Lietuvos nacionaliniams interesams.

Tuo labiau, kad mūsų nacionalinis interesas Europos Sąjungoje šiandien yra visiškai aiškus. Jis toks: jokios Europos konstitucijos! Pagal dabar siūlomą Europos konstituciją projektuojama unitarinė Europa. Unitarinė valstybė nėra demokratinė valstybė, unitarizmas visada galų gale tampa totalitarizmu. Totalitarizmo, tegul ir vakarietiško, tegul ir ateityje, Lietuvai tikrai nereikia!

Taigi TSRS liaudies deputatų patirtis mūsų pragmatinei sąmonei yra ir ateityje bus labai prasminga. Pagrindinis jos postulatas galėtų būti toks: jeigu jau ir kolaboruoji, tai žinok, dėl ko, ir atsimink, kad nauda niekada neatstoja tiesos.

Pranešimas skaitytas konferencijoje „Pirmieji žingsniai Lietuvos Nepriklausomybės link“ Seimo III rūmų konferencijų salėje 2004 m. kovo 26 d.

2012. 08. 14, 8.36

Uli Cietung Cietovj'e

1. Mairutivaltys bei skola - auginti jaunuosius
2. Surisprenti emigrantus -
3. Atkinti mullinų įs įrelyba - varžyti Mairimais
4. Žalia rūta iuvracijoms - naktinti būdušmų
5. Normalieusititės djas - aisti specialmagis
6. Atkinti rūtinus - valstybei rūdinti
7. Kultūros doroviniai idealai - kinti, o ne naktinti

2012. 11. 08, 23.37

LETUVOS DARBAI

1. Amžina ugnis ant Baklanidėmų Kapo
2. Paukštų, pui Baklanidėmų lotydesių
3. Laimės laisvės pui Rany lapinai
4. Smetona kanti m laisvės pui Rany
5. Lujų žinio vartai pui Didžiojo eiso

2012. 11. 19, 17.25.
6. Nacionalinis komando - tik Lietuvos žaidėjai
 7. Jotūnų valstybės skola
 8. Valstybės miškai neliečiami!
 9. Jotūnų dūšalbū an liūšalbū uiraiš.

MĄSTYMAI**DARIUS JUODIS****LIETUVOS LAISVĖS KOVOS SĄJŪDŽIO
TARYBOS DEKLARACIJA: IDĖJŲ
ATSIRADIMAS IR RAIDA**

Išsamiau besidominčiam (o ne pasitenkinančiam bendromis frazėmis) antisovietinės partizanų kovos istorija asmeniui natūraliai turėtų kilti klausimas, ar 1949 m. vasario 16 d. Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio (LLKS) deklaracija buvo parašyta ar tik pasirašyta, nes ilgą laiką buvo ir tebevyrauja nuomonė, esą 1949 m. vasario mėnesį susirinkę aštuoni partizanų vadai arba apygardų atstovai parengė deklaraciją ir ją pasirašė simbolinę dieną – Vasario 16-ąją. Tačiau jeigu nuodugniau panagrinėtume to meto dokumentus, netgi pačią deklaraciją, konkrečius jos punktus, turėtų kilti papildomų klausimų.

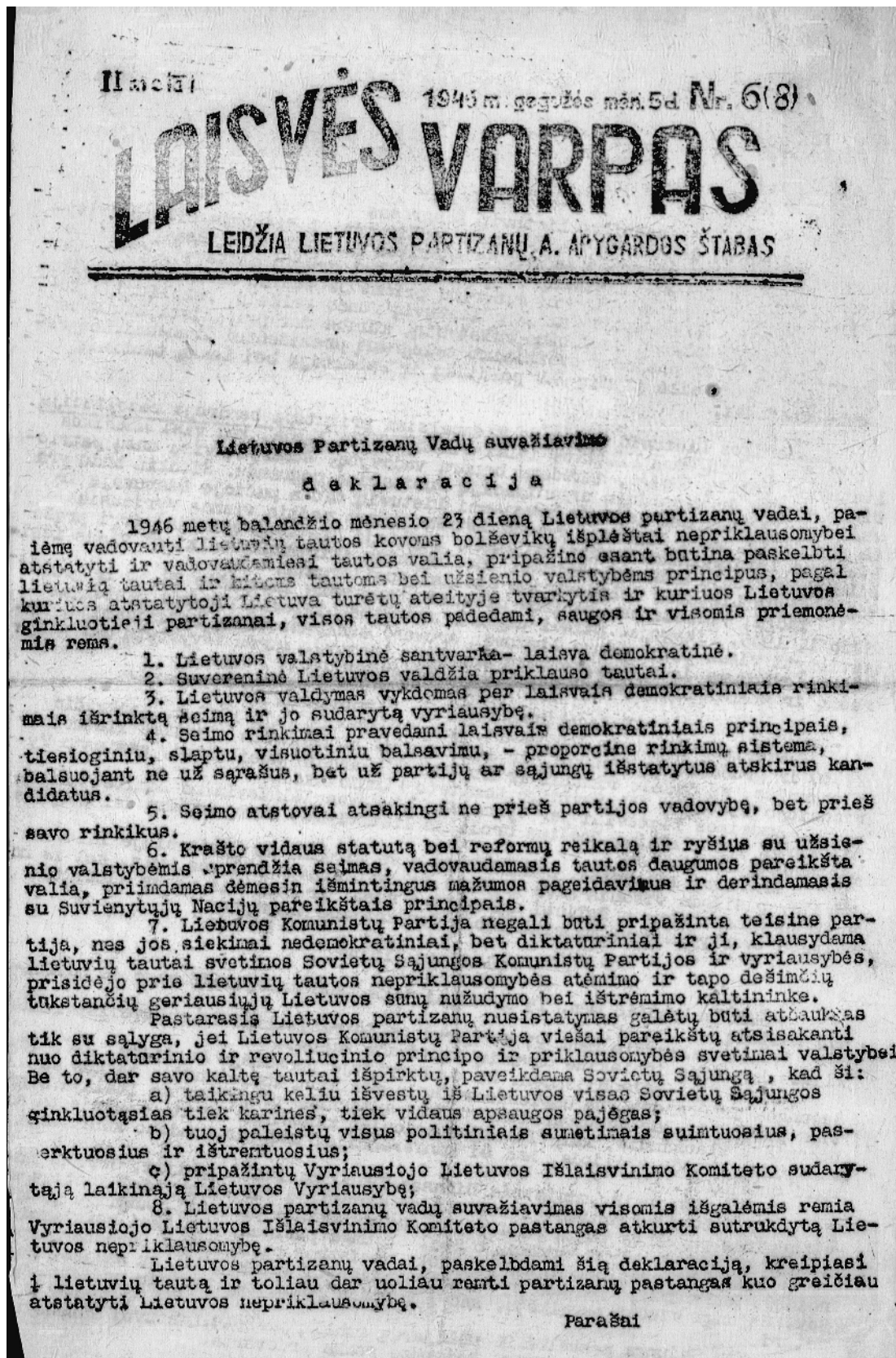
Kokiomis konkrečiomis aplinkybėmis buvo pasirašyta LLKS deklaracija, žodžiu jau niekas nebepaliudys, nes visi aštuoni pasirašiusieji neišgyveno ano laikotarpio – žuvo ar buvo suimti ir vėliau sušaudyti. Tikrai dviejų iš jų (Jono Žemaičio ir Adolfo Ramanausko) – sąlygiškai pavadinkim – prisiminimai apie deklaracijos pasirašymą išliko. Galbūt ir ne visai tiksliai jie užfiksuoja šių asmenų tardymo protokoluose, kitų dalyvių prisiminimų nėra arba jie dar nesurasti. Taigi tiesioginių liudininkų nėra. Todėl istorikui tenka ieškoti šaltinių, kuriais remiantis būtų galima rekonstruoti praeities įvykius.

Jeigu atidžiau paskaitysime deklaraciją, joje rasime nuorodą, kaip šis dokumentas atsirado, kur galėjo gimi pirmosios idėjos. Suprantama, nekeliu tikslo išdėstyti visų deklaracijos atsiradimo aplinkybių, išnagrinėti visus partizanų dokumentus, kur būtų galima rasti panašių idėjų. Pranešime paliesiu tik partizanų dokumentus, kurių pavadinimas deklaracija, – ne įsakymas, ne statutas, o deklaracija.

Taigi pirmoji partizanų deklaracija pasirašyta 1946 m. balandžio 23 d. Dzūkijoje, konkrečiai – Punios šile. Tuo metu dokumentą pasirašė Pietų Lietuvos srities partizanų vadai. Pagal tą dieną vykusio posėdžio protokolą negalima tiksliai nustatyti, kas tiesioginis dokumento autorius, bet kiti duomenys leidžia manyti, kad pagrindinė autorystė priskirtina vienam iš Pietų Lietuvos partizanų vadų, buvusiam Lietuvos kariuomenės pulkininkui leitenantui Juozui Vitkui slapyvardžiu Kazimieraitis. Pagal protokolą posėdžio metu apie dokumentą referavo kitas Pietų Lietuvos partizanų vadas Sergijus Staniškis-Antanaitis. Nė vienas iš posėdžio dalyvių nepaliko prisiminimų (nebent jie dar nesurasti) apie dokumento pasirašymą, todėl neaišku, ar kas nors keitė, pildė dokumento tekstą. To greičiausiai ir nesužinosime, bet šiuo atveju svarbu pats tekstas, kas jame parašyta nauja.

Būtina pažymėti, kad Pietų Lietuvos partizanų pasirašyta deklaracijoje apibrėžiama Lietuvos ateitis, numatomos tolesnės šalies gairės. Joje aiškiai užfiksuota, kokia turi būti būsima Lietuvos santvarka. „Santvarka – laisva demokratinė, suvereninė Lietuvos valdžia priklauso tautai, /.../ valdymas per laisvais demokratiniais rinkimais išrinktą Seimą“, – taip skelbė dokumentas. Taigi galima teigti, kad pasirašiusieji laikėsi 1922 metų Lietuvos Respublikos Konstitucijos nuostatų.

Kodėl laikytasi 1922 metų Konstitucijos? Tai galima būtų paaiškinti, nes jeigu tyrinėtume partizanų dokumentus (pabrėžiu – to laikotarpio dokumentus), juose apie prieškarį

Lietuvos partizanų vadų deklaracija. LGGRTC.

Lietuvą rastume daug pastabų, neigiamų atsiliepimų, ypač kalbant apie politinę ir socialinę sferą. Esama pasvarstymų apie partizanų gyvenimo sunkumus, ieškoma priežasčių dar tarpukario Lietuvoje. Turbūt dėl to partizanai laikėsi demokratinės valstybės santvarkos. Tai yra užfiksuota jau pirmojoje deklaracijoje.

Šios deklaracijos originalo nerasta (arba jis neišliko) buvusiam sovietų saugumo archyve. Nors žinoma, kad 1947 metais MGB surado šį dokumentą pas vieną ryšininką kratos metu. Kur originalas nugulė, kokioje byloje, nežinome, bet jo nuorašai (dokumentas buvo skelbtas to meto partizanų spaudoje) išliko, todėl tekstas žinomas.

1946 m. gegužės mėnesį iš Vakarų į Lietuvą antrą kartą grįžta Jonas Deksnys slapyvardžiu Alfonsas Hektoras kartu su Vytautu Stanevičiumi, slapyvardžiu Meškis. Būtų galima daug kalbėti apie Joną Deksnį, bet tai atskira tema – kas jis toks buvo. Vaizdingai tariant, kai kurie jo gyvenimo vingiai primena veiksmo filmų scenarijus. Susipainiojęs žvalgybų labirintuose – kontaktai su britų, amerikiečių, švedų žvalgyba, – 1949 metais į Lietuvą grįžo trečią kartą ir įsivėlė į žaidimus jau ir su sovietų saugumu. Taigi jo gyvenimo istorija labai paini. Bet tais 1946 metais dar nereikėtų iš anksto abejoti jo intencijomis: jis parvyksta turėdamas tikslą – suvienyti pasipriešinimą. Ar jis turi Vakarų įgaliojimus? Čia, aišku, diskusinis klausimas. Bet jo veiksmai rodo, kad partizanų judėjimą jis siekia nukreipti pasyvaus pasipriešinimo linkme. Jo nuomone, tuo metu nereikėtų aktyviai priešintis ginklų. Kodėl kyla tokia mintis? Dėl paprasčiausios priežasties – jis gyveno Vakaruose ir suprato, kad karo tarp Rytų ir Vakarų greitai nebus. Nors karo galimybės neneigė, bet nenurodė ir konkrečių terminų, kada tai turėtų įvykti. Jis grįžo į Lietuvą su misija (bent pats taip įsivaizdavo) – suvienyti pasipriešinimą, kurti jo politinę programą, taktiką ir t. t. Tuo metu sovietų saugumas per vieną savo kombinacijų į jo aplinką įvedė pagrindininką Erelį. Tai dar vienas pasipriešinimo laikų personažas, tik jau kovojęs kitoje pusėje, MGB dokumentuose vadinamas agentu Ažuolu. Po slapyvardžiais slėpėsi Vilniaus universiteto dėstytojas Juozas Markulis, turėjęs savąją gyvenimo filosofiją. Jūdvių susitikimas įvyko 1946 m. birželio mėnesį. Posėdyje dalyvavo ir keletas Tauro apygardos partizanų. Susitikimo metu pasirašyta Vyriausiojo Lietuvos atstatymo komiteto (VLAK) deklaracija. Joje pakartojami keli punktai iš pirmiau minėtos 1946 m. balandžio 23 d. deklaracijos apie būsimos demokratinės Lietuvos santvarką. Tačiau įrašoma daug naujų punktų apie kurią organizaciją – VLAK, kuri turėtų suvienyti besipriešinančiuosius. Jonas Deksnys grįžta iš Vakarų, prisigaudęs įvairiausių idėjų. Todėl šioje deklaracijoje atsirado nuorodų į tarptautinius dokumentus, tokius kaip Atlanto chartija, dvylika JAV prezidento Hario Trumeno punktų ir kt. Taip pat remiamasi krikščioniškos moralės supratimu. Nuorodos į tarptautinius dokumentus išliks ir 1949 m. vasario 16 d. deklaracijoje.

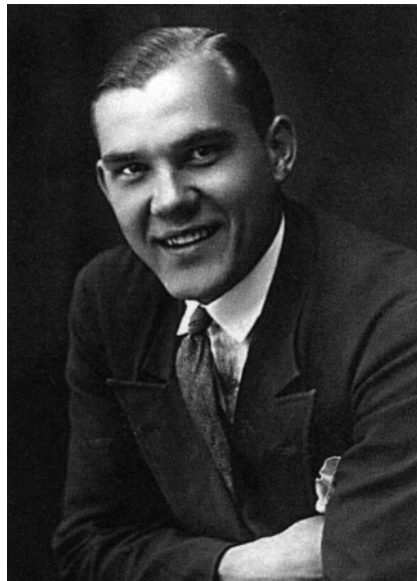
VLAK deklaraciją pasirašė J. Deksnys-Alfonsas Hektoras ir J. Markulis-Erelis. Po jūdvių susitikimo J. Deksnys pateko į Erelio įtaką, t. y. į sovietų saugumo tinklą. Kaip jis vėl buvo išleistas atgal į Vakarus, kokių tikslų MGB siekė, – jau kita istorija.

1946–1947 metais partizanams vis dėlto pavyko išsiaiškinti sovietų saugumo užmačias, t. y. demaskuoti fiktyvų per MGB agentus kuriamą pagrindinio centą, todėl išvengta didesnių nuostolių, su kuriais būtų tekę susidurti MGB sėkmės atveju. 1947 metais Tauro apygardos partizanai imasi iniciatyvos vienyti pasipriešinimo judėjimą. Sausio mėnesį įkuriamas vadinamasis Bendro demokratinio pasipriešinimo sąjūdžio (BDPS) prezidiumas.

Taigi vykstant vienijimuisi 1947 m. gegužės mėnesį atsiranda dokumentas pavadinimu „Bendro demokratinio pasipriešinimo sąjūdžio deklaracija Nr. 2“. Joje taip pat užfiksuota ateitis – demokratinė Lietuva, tačiau atsiranda ir vienas svarbus punktas – ne tiek politinis, kiek socialinis – skelbiantis, kad socialinė globa nėra vien atskirų piliečių ar organizacijų reikalas, tai vienas svarbiausių valstybės uždavinių.

Taigi matome jau socialiai atsakingus partizanus, kuriems ateities Lietuva ne tik demokratinė, bet socialiai orientuota. Šios deklaracijos išlikęs egzempliorius yra be parašų, taigi, deja, nežinome, ar ji buvo pasirašyta. Kas jos autorius? Kol nėra neginčijamų įrodymų, galime tik pasamprotauti. Jeigu manytume, kad ši deklaracija parengta juridškai tiksliai, taigi jos autorius turėtų būti teisiškai išprusęs žmogus. Būtų logiška partizanų aplinkoje ieškoti teisinį išsilavinimą turinčio asmens.

Vienintelis partizanų gretose mokslų daktaras teisininkas buvo Alfonsas Vabalas-Gediminas, 1946 metais įsitraukęs į partizaninį pasipriešinimą Tauro apygardoje. Jo kelias pas partizanus kartu ir panašus, ir skiriasi nuo kitų. Dar gyvendamas Vilniuje sovietų saugumo buvo sekamas, verbuojamas, to neiškentęs jis pasitraukė į mišką. Greičiausiai A.Vabalo ranka ir parašyta toji deklaracija.

Alfonsas Vabalas-Gediminas.
www.partizanai.org

Jei palygintume 1947 ir 1949 metų deklaracijas, esminių teksto skirtumo jose nerastume. Faktiškai deklaracija priimama 1949 m. vasario mėnesį partizanų posėdyje. Kas pasikeitė? Pasikeitė pats organizacijos pavadinimas: 1949 metais tai – Lietuvos laisvės kovų sąjūdis (LLKS). Dokumente išvardijamos visos partizanų apygardos, kurioms LLKS atstovavo. Deklaraciją pasirašė aštuoni partizanų vadai.

Suimtųjų partizanų vadų Jono Žemaičio-Vytauto ir Adolfo Ramanausko-Vanago tardymo protokoluose neminima, kad 1949 m. vasario mėnesį buvo parengtas naujos deklaracijos tekstas, o rašoma apie ankstesnės deklaracijos pataisymą ir pasirašymą.

Ar deklaracija buvo taisoma po 1949 metų? Pasiūlymų pakeisti ar papildyti dokumentą pasitaikė. Deklaracijoje nebuvo visai tiksliai įvardyta, kas LLKS atstovauja užsienyje. 1950 metais, grįžus Juozui Lukšui iš Vakarų, A. Ramanauskas-Vanagas parengė dokumentą, kuriame siūlė įrašyti, kad LLKS užsienyje atstovauja VLIK'as (Vyriausiasis Lietuvos išlaisvinimo komitetas), taip pat papildyti deklaracijos tekstą nuoroda, kad ji remiasi 1946 m. birželio 23 d. deklaracija. Tačiau 1950 metais partizanų vadų ryšiai buvo gana silpni, todėl pataisymai nebuvo padaryti. 1952 metais Rytų Lietuvos srities partizanų sąskrydyje taip pat buvo siūlymų pataisyti deklaraciją.

Idėmiau skaitant deklaraciją galima numanyti, iš kur autoriai sėmėsi idėjų. Pačiame tekste parašyta, kad reikšdama lietuvių tautos valią, pakartodama Vyriausiojo Lietuvos Atstatymo Komiteto deklaracijoje, BDPS nutarimuose, BDPS deklaracijoje Nr. 2 paskelbtus pagrindinius principus bei juos papildydama nutarimais, priimtais 1949 m. vasario 10 d. BDPS prezidiumo ir BDPS Karo tarybos jungtiniame posėdyje, skelbia deklaraciją.

Taigi reziumuojant galima teigti, kad niekas neatsiranda tuščioje vietoje, visos idėjos turi generuotis, turėti savąją raidą, tęstinumą, tą parodo LLKS deklaracija, imta brandinti 1946 metais, o gal net ir anksčiau.

Straipsnis parengtas pagal pranešimą, skaitytą Lietuvos Respublikos Seime vykusioje apskritojo stalo diskusijoje „Laisvės gynimas ginklu ir plunksna“ 2019 m. spalio 16 d.

ALGIMANTAS JANKAUSKAS

ROMUALDO OZOLO VALSTYBĖS IDĖJA

Spalio 23-ioji, Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio steigiamojo suvažiavimo baigiamoji diena, prieš 31metus Romualdai Ozolui buvo jo „žvaigždžių valanda“. Simboliška, kad 2019 m. spalio 23 d. Teatro g. 11, Vilniuje, atidengta atminimo lenta, kurioje iškaltas įrašas: „Šiame name 1978–1991 m. gyveno Sąjūdžio steigėjas, filosofas, Lietuvos Nepriklausomybės Akto signataras Romualdas Ozolas. 1939–2015.“

Ilgai diskutuota, kokie žodžiai tiksliausiai įamžintų R. Ozolo atminimą. Juk jo gyvenimo darbus būtų galima tęsti ir tęsti – savaitraščio „Atgimimas“ steigėjas ir redaktorius, pirmosios Vyriausybės vicepremieras, centrizmo ideologas, derybininkas su Sovietų Sąjunga, vėliau – Rusija, Rytų Lietuvos, vėliau – Regioninių problemų komisijos pirmininkas, kovotojas su korupcija ir laukine privatizacija, rašytojas, „Nepriklausomybės sąsiuvinį“ steigėjas... Už jų glūdi nuolatinė R. Ozolo pastanga „prašviesinti protą ir sau, ir tautai“, rūpestis gyventi „išsaugant sielą“ – niekam jos neparduodant, neužstatant, nepametant.

„Grįžimo namo“ filosofija – išsivadavimo iš okupuotosios sąmonės gairės

Ieškant atsakymo, kokia yra Ozolo valstybės idėja, tenka pažvelgti į jį kaip filosofą, jo „grįžimo namo“ filosofiją. Kokia tai filosofija? Ar buvo R. Ozolas filosofas? Juk disertacija tema „Kultūros pažangos kriterijų klausimu“ buvo neužbaigta ir neginta¹.

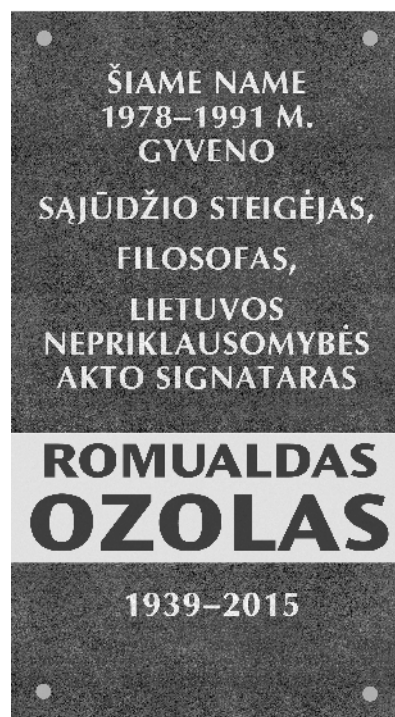
Filosofo be akademinių titulų statusas nesumenkina jo autentiško filosofavimo svarbos. R. Ozolas buvo vienas iš nedaugelio, suvokęs sovietinę okupaciją kaip „civilizacinį trūkį“, okupuotosios sąmonės savivokos svarbą ir pokario intelektualinėje dykvietėje gebėjęs rasti jo pasaulio matymą ir mąstymą formavusius atsparos taškus. Savo žemės, kaip vienintelės patikimos buvimo vietos, suvokimas formavo pamatinį R. Ozolo pasaulio matymo tašką –

„pasaulis yra čia, kur gyvena jį kuriantis žmogus“. Be šio pasaulio vizijos ir ją lydėjusios gyvenimo patirties nebūtų buvę ir R. Ozolo kaip Sąjūdžio steigėjo ir ideologo. Sąjūdžio gimimą jis sutiko intelektualiai ir moraliai pasirengęs, pelnė autoritetingo lyderio vardą.

„Grįžimo namo“ filosofija – tai autentiškas sovietmečio kartos atstovo filosofavimo būdas, kurį išskiria savita tikrumo paieška netikrumo būvyje, pasak Hanos Arendt (Hannah Arendt), „įsiterpiant pertrūkyje tarp praities ir ateities“²; tai – okupuotosios sąmonės savivokos ir išsivadavimo iš jos filosofija.

Apmąstydamas asmeninio dvasinio gyvenimo sovietmečiu lūžius, R. Ozolas rašė: „Aš nesiekiau sukurti „savo filosofijos“. Aiškinausi pasaulį, kad galėčiau jame gyventi ir veikti. Gal todėl nebuvo jokių problemų dėl tolesnio gyvenimo pobūdžio, kai atėjo metas daryti tai, kas vėliau buvo pavadinta Sąjūdžiu.“³

„Grįžimo namo“ filosofijos jausenos, idėjos, postulatai (teritorija, kalba, tikėjimas) atsekami iš R. Ozolo dienoraščių, filosofijos istorijos paskaitų, išleistų knygų. Jų pradmenys – „įvadu į Sąjūdį“ tapusiame straipsnyje

¹ Disertacijos tema buvo keičiama: „H. Rikerto kultūros vertybinės metodologijos analizė“, vėliau – „Minties kitimo priežasčių samprata V. Vindebando filosofijos koncepcijoje“.

² Arendt H. Tarp praities ir ateities. Vilnius, Aidai, 1995, p. 19–20.

³ Ozolas R. Išsivadavimas. 1971–1984 metų asmeninio dvasinio gyvenimo štrichai. Vilnius, Pradai, 1998, p. 17–18.

„Pasaulis yra čia“ (1983). Apie okupuotąją sąmonę jame kalbama kaip apie „žinybinį pasaulį“, kylantį iš „analogijų kultūros“¹. Toks sovietmečio pasaulio suvokimas nėra autentiškas, jis savo esme yra empiriškas ir eklektiškas, formuojantis kopijavimo ir prisitaikymo įpročius, autoriaus žodžiais, „tikru gyvenimu laikantis tik tris dalykus: butą (namą), sodybinį sklypą (kolektyvinį sodą) ir kapus“². R. Ozolo istoriškai atsekama empirinio mąstymo nelaisvė galutinai įsitvirtino vėlyvojo sovietmečio išugdytuose „didžiojo dorovinio abejingumo kartos“ įpročiuose. Atsiribojusi nuo klasikinio proto ir doros tradicijų, vėlyvojo sovietmečio karta prisitaikymo mentalitetą apsuksiai išnaudojo, tapdama pokomunistinės transformacijos laimėtoja ir nomenklatūrinių tradicijų tęsėja atkūrus nepriklausomą valstybę.

Išsivadavimo iš okupuotosios sąmonės kelią R. Ozolas išsivaizdavo kaip fundamentalų pokytį – naujojo Atgimimo, žmogaus asmens grįžimo į save per tautinį bendrumą siekį. „Svarbiausias mūsų šūkis, mano supratimu, dabar yra toks: per socializmą – į nacionalizmą“, – tokį įrašą jis paliko dienoraštyje po Prahos pavasario žlugus viltims sukurti tikresnį gyvenimą – socializmą su žmogišku veidu³.

„Grįžimo namo“ filosofija tapo idėjinėmis naujo Atgimimo žodyno (dora, protas, dvasia), Sąjūdžio programinių dokumentų kūrimo gairėmis. „Sąjūdis yra Lietuvos žmonių judėjimas už savo dvasios, kultūros ir gamtos atgaivinimą. /.../ pagrindinis Sąjūdžio siekis – naujos visuomeninės sąmonės suformavimas, naujų santykių, naujo gyvenimo būdo išugdymas, naujos politikos suformavimas“, – taip 1988 metų rudenį Sąjūdį apibrėžė R. Ozolas⁴.

Valstybės idėja trijuose R. Ozolo tekstuose

R. Ozolas – vienas iš nedaugelio politikų, turėjusių Lietuvos valstybės viziją ir ją nuosekliai gynusių. Valstybės, pasak R. Ozolo, kuriamos dėl to, kad etnosas galėtų save teigti ir ginti. Etnosas tik tada ir tampa tauta, kai sau teigti ir ginti sukuria valstybę. Valstybė yra pagrindinis įrankis etnosui išplėtoti savo kūrybines galias ir sukurti sąlygas įgyvendinti mūsų civilizacijos garantuojamas žmogaus teises ir laisves.

Atminimo lentos Romualdui Ozolui atidengimas Teatro gatvėje. Vilnius, 2019 m. spalio 23 d. Edvardo Blaževičiaus nuotrauka.

¹ Ozolas R. *Pasaulis grįžta namo. Eurorealisto mąstymai. Vilnius, Valstybingumo studijų centas, 2019, p. 29–30.*

² *Ten pat, p. 41.*

³ Ozolas R. *Supratimai. Parinktos 1956–2006 metų metafizinio dienoraščio mintys. Vilnius, Naujoji Romuva, 2007, p. 262.*

⁴ Ozolas R. *Pasaulis grįžta namo, p. 95–96.*

Lietuvos valstybę R. Ozolas apibrėžia kaip tautinę, pilietinę ir demokratinę valstybę, bendrumą su kitu kuriančią sutarimo būdu. Tokios valstybės tikslas yra lietuvių tautos išsaugojimas, sustiprinimas ir įtvirtinimas pasaulyje, kuris garantuotų jai saugų ir patikimą gyvenimą savo istorinėje tėvynėje. „Ne Lietuva pasaulyje, bet pasaulis Lietuvoje“, – politinis *credo*, kurio jis nuosekliai laikėsi.

Nepakitusi ši valstybės idėja atsekama ir toliau analizuojamuose trijuose tekstuose. Jų atrankos kriterijai – skirtingi laikotarpiai ir programinė reikšmė.

Pirmasis tekstas „Būties orientyrai Atgimime“ – 1991 m. birželio 16 d. datuotas rankraštis. Tai Tomo Mano draugijos seminare Nidoje skaitytas pranešimas. Sąjūdžio istorijoje Tomo Mano seminarai, pradedant pirmuoju 1987 m. liepos 19 d., žymėjo posūkį „nuo minties prie veiksmo“. R. Ozolas, vienas iš Tomo Mano seminaro sumanytojų ir aktyvių dalyvių, prisimena: „Tai buvo tikras bendraminčių suėjimas, kur šnekėta apie aukščiausias materijas, bet turėta galvoj visiškai kas kita, nagrinėta nacionalinės valstybės atvirumo koncepcija.“¹ Taigi 1991 metais jau aiškiai formuluojami nepriklausomos demokratinės valstybės principai. „Lietuvos nepriklausomos demokratinės valstybės ateitis iš principo gali būti garantuota, jeigu ji ir kurta buvo, ir gyventi bandys, vadovaudamasi mintimi, kad: 1) žmonės būties akivaizdoje lygūs ir kiekvienas vienodai vertingas; 2) tautos yra žmonių buvimo būdas ir žmogiškumo tapsmo vieta; 3) valstybės yra žmonių savitaigos būdas ir jų būtiškumo tapsmo vieta; 4) pasaulio tautų bendrija yra žmonijos proto ir moralės įkūnijimas; 5) politika yra galimybių buvimą paversti būtimi paieška; 6) darbas yra žmogaus gyvenimo būdas ir pragyvenimo priemonė; 7) tikėjimas yra žinojimo prielaida ir dvasinės santarvės bei pasaulio harmonijos galimybė.“²

Antrasis R. Ozolo valstybės sampratą liudijantis tekstas yra prieš 24 metus (1995 m.) Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų instituto ir Lietuvos politologų asociacijos metinėje konferencijoje „Demokratija Lietuvoje: elitas ir masės“ skaitytas pranešimas. Šios konferencijos ilgą laiką buvo vertinamos kaip svarbūs politologų ir politikų forumai, kuriuose analizuojamos aktualios Lietuvos ir pasaulio raidos tendencijos. R. Ozolo pranešime „Demokratija Lietuvoje: nuo idėjos iki tikrovės“ klausama: ar pažengusi demokratija nuo Atgimimo laikų? Atsakymas – „demokratijos supratimas iš esmės nepakito... Ne vienu atveju kalbos apie demokratiją šiandien tampa demagogija.“³

Kodėl per penkerius valstybės kūrimo metus demokratija nepakito? R. Ozolo pateikta demokratijos būklės analizė fundamentali, o padarytos išvados aktualios ir šiandien. Kad demokratija veiktų, reikalingas subjektas, kitaip tariant – politinė tauta: „Visuomenės tautinis subjektiškėjimas yra normalios demokratijos plėtros Lietuvoje svarbiausia prielaida.“⁴ Valstybė turi turėti subjektą – juridinį, politinį, ūkinį ir visus kartu. Iš tikrųjų lietuviškasis valstybės subjektas yra patvirtintas tik Konstitucijoje, tačiau neveikia nei pagal Konstituciją, nei neformaliai. Subjektiškumo paieška politiškai išnyko sugrįžus ir vėl įsitvirtinus nomenklatūriniais įpročiams. Valstybės subjektyvizacijos pastangos baigėsi demokratinio ūkio modelio atmetimu ir perėjimu prie oligarchinės valstybės modelio su stambiojo kapitalo monopoline galia ir smulkiojo ir vidutinio verslo nusmukdymu. „Demokratijos raidos Lietuvoje požįriu, svarbiausiu klausimu tampa nacijos, kaip kolektyvinio veiklos subjekto, problemų apmąstymas ir principinių sprendimų radimas“, – reziūmavo R. Ozolas 1995 metų rudenį.

Trečiasis tekstas liudija naują Lietuvos valstybingumo raidos etapą Lietuvą narystės Europos Sąjungos išvakarėse. Sąjūdžio steigiamojo suvažiavimo 15 metų minėjime 2003 m. spalio 22 d. Sąjūdžio bičiuliams Seime R. Ozolas skaitė pranešimą „Suvereniteto idėja šiandien“. Pranešimas apibendrinamas žodžiais: „Sunku tai sakyti buvusiems saviesiems. Bet reikia. Nes Europos Sąjunga Lietuvos valstybės nebenumato.“⁵

Kada ir kodėl žodį *nepriklausomybė* pakeitė abstrakti *laisvė* be atsakomybės? R. Ozolo manymu, mūsų nepriklausomą valstybę kuriančios valios griuvimo riba yra 1992 metų

¹ Jankauskas A. „Filosofai – Sąjūdžio ideologai“ // *Sąjūdžio ištakų paieška. Vilnius, Baltos lankos, 2011, p. 172–173.*

² Tomo Mano kūryba F. Nyčės, A. Šopenhauerio ir R. Vagne-rio idėjų erdvėje. Vilnius, Tomo Mano draugija, 1991, p. 45–46.

³ *Demokratija Lietuvoje: elitas ir masės. Metinės konferencijos medžiaga, 1995 m. lapkričio 24–25 d. Vilnius, Lietuvos istorijos instituto leidykla, 1996, p. 70, 74.*

⁴ *Ten pat, p. 72.*

⁵ Ozolas R. *Pasaulis grįžta namo*, p. 127.

pavasaris, pradedant vadinamąja parlamentine rezistencija ir baigiant „prezidento be Konstitucijos“ referendumu, o ilgainiui – ir antisąjūdinės kontrrevoliucijos aktu ir neosovietinio nomenklatūrinio režimo restauracija¹.

Būdamas ištikimas Kovo 11-osios nepriklausomos valstybės idėjai, R. Ozolas kritiškai priėmė integracinius Lietuvos valstybingumo pokyčius, apsisprendė ginti „Europos be sąjungų“ poziciją. Ją grindė tokiu argumentu: nors valstybė atkurta, tačiau neįtvirtinta piliečių sąmonėje. Lietuviai netapo politine tauta, politiniu subjektu, gebančiu save valdyti ir atlaikyti globalizmo iššūkius. Jis buvo įsitikinęs, kad okupuotosios sąmonės likučiai, polinkis į politinį servilizmą Lietuvą nuves į nuolaidžiavimo ir prisitaikymo politiką. Į klausimą, kokia pagrindinė Lietuvos problema, R. Ozolas 2002 metais atsakė: „Ji tokia: mes į save kol kas tebežiūrime kitų akimis.“²

Vietoje pabaigos

R. Ozolo atminimo metus pradėję konferencija „Romualdas Ozolas – valstybės kūrėjas“ ir paroda Seime, išleidę jo darbų bibliografinę rodyklę, rinktinę „Pasaulis grįžta namo“, tikimės juos pabaigsią jo politinės autobiografijos ir bičiulių atsiminimų knyga „Romualdas Ozolas. Išsaugoti sielą“ (serija „Nepriklausomybės Akto signatarai“) ir pirmuoju rinktinių raštų tomu („Filosofijos istorija“).

Perskaitykime Ozolą. Tai patikima idėjinė atrama, tikrumo liudijimas namo grįžtančiam šiandienos pasauliui.

*Jisro mūsų pradėtos – tai mūsų.
Uros mūsų dabartys – mūsų.
Kasme mūsų baigėmės?*

*Vilnius
1987. 03. 11*

R. Ozolas

¹ Žr. Radžvilas V. Kiek kartų gali atgimti tauta? Vilnius, Valstybingumo studijų centas, p. 63–65.

² Ozolas R. Pasaulis grįžta namo, p. 74.

PAMINĖJIMAI

VYTAUTAS SINICA

GOTLANDO KOMUNIKATAS: KONTEKSTAS IR REIKŠMĖ

1989 m. rugpjūčio 6 d. Gotlando saloje, Švedijoje, paskelbtas kasmetinę Europos lietuvių studijų savaitę vainikavęs komunikatas. Pasirašo Vyriausiojo Lietuvos išlaisvinimo komiteto (LVIK) pirmininkas Kazys Bobelis, Pasaulio lietuvių bendruomenės vicepirmininkė Irena Lukoševičienė, Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio atstovai Antanas Buračas, Česlovas Kudaba, Vytautas Landsbergis ir Kazimieras Motieka, LKP CK ideologijos skyriaus vedėjas Justas Vincas Paleckis ir Lietuvos laisvės lygos pirmininkas Antanas Terleckas. Komunikato deklarujamojoje dalyje – vienintelė tezė: „Visų pasaulio lietuvių gyvybinis tikslas yra nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimas.“ Labai mažai teksto ir labai daug prasmės.

Tikėtina, kad tai simbolinis didžiausios lietuvių tautos vienybės taškas – ne tik Lietuvos ir pasaulio lietuvių, bet ir Sąjūdžio, disidentų ir komunistų partijos susitarimas dėl bendro tikslo, kurį, kaip žinia, pavyko pasiekti. Jau ir ankstesni šio dokumento vertintojai pažymėdavo, kad Gotlando komunikato centre – lietuviai kaip etnokultūrinė bendruomenė, kalbos, istorijos ir kultūros vienijama tauta. Tai komunikato subjektas. Jo tikslas aiškus – Lietuvos nepriklausomybė. Ne daugiau suvereniteto, ne kultūrinė ar ekonominė autonomija, savarankiškumas, federalizacija ar dar kas nors. Nepriklausomybė. Vieniems pasirašiusiems tai seniai keltas tikslas, kitiems – ką tik „prisijaukintas“. Komunikate pirmą kartą Sąjūdžio ir ne tik jo vardu viešai pareikalauta Lietuvos nepriklausomybės. Visa tai žinoma.

Neabejotinas Gotlando komunikato signatarų mąstymo ir tikslų tęstinumas yra to paties VLIK'o 1949 m. birželio 14 d. pasirašyta Lietuvių Charta. Lietuvių Charta – gerokai platesnis ir išsamesnis dokumentas, paaiškinantis VLIK'o mąstymo prielaidas ir konkretesnius tikslus įvairiose tautos gyvenimo srityse. Gotlando komunikatas daug bendresnis, keliantis vienintelį visa apimančią tikslą. Lietuvių Charta pagal laikmečio realijas ir lūkesčius orientuota į išsibarsčiusios tautos telkimąsi ir išlikimą išeivijoje. Ne fizinį, bet tautinį išlikimą, lietuvių išsaugojimą. Komunikatas numato visiškai kitas galimybes. Viena šių galimybių, o kartu ir Lietuvių Chartos tikslų sėkmė, – tai, kad išeivijoje lietuvių pavyko išsaugoti. Tačiau kur matome tęstinumą? Tiek Lietuvių Chartoje, tiek Gotlando komunikate sutariama dėl svarbiausio dalyko – lietuvių tautai, kaip ir bet kuriai išlikti ir gyvuoti norinčiai tautai, yra būtina nepriklausoma valstybė. VLIK'as suvokė, kad į šalis pakrikusi lietuvių tauta negali išsaugoti lietuvių neribotą laiką, kad tam būtina sava valstybė, kad išeivijoje tautiškumo puoselėjimas visada yra daugiau ar mažiau sėkmingos lenktynės su laiku. VLIK'ui ir pasaulio lietuviams apskritai 1989 metais buvo būtina Lietuvos valstybė. Ne dėl to, kad kiekvienas planavo ar galėjo į ją sugrįžti. Mąstydami ne apie save asmeniškai, o apie tautos likimą, jie suvokė valstybės būtinumą.

Globalios Lietuvos strategijos „Lietuva 2030“ fone tai reikšmingas ir daug pasakantis suvokimas. Iš šio ir kitų dokumentų, o ir iš kasdienių politinių mąstymų bei kalbų matyti, kad valstybės būtinumo lietuvių išlikimui prielaida nebėra savaime suprantama. „Lietuva 2030“ teigiama, kad gyvenimas Lietuvoje – geras, bet nebūtinai dalykas, kad tauta gali išlikti savimi ir pasklidusi po pasaulį. Juozo Girniaus ar bet kuriuose DP¹ kartos raštuose ir dokumentuose to nerasime. Išlikimas pasklidus po pasaulį yra suvokiamas kaip didžiulis iššūkis moralinei pareigai nenutautėti. Kad tauta išliktų, jai reikalingi namai, kuriuose ji

¹ DP – perkeltieji asmenys.

būtų šeiminingė. Šiuo požiūriu Lietuvių Chartą ir Gotlando komunikatą, kuriuos skiria 40 metų, sieja stiprus tęstinumas. O Gotlando komunikatą ir strategiją „Lietuva 2030“ skiria ne tik 23 metai, bet ir absoliutus mąstymo lūžis.

Gotlando komunikatas primena, kad istoriją neretai kreipia smulkmenos ir atsitiktinumai. Pasak akademiko A. Buračo, pirminis komunikato tekstas buvęs dviejų puslapių, vėliau kiek trumpintas, bet vis tiek labai skyrėsi nuo galutinio. Galutinį tekstą nemenkai lėmė tai, kad turėta prastos būklės ir lietuvių kalbai nepritaikyta spausdinimo mašinėlė spausdinti mokėjo ar apsiėmė tik Jonas Pajaujis (Birželio sukilimo dalyvis) ir kaip galutinis redaktorius ėmėsis drastiško teksto trumpinimo, išmesdamas iš jo viską, dėl ko buvo kokių nors nesutarimų. Kadangi nesutarimų dėl formuluočių būta daug ir redagavimas tęsėsi iki paryčių, nebeliko daugumos formuluočių. Tačiau taip buvo išgrynintas „bendras vardiklis“ – nepriklausomybės siekis¹.

Kiek liudija dalyviai, pavyzdžiui, A. Buračas, į studijų savaitę vykstanta būtent kaip į studijų savaitę – be išankstinio tikslo skelbti politinius dokumentus. Kas plaukė jūra, kas važiojo aplinkui, per Suomiją. Visi tikslą pasiekė. Iš pradžių tarp įvairių studijų savaitės dalyvių, ypač tarp rezistentų ir komunistų, tvyrojusi įtampa pamažu keitė susikalbėjimas, užsimezgė ne viena pažintis tarp okupuotos Lietuvos ir išeivijos lietuvių, pirmąkart dalyvavę tokioje studijų savaitėje į šį renginį sugrįžo ir vėlesniais metais. Tačiau svarbiausias rezultatas – ne atskiriems žmonėms, o Lietuvai, – buvo komunikatas.

Įprasta Europos lietuvių studijų savaitės praktika buvo apibendrinti studijų savaitės pranešimus ir kalbas. Tačiau studijų savaitė nebuvo politinė. Jos dalyviai pranešimuose ir diskusijose tiesiogiai nekėlė nepriklausomybės siekio. Priešingai, tuose pranešimuose, kurie buvo politiniai, apie nepriklausomybę kalbėta atsargiai. Štai J. V. Paleckio užrašuose išlikę, kad Kazio Bobelio pranešime apie užsienio lietuvių indėlį į nepriklausomybę buvo teigiama, esą „jei bent satelitinį statusą Lietuvai gautumėt – kaip Lenkijoje, Vengrijoje, – gali būti didelis pavyzdys“². Tačiau apibendrinant studijų savaitę komunikatu vis dėlto pasirinkta susitelkti į esminį politinį pareiškimą – Lietuvos nepriklausomybės reikalavimą, kuris net nebuvo planuotas. Kodėl?

Lietuvių studijų savaitės Gotlande dalyviai. Antano Buračo asmeninis archyvas.

¹ Plačiau apie tai rašoma šio numerio interviu su A. Buraču.

² Justas Vincas Paleckis. Vilčių išsipildymo metas. Gotlando užrašai // Nepriklausomybės sąsiuviniai, 2014, nr. 4 (10).

Dalyvių atsiminimuose nerasime aiškaus atsakymo į šį klausimą. Žvelgiant retrospektyviai ir iš šalies peršasi mintis, kad nepriklausomybės siekis tvyrojo ore. Apie jį buvo daug kalbėta, diskutuota, bet jis nebuvo pareikštas kaip Sąjūdžio oficialus reikalavimas. Studijų savaitėje Gotlande V. Landsbergis savo pranešime aptarė Sąjūdyje vykstančius svarstymus, kaip siekti nepriklausomybės: etapais, sutartimis ir pataisomis ar reikalaujant jos iš karto. Jis pažymėjo, kad Sąjūdyje vis dar vyrauja nuostata siekti nepriklausomybės etapais. Siekti etapais, vadinasi, pačios nepriklausomybės dabar nereikalauti. Kaip teigia Česlovas Laurinavičius, „Sąjūdžio vadovybė 1989 m. vasarą dar norėjo tęsti nuosaiką bei pastovaus spaudimo valdžiai politiką, tačiau dalis Sąjūdžio vietinių organizacijų, ypač kauniečiai, reikalavo griežtesnio kurso“¹. Pasak jo, 1989-ųjų vasarą V. Landsbergiui būnant JAV, o Romualdui Ozolui perėmus faktinį vadovavimą, Sąjūdžio veikla itin suaktyvėja, darosi radikalesnė, nuo raginimų reformuoti sovietinei valdžiai pereina prie to, kad pats imasi visos atsakomybės už Lietuvos ateitį. Gotlando komunikatas atspindi šį proveržį.

Tolesnis pamąstymas skiriamas ne komunistų partijos atstovo veiksams heroizuoti, o 1989 m. vasaros politinei atmosferai pailustruoti. Nepriklausomybės tvyrojimą ore, ko gero, geriausiai atskleidžia LKP atstovavusio J. V. Paleckio apsisprendimas. Reikia tikėtis, kad vykdamas į Gotlandą, įgaliojimo tokiems pareiškimams jis neturėjo. K. Motieka, kalbėdamas studijų savaitės metu, griežtai kritikavo LKP neryžtingumą nepriklausomybės klausimu. Parengus komunikato tekstą, J. V. Paleckis pasirašyti ilgai delsė, nes negalėjo susisiekti su viršenybe. Galima neabejoti, kad sovietinės sistemos žmogui tai nepaprastas išbandymas. Tačiau jis ryžosi ir pasirašė.

Nėra pagrindo manyti, kad bent vienas komunikato signataras tikėjosi, neva dokumentas būsiąs nesvarbus. Jau būta patirties, kokio atgarsio ir net Europos Parlamento dėmesio sulaukė 45 pabaltijiečių memorandumas. Gotlando komunikatas taip pat tapo pagrindu Europos Parlamento rezoliucijoms ir buvo nušviestas užsienio žiniasklaidoje. Tai buvo numanoma.

Vadinasi, iš esmės toks LKP atstovo pasiryžimas gali reikšti tris dalykus: arba vertybinis apsisprendimas paėmė viršų ir nustumė visus kitus motyvus, arba manyta, kad partijos bendražygiai pribrendę paremti tokį sprendimą, arba tikėtasi, kad jo kaip politiko likimą spręs jau kita visuomenės dalis, ne partija, ir kad ta kita visuomenės dalis pasiruošusi šiam sprendimui. Saugu teigti, kad įtakingiems LKP nariams buvo statistiškai būdingas pragmatiškas požiūris į gyvenimo prioritetus, tą geriausiai liudijo pačios jų pareigos. Kaip bežiūrėti, J. V. Paleckis tą dieną patikėjo, kad nepriklausomybės siekis tvyro ore. Nuojauda pasitvirtino: Algirdas Brazauskas sulaukė Maskvos sankcijų, o žemesnieji partijos kolegos sveikino tokį pasiryžimą. Nepriklausomybės siekis ištis tvyrojo ore.

Gotlando komunikatas nebuvo planuotas lūžis Sąjūdžio ir Nepriklausomybės atkūrimo istorijoje. Reikšmingu istorijos puslapiu jis tapo iš esmės atsitiktinai. Ir vis dėlto tapo – kaip pirmasis dokumentas, kuriame pareikšta bendra Lietuvos ir išeivijos lietuvių, taip pat bendra Lietuvos laisvės lygos, Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio ir Lietuvos komunistų partijos atstovų valia siekti Lietuvos nepriklausomybės. Taigi Gotlando komunikatas oficialiai įtvirtino jau faktiškai įvykusius Lietuvos visuomenės mąstymo pokyčius. Kartu Gotlando komunikatas liudija VLIK'o ir kitų išeivijos organizacijų siekių tęstinumą ir suvokimą, kad Lietuva negali būti globali, tai yra negali būti visur ir kartu niekur. Lietuvių tautos išlikimui būtina suvereni nepriklausoma Lietuvos valstybė. Šiandieninei Lietuvai galima palinkėti išsaugoti šį anų dienų suvokimą.

Pranešimas skaitytas Lietuvos Respublikos Seimo Konstitucijos salėje 2019 m. spalio 16 d. vykusioje diskusijoje „Laisvės gynimas ginklu ir plunksna“.

¹ Česlovo Laurinavičiaus kalba 2014 m. rugpjūčio 6 d. Seimo spaudos konferencijų salėje vykusiame Gotlando komunikato 25-mečio minėjime. Prieiga per internetą (nuo 7:27 įrašo minutės): [youtube.com/watch?v=IHBcHFkSo3Y](https://www.youtube.com/watch?v=IHBcHFkSo3Y).

ANTANAS BURAČAS: „GOTLANDE KOMUNIKATO SKELBTI NEPLANAVOME“

1989 m. rugpjūčio 6 d. Gotlando saloje, Švedijoje, vykusios pasaulio lietuvių studijų savaitės metu pasirašytas Gotlando komunikatas – dokumentas, kuriame pirmą kartą viešai deklaruotas vieningas Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio, Lietuvos laisvės lygos, pasaulio lietuvių organizacijų ir net LKP CP ideologijos skyriaus vedėjo Justo Vinco Paleckio siekis atkurti Lietuvos nepriklausomybę. Apie Gotlando komunikato kontekstą, pasirašymo aplinkybes ir istorinę reikšmę kalbamės su vienu jo bendraautoriumi, Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio iniciatyvinės grupės nariu, akademiku Antanu Buraču.

Kalbina Vytautas Sinica.

Vytautas Sinica. *Gotlando komunikatas pasirašytas 1989-ųjų rugpjūtį. Koks tai buvo metas Lietuvoje politinių permainų požiūriu?*

Antanas Buračas. Sąjūdis kaip tik artėjo prie savo politinės veiklos pakilimo piko, faktiškai pasiekė tautos žmonių pripažinimą. Žinia apie užsienio lietuvių susibūrimą Švedijoje daugumą Sąjūdžio deputatų pasiekė Maskvoje, per pirmąjį TSRS liaudies deputatų suvažiavimą. Ten ir sužinojome apie Gotlando renginį. Man pačiam ir daugumai sąjūdiečių nebuvo žinoma ta tradicija – kasmet ar kas keleri metai organizuoti pasaulio lietuvių kūrybinius simpoziumus, kuriuose buvo kalbama apie Lietuvos kultūros ir politines realijas. Tuo metu mus pradėjo dažnai kviešti į įvairių tarptautinių organizacijų renginius. Buvome TSRS liaudies deputatai – gana aukštas statusas tuometinėje politinėje sistemoje – ir tuo pat metu lyg ir disidentinio sąjūdžio iniciatoriai Baltijos valstybėse. Ir pats buvau gavęs jau kelis kvietimus iš Švedijos visuomeninių ir politinių organizacijų. Mums, sąjūdiečiams, buvo svarbiausia, kad tuose renginiuose, į kuriuos buvome kviečiami, būtų deramai atstovaujami Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo siekiai.

Antanas Buračas Seime vykusioje diskusijoje „Laisvės gynimas ginklu ir plunksna“. 2019 m. spalio 16 d. Vytauto Sinicos nuotrauka.

Suprantama, buvo ir tam tikros rizikos. Išvykęs negalėjai dalyvauti balsavimuose, problemų aptarimuose. Vis dėlto kai vyko Gotlando studijų savaitė, suvažiavimas Maskvoje buvo dar tik beįsibėgėjęs, buvo pertrauka tarp Aukščiausiosios Tarybos sesijų ir vyko tik komitetų posėdžiai; tiesa, jau prasidėjo įvairių rinkimų ir procedūrų aptarimai, tad galiausiai nutarėme, kad į Gotlandą būtina nuvykti bent keliems Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio atstovams.

Netrūksta istorijų apie tai, kaip buvo vykstama į šią saloje vykusią konferenciją, garsi Landsbergio kelionė jachta.

Tais laikais išvažiuoti į užsienį dar buvo labai sunku, todėl, pasinaudodami proga, į Gotlandą išvykome kartu su žmona. Važiavome per Suomiją traukiniais. Neturėjau kelionių patirties, tad Maskvoje gavau Švedijos vizą, bet nepasirūpinau tranzitine Suomijos viza. Žinoma, mus sulaukė pirmoje Suomijos pasienio stotelėje ir traukinys ten stovėjo apie keturiasdešimt minučių. Tik vėliau sužinojau, kodėl stovėjome – buvo tvarkoma mano viza. Įdomus vis dėlto demokratinis gestas – praleido mus, nors ir neprivalėjo to daryti.

Kaip ir minėjote, į Gotlandą V. Landsbergis su kauniečiais plaukė jachta per Baltijos jūrą, kartu plaukė kelios jachtos su teatralais, kitais kultūrininkais. Užsienio lietuviams kelionės problemos buvo kur kas paprastesnės. Žodžiu, vykome skirtingais keliais.

Stebina atvertos sienos. Juk vykstate iš Sovietų Sąjungos, o išleidžiamas net Antanas Terleckas. Kaip?

Man nežinoma, kaip A. Terleckas ten pakliuvo, su juo tuomet mažokai bendravau, be to, jis atvyko tik į renginio pabaigą ir pyko, kad sovietinės tarnybos jį pernelyg ilgai užlaikė. Gotlande daugiausia bendravau su Kaziu Bobeliu, jis rodė ypatingą dėmesį. Beje, būtent A. Terleckui jis padovanojo visą Bostono lietuvių enciklopediją, visus tomus iš Amerikos „atvilko“. Tai buvo savotiškas jaukas, kad A. Terleckas dalyvautų renginyje. Šis tuo rinkiniu tikrai džiaugėsi – ypatinga retenybė okupuotoje Lietuvoje.

Čia buvo pasirašytas Gotlando komunikatas. Autorius nežinomas. LCVA.

39

~~Apie 36 Europos Lietuvos~~
~~studijų savaitę~~
komunikatas

Š.m. liepos 31 - rugpjūčio 6 d. Europos Lietuvos bendruomenės, dalyvaugant ~~Medelio~~ VLK o pirmininkui K. Bobeliui, PLB bendruomenės vicepirmininkui ^{dietuvos kairės lygos pirmininkui A. Terlekiui} T. Lukoševičiui, Lietuvos persikvėpimo 1990-ųjų seimo tarybos pirmininkui V. Landsbergiui ir tarybos nariams bei kiti Lietuvos visuomeninių organizacijų vadovams ir atstovams, surengi Katthammersvike (Gotlando sala) studijų savaitę. Dalyvaugant apie 100 Lietuvos, buvo ir klausytojų šturmas ^{politinis} patiriant atšvi pranešimas apie dabartinės Lietuvos politinio, ekonominio, kultūrinio ir gamtos uptymo problemas bei jų sprendimo reikštumus belius. Aptarti keliai ir būdai, kaip gerinti šturmas politikų Lietuvos suvereniteto užtikrinimo jėgų ir tudy sprendimams koordinaciją, tabulenti samtaris apibūtinant informaciją apie pabūt Lietuvosje ir veisijoje, kaip geriau pabrėžti ^{Lietuvos} struktūras ir socialinę ~~reabilitaciją~~. Paliečiamo pėtarį iniciatyva atkuriant ^{republicans} Vytauto Didžiojo Universitetą Kaune ir areidant plačiau delgiant isorijos profesijų formųst jo studijų knyktis bei raderant materialias galimybes, jani tapti svarbiu Lietuvos humanitarinio centro.

Skuencis, 37-ųjų Europos Lietuvos studijų savaitę sutarta surengti 1990 m. vasarį Trencarijje

Ar Gotlandas nustebino?

Pamenu, gerokai nustebino tai, kad Gotlande mus gana asketiškai priėmė. Užsienio kelionių patirtį turėjau dar tikrai nedidelę, bet net ir palyginti su tuometinės Lietuvos sąlygomis buvo tikrai labai kuklu – stovykla su dviaukščiais mediniais gultais kambariuose, studentavimo laikų stovyklas priminęs valgis.

Kita vertus, nuotaika buvo labai pakili. Mus sveikino daug niekada nematytų ir nepažįstamų iškilių pasaulio lietuvių. Pirmąkart susipažinau su K. Bobeliu, Narcizu Prielaida ir kitais. Lietuviai iš įvairių žemės rutulio vietų, žinoma, daugiausia iš Europos, intensyviai keitėsi informacija, K. Bobelis rūpinosi, kad apie renginį rašytų tiek Švedijos, tiek užsienio žiniasklaida. Mums tai buvo svarbi patirtis ir suvokimas, kad vis dėlto tai nėra uždaras vienos tautos siekis atgauti nepriklausomybę, o daug platesniu mastu vykstanti demokratijos plėtra, kuri domina visą pasaulį. Su *perestroikos* vėliava prasidėję procesai turėjo atgarsį.

Kaip gimė komunikato idėja?

Programa buvo intensyvi, pranešimai tęsdavosi nuo ankstyvo ryto iki vėlumos. Renginyse vyko, rodos, penkias dienas. Per tą laiką kilo mintis, kad reikėtų apibendrinti tos savaitės rezultatus. Ankstesnėse studijų savaitėse būdavo apibendrinami patys pranešimai, o šįkart ypač ryškūs buvo Sąjūdžio siekiai. Vyravo nusiteikimas, kad dokumentas turi atspindėti Sąjūdžio veiklos rezultatus.

Tuo metu buvome iškėlę tikslą iškovoti Lietuvai bent dalinį suverenitetą kultūros, ekologijos, ekonomikos srityse. Buvo siekiama, kad Lietuva turėtų savarankiškus tarptautinius santykius, tačiau visiško suvereniteto tikslas dar nebuvo suformuluotas. Idėja buvo keliama, bet nebuvo numatyti mechanizmai, kaip tą reikėtų įgyvendinti. Vasario 16-osios minėjime Kaune tais, 1989-aisiais, Sąjūdis jau buvo viešai paskelbęs politinį tikslą atkovoti nepriklausomybę, tačiau tai buvo tik pirma kregždė, nacionaliniu lygiu Sąjūdis to žodyno dar nebuvo perėmęs.

Ar pačiame simpoziume buvo kalbama apie nepriklausomybės atkūrimą, pranešimai buvo politiški?

Komunikatas buvo daugiau perspektyvos nustatymas. Simpoziume daugiausia buvo aptariami Lietuvos kultūros reikalai. Mums, Sąjūdžio atstovams, toks didžiulis dėmesys buvo skiriamas tik dėl prasidėjusių intensyvių pokyčių pačioje Lietuvos visuomenėje. Suprantama, buvo kalbama ir apie lietuvių bendruomenių gyvenimą ir padėtį visame pasaulyje, ne tik Lietuvoje. Vis dėlto kaip niekada gausi delegacija iš Lietuvos pritraukė daugiau dėmesio, tad klausimų ir diskusijų buvo daugiau skiriama Lietuvai. Galbūt į tokį apibendrinimą mus orientavo ir padidėjęs žurnalistų, konkrečiai – politinių leidinių dėmesys. Ir pats daviau ne vieną interviu Švedijos leidiniams, tarp jų socialdemokratų. Savo ruožtu žurnalistai teikė mums informacijos, apdalijo brošiūromis apie skirtingų politinių partijų programas.

Vykdami į Gotlandą neplanavote skelbti nieko panašaus, važiavote į iš esmės kultūrinį renginį?

Ne, neplanavome. Išskyrus galbūt V. Landsbergį, kuris turėjo galimybių važinėti po užsienį dar gerokai iki Sąjūdžio, tokių renginių patirties dar galėjo turėti nebent Kazimieras Motieka, kuris kelis kartus buvo išvykęs pas sūnų į Vokietijos Federacinę Respubliką. Kiti apskritai nežinojome, ko galime tikėtis. Nežinau, ką mąstė Laisvės lyga, bet, mano nuomone, A. Terleckas gana naiviai skelbdavo savo nekompromisinę Lietuvos nepriklausomybės atgavimo poziciją, o aiškaus nuoseklumo jo pažiūrose trūko. Viena buvo aišku – toks buvo jo nusistatymas, – kad griežtai reikia skirti sovietinę ir nepriklausomą Lietuvą, o laipsniškas perėjimas tarp jų neįmanomas, situaciją galima keisti iš esmės tik jėga. Tad ir jam toks komunikatas turėjo būti kiek netikėtas.

Mitais apipintas pats komunikato teksto rengimas. Buvote tiesioginis proceso dalyvis. Papasakokite plačiau apie šį procesą.

Įvairios dalyvių grupės pateikė savo tekstus, o mes keturiese ar penkiese ėmėmės parengti bendrą tekstą. Rengimas užsitęsė gerokai po vidurnakčio, žmonės pavargo, galiausiai pasitraukė, ir prie to redagavimo darbo likome dviese – didelę politinę patirtį turintis disidentas Jonas Pajaujis ir aš. Parengiau suvestinį tekstą, įtraukdamas įvairius pasiūlymus, pavyzdžiui, V. Landsbergio apie pusantrų puslapio tekstą. Mano apibendrintas tekstas buvo glaustesnis, bet vis tiek sudarė apie du puslapius.

Kai pradėjome tekstą aptarinėti ir redaguoti, skirtingos jo vietos neįtikdavo tai vienai, tai kitai žmonių grupei. Toks redagavimas gerokai nusitęsė, o nepatenkintųjų vis būdavo. Teko tekstą trumpinti, jo liko nepilnas puslapis. Tuo metu sutarėme, kad jau galime spausdinti ir pasirašyti.

Turėjome tik vieną išklerusią, matyt, prieškario spausdinimo mašinėlę su švediška abėcėle. Man ja naudotis buvo labai sudėtinga. Pajaujis tad pasiėmė mašinėlę ir jos nebepaleido. Gurkšnodamas alų pradėjo lėtai spausdinti vienu pirštu (*juokiasi*), o aš jam diktavau tą savo parengtą tekstą. Jam nepatikusius žodžius jis tiesiog praleisdavo. Šalia klausėsi dar keletas žmonių. Jie vis replikuodavo, ar tikrai reikalingas vienas ar kitas žodis, sakiny, o Pajaujis, į tai reaguodamas, tiesiog nespausdino ištisų sakinių. Ir, nepamirškime, jis vis tebegurkšnojo iš bokalo alų, mačiau, kad jam vis sunkiau sekėsi surasti reikiamas raides. Bandžiau jam išėjus į lauką prisėsti prie tos mašinėlės, bet tik įsitikinau, kad su ja spausdinti nesugebėsiu.

Galų gale tekste po preambulės liko vienintelis sakiny: „Visų pasaulio lietuvių gyvybinis tikslas yra nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimas.“

Pradėjome rinkti parašus. Kadangi žinomų asmenų buvo nemažai, reikėjo apsispręsti, kaip tą daryti. Nutarėme, kad parinksime žmones, kurie atstovautų kuo reikšmingesnėms ir įvairesnėms organizacijoms ir grupėms. Įtraukti Pasaulio lietuvių bendruomenės, taip pat Vyriausiojo Lietuvos išlaisvinimo komiteto (VLIK), kaip stipriausios politinės institucijos, atstovai. Sąjūdžiui atstovavome gana skirtingi žmonės – K. Motieka, Česlovas Kudaba, V. Landsbergis ir aš.

Įdomiausi po komunikato tekstu vis dėlto yra Lietuvos laisvės lygos ir Lietuvos komunistų partijos atstovų parašai.

Kai pradėjome rinkti parašus, iškart kilo klausimas, ar įtraukti A. Terlecką. Jį jau kurį laiką pažinojau, Linas Jovaiša buvo mus supažindinęs. Jis buvo sovietinio režimo labai prižiūrimas, pirmąkart su juo susitikome Nemenčinės miške, kad – kaip mes tada įtarėme – niekas neįrašintų. A. Terleckas geranoriškai sutiko bendradarbiauti su Sąjūdžiu, bet aš pats buvau ne savo valia jį apgavęs. Buvo sutarta, kad A. Terleckas galės kalbėti Sąjūdžio mitinge Vingio parke, bet vėliau Landsbergis nutarė jam nesuteikti žodžio – rizikinga. Vytautas Petkevičius tai nuomonei pritarė. Tiksliai nepamenu, kieno buvo ta iniciatyva, bet A. Terleckas buvo sukrėstas, jautėsi išduotas, o vienu metu kaltino ir mane, kad aš, esą, pažadėjęs, o pažado neįvykdžiau. Visi būkštavo, kad jis šnekės per daug radikaliai, nors iš tikrųjų radikaliau negu Sigitas Geda ir Justinas Marcinkevičius vargu ar dar kas nors tame mitinge galėjo pakalbėti (*šypsosi*). Žodžiu, tuo metu su A. Terlecku santykiai buvo kiek įtempti, bet man gana lengvai pavyko jį įkalbėti, kad pasirašytų komunikatą kaip Lietuvos laisvės lygos atstovas.

Paskutinė problema buvo, ką daryti su J. Paleckiu. Nebuvome numatę jam siūlyti pasirašyti po tekstu, bet jis pats labai pageidavo. Įdomiausia tai, kad po to jis ilgą laiką nesiryžo pasirašyti. Vis prašydamas dar palaukti jo parašo, mėgino skambinti į Maskvą, į Lietuvą. Ryšys buvo prastas ir priskambinti jam nepavyko. O parašas taigi po Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo siekiu! Reikėjo gauti leidimą. Galų gale pasakiau, kad mes

sutiksime su jo parašu, jeigu bus parašytos ir jo pareigos – LKP CK skyriaus vedėjas. Tai, matyt, jam ir kėlė stresą, bet šiuo klausimu buvau kategoriškas.

Beje, ilgiausiai negalėjome gauti V. Landsbergio parašo. Jis ilgą laiką buvo kažkur dingęs, nors prieš tai aktyviai dalyvavo redaguojant tekstą, teikė pastabų. Turėjau net komunikato teksto nuotrauką, kur trūksta tik dviejų parašų – V. Landsbergio ir J. Paleckio. Galiausiai pasirašė ir jie.

Kokios būta reakcijos į komunikatą?

Iš tikrųjų, kilo daug triukšmo. „Pravdos“ vedamajame buvo kritikuojamas ir V. Paleckis, žinoma, ir Lietuvos „buržuaziniai nacionalistai“, kurie, esą, kelia galvas kartu su užsienio lietuviais. Tačiau, kita vertus, nebuvo imtasi jokių rimtesnių bausmių ar priemonių prieš mus, pasirašiusius komunikatą. Mes toliau dirbome savo darbą, tuo metu kaip tik buvome susitelkę į Baltijos respublikų ekonominio savarankiškumo įstatymo rengimą. Vadovaujami Kazimieros Prunskienės, Baltijos šalių sąjūdiečiai ir liaudies frontų atstovai tikėjosi pateikti tokį įstatymą ir iškovoti, kad būtų įvestas tam tikras eksperimentinis ekonominis režimas, leidžiantis tiesiogiai plėtoti užsienio prekybos ryšius ir savo ekonominio potencialo struktūrą.

Pasitikslinkime kontekstą. Nepriklausomybės reikalavimas buvo pareikštas šventinėje Sąjūdžio Seimo sesijoje Kaune, bet nebuvo įtvirtintas nacionaliniu mastu?

Taip. Mes nežinojome, kokios yra politinės galimybės ir kokiais būdais bus galima to siekti. Tik Sąjūdžio Seimo sesijose, kurios vyko tuo pačiu metu kaip ir TSRS liaudies deputatų suvažiavimo sesijos, buvo pradėta aptarinėti būtinus pertvarkymus visose Lietuvos ekonomikos, socialinio gyvenimo, taip pat politinės veiklos srityse. Ne tik kultūroje, ekologijoje, bet visose.

Po Gotlando savaitės pradėta labai intensyviai rengtis rinkimams į Lietuvos TSR Aukščiausiąją Tarybą ir svarstyti, kaip siekti Nepriklausomybės. Tuo metu vyravo koncepcija, kad reikės dviejų rinkimų – vieni rinkimai būtų į LTSR Aukščiausiąją Tarybą, kuri turėtų paskelbti būtinumą rengti rinkimus jau į nepriklausomos Lietuvos Seimą. Ši nuomonė tikrai nebuvo vienintelė. Pavyzdžiui, A. Terleckas laikėsi griežtos nuomonės, kad negali būti jokio dalyvavimo LTSR valdžios struktūrose, galima dalyvauti tik rinkimuose į jau nepriklausomos Lietuvos Seimą. Tačiau kaip iki tokių rinkimų prieiti, to tarsi ir nesvarstė.

Gausybė parengiamųjų dokumentų jau buvo pradėti platinti tuometėje oficialiojoje sovietinėje spaudoje. Prieš pat 1990 metų kovo rinkimus ir man pačiam teko platinti tokias knygeles, kurias su kelių sąjūdiečių parama parengėme skirtingomis politinėmis temomis. Jų buvo keturios – viena buvo skirta kultūros, kalbos, tautinės švietimo reformos klausimams, kita – valstybingumo procesų valdymui, dar kita – regiono ekologinėms ir ekonomikos problemoms ir t. t. Jose buvo surinkta diskusinė ir Sąjūdžio Seimo sesijų medžiaga iš „Atgimimo“, „Tiesos“, kitų leidinių, išversta į rusų kalbą ir išspausdinta rotoprintu. Mes, sąjūdiečiai, tuos leidinukus vežėme į Maskvą ir dalijome kitiems deputatams, norėjome, kad kuo daugiau žmonių mus suprastų ir pripažintų. Dalijome ją ne tik jau kilti pradėjusių kraštų (Armėnijos ar Ukrainos) deputatams, bet ir visiems kitiems, kurie neretai reaguodavo labai priešišškai.

Vėliau, kai buvo priimtas Kovo 11-osios Aktas, per naktį su Alfonsu Eidintu ir Bronislovu Zaikausku parengėme dar vieną Maskvai skirtą medžiagą. Buvo savaitgalis, dirbome per naktį, nes pirmadienį Maskvoje turėjo prasidėti Liaudies deputatų suvažiavimo sesija. Norėjome situaciją pristatyti be iškraipymų. Buvo įtarimų, kad pirmadienį Lietuvoje gali būti įvestas prezidentinis Gorbačiovo režimo valdymas, apribotos demokratinių jėgų veikimo galimybės. Todėl mano siūlymu parengėme leidinuką su dar dviem tekstukais. Vienas – „Ar Lietuva skolinga TSRS?“ Labai pravertė B. Zaikausko, ilgamečio (1976–1988 m.) vieno iš Valstybinės plano komisijos vadovų, patyrimas, nes jis disponavo išsamiausia tarnybinio

naudojimo statistika. O A. Eidintas parengė labai gerą tekstą apie tai, kaip Lietuva pateko į TSRS. Ten buvo pristatytas ir Molotovo–Ribentropo paktas, ir 1920 m. liepos 12 d. Lietuvos ir Tarybų Rusijos sutartis, ir kiti svarbiausi dalykai.

Patikslinsiu, kodėl klausiu apie nepriklausomybės reikalavimą. Diskutuojama dėl to, kokia tikroji Gotlando komunikato reikšmė: ar tai pats nepriklausomybės reikalavimas, ar susitelkimas, tai, kad jį pasirašė ir užsienio lietuviai, ir LKP atstovas? Ar įmanoma išskirti, kas reikšmingiausia?

Suprantate, vyko gana stichiškas tautos sąmonėjimo procesas. Dar 1988-ųjų spalį, per Sąjūdžio suvažiavimą, kai kaunietis Rolandas Paulauskas drąsiai prašneko apie visišką nepriklausomybės atkūrimą, nemažai Sąjūdžio iniciatyvinės grupės žmonių tą suprato kaip provokaciją, kaip LKP CK palankių nuotaikų dėl kylančios demokratinės bangos Lietuvoje diskreditavimą, nuogąstavo, kad visas Sąjūdžio judėjimas bus užgniaužtas, kaip prieš tai Lenkijoje buvo nuslopintas „Solidarumas“. O štai jau po kelių mėnesių, vasario 15 d., Kauno teatre viešai priimama deklaracija, skelbianti, kad Sąjūdžio siekis yra nepriklausomybės atkūrimas. Didelis žingsnis į priekį. Tačiau ir tada skelbiama labai abstrakčiai, nenumatant nei mechanizmų, nei priemonių, kaip to sieksime. Tik vėliau Sąjūdžio Seimas priėmė, regis, apie 60 ar 80 nutarimų.

Kitas klausimas buvo taktinis – kuriuo metu geriausia tokį siekį paskelbti. Apie tai svarstyta pradedant organizuoti tuomet dar Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos rinkimus. Kada skelbti po to rinkimus į Lietuvos Seimą, kuris ir turėtų priimti Nepriklausomos Lietuvos Respublikos konstituciją (juk tikėta, kad reikės dvejų rinkimų)? Tokios tad buvo subrendusios sąlygos.

Dėkoju jums už pokalbį.

Lietuvių savaitė Gotlande. VLIK'o valdybos pirmininkas dr. Kazys Bobelis. Autorius nežinomas. LCVA.

„VEIDRODIS“ – TIESOS SAKYMO PRADŽIA

Danutė Jokubėnienė 1988–1991 metais Lietuvos televizijoje rengė autorinę laidą „Veidrodis“, ketvirtadienio vakarais prie ekrano sukviesdavusią visą Lietuvą. Joje pirmą kartą viešai buvo paskelbta apie stalinizmo nusikaltimus, tremtį, KGB veiklą, operatyviai nušviesti aktualiausi to meto politiniai įvykiai. Laidos kūrėjai aktyviai bendradarbiavo su demokratiniais judėjimais ir analogiškomis laidomis Latvijoje, Estijoje, Rusijoje, Gruzijoje.

Žurnalistė aktyviai dalyvavo ir politiniame Lietuvos gyvenime: rinkimuose į TSRS Aukščiausiąją Tarybą ir Lietuvos Aukščiausiąją Tarybą buvo prof. Kazimiero Antanavičiaus patikėtine, dalyvavo organizuojant Lietuvos žurnalistų sąjungos atkuriamąją suvažiavimą. Po 1991 m. sausio 13-osios, kai Lietuvos TV buvo okupuota, savo namuose rengė laidą „Pas Danutę“, talkino Lenkijos, Skandinavijos šalių žurnalistams, filmuojantiems to meto įvykius Lietuvoje.

Redakcija ateityje planuoja paskelbti dalį tekstų iš „Veidrodžio“ laidų archyvo.

Pokalbis su D. Jokubėniene apie išsaugotus istorijai svarbius kadrus, to meto žurnalistų darbą ir filmavimo aplinkybes.

Atgimimo laikų vaizdo archyvas nėra gausus. Ką pavyko išsaugoti?

Deja, išliko tik kelios „Veidrodžio“ laidos. Tada jau buvo bandyta archyvuoti, todėl dalis laidų buvo perrašytos iš didelių vaizdo kasečių į buitines, o jas Lietuvos televiziją okupavę kareivukai išsinešė. Likusios yra suskaitmenintos ir saugomos LRT archyve. Deja, ten guli ir yra nelabai kam prieinamos... Pats Atgimimo metų vaizdo archyvas nėra gausus, juk didesnė dalis yra tik asmeniniuose archyvuose. Tada daugiausia filmuota mėgėjiškomis kameromis, o jų Lietuvoje nebuvo daug. Filmavo Leonas Glinskis, Albinas Kentra, Laima Pangonytė ir kiti. Žinau, kad laidas kopijavo ir siuntė užsienio lietuviams. Gal yra ir daugiau kur išlikę. Pernai rudenį „Skalvijos“ kino teatre diskusijoje dalyvavę kinematografininkai apgailestaudami konstatavo, kad trūksta profesionalių Atgimimo metais filmuotų kadrų. Paklausta, koks kadras galėtų būti emocinė to meto ir pačios laisvės metafora, jauna režisierė Giedrė Žickytė prisiminė televizijos filmo „Baltijos kelias“ kadram, kai iš lėktuvo ant rankomis susikibusių žmonių byra gėlės... Tą kadram dabar *zulina* visos istorinės laidos ir filmai. O kaip tada galėjo atsirasti šis filmas, kai net Algirdas Brazauskas su Vladimiru Beriozovu nedrįso išeiti į Baltijos kelią? Kiek apgaulės, įtikinėjimo, pastangų teko padėti jo režisierėi Reginai Stadalnikaitei, kad galėtų filmuoti. Juk KGB ir DOSAF uždraudė lėktuvėliui su operatoriumi pakilti... Jau legenda tapo ir tai, kaip per naktį ta pati R. Stadalnikaite atkūrė Sąjūdžio rinkiminį klipą, kad mes galėtume laidoje „Veidrodis“ parodyti jį prieš pat rinkimus 1989 metais. Vos ne detektyvas! Kasetę savo seife užrakino TVR partinės organizacijos sekretorius Vladas Leipus, o tuometinis TV programų direktorius Gintautas Steigvila pareikalavo laidoje rodyti tik komunistų agitacinį rinkimų filmuką. Vyresni žmonės gal dar prisimena finalinius „Veidrodžio“ kadrus – „Su Sąjūdžiu už Lietuvą!“ Tada Sąjūdis laimėjo triuškinamai, o man teko eilinį kartą eiti aiškintis *ant kilimėlio*.

Gal nėra Lietuvoje žmogaus, kuris nematė Sausio 13-osios nakties filmuotų kadrų. Tačiau nei Lietuvos televizija, nei Kino studija beveik nieko nufilmavo tą naktį. Kino kameroms trūko apšvietimo, o televizijos kameros vakare po filmavimų buvo sugrąžintos į aparatinės.

Užėmus LRT, mums patarė kur nors paslėpti vaikus, o ir patiems nenakvoti namie. Kai Vilniuje buvo laidojamos Sausio 13-osios aukos, dirbau Kauno televizijoje. Paprašiau Kauno inžinierių padėti man įrašyti į kasetę Vilniuje dirbusių užsienio korespondentų ir latvių režisieriaus Jurio Puodnieko filmavimo grupių perduodamą filmuotą medžiagą. Kažkaip įsiminė, kad tas perdavimas vyko per Siguldos radijo stotį. Kas tie nagingi Kauno TV inžinieriai, gaila, tada nepaklausiau. Tačiau ir jiems turime dėkoti už tuos dabar jau archyvinius kadrus. Jei ne atsitiktinumas, kažin ar ką būtume turėję... Tą naktįėjau į „Romuvos“ kino teatrą, ten dauginome tą medžiagą, o buitines kasetes parlamentarai, žurnalistai vežė rodyti pasauliui. Originalią kasetę, ant kurios išlikęs užrašas „Kauno 4 VMG“, atidaviau Lietuvos radijo ir televizijos istorijos muziejui. Gal išliko...

Prieš LRT užėmimą, lyg nujausdama būsimus įvykius, išsinešiau „Veidrodžio“ ir „Atgimimo bangos“ laiškų archyvą. Tada jį radijo režisierius Matas Velička paslėpė kažkokiam garaže, kur tie laiškai išgulėjo beveik dvidešimt metų. Žadu atiduoti kokiam archyvui, jei susidomės. Galgi Lietuvai būtų svarbūs autentiški liudijimai apie mūsų istorijai reikšmingus to meto įvykius, visuomenei nežinomas aplinkybes, detales, galų gale, apie pastangas ir pasiaukojimą žmonių, kurių dėka šiandien džiaugiamės Nepriklausomybe.

Savo archyve turiu ir laiškus JAV prezidentui Džordžui Bušui, TSRS gynybos ministrui Dmitrijui Jazovui. Per pačią blokadą 1990 metų gegužę kartu su Lietuvos moterų delegacija vykome gelbėti Lietuvos kareivėlių. Prisimenu, kaip redagavome, vertėme tuos laiškus susėdusios Lietuvos atstovybės viešbutyje kartu su Romu Sakadolskiu ir Liubove Čiornaja, tada dirbusia laikraštyje „Soglasije“. Gal istorikams būtų įdomu?

„Veidrodis“. Studijoje Vytautas Landsbergis ir Gintaras Songaila. 1988 m. rugsėjo 21 d.

Už publicistinės laidos „Veidrodis“ rengimą tada buvote apdovanota Lietuvos žurnalistų sąjungos premija, tapote populiariausia 1989 metų žurnaliste. Ar galėtumėte teigti, kad „Veidrodis“ buvo sėkmingiausia jūsų kurta laida?

Pagal įtaką, populiarumą galbūt ir buvo sėkmingiausia, tačiau „Veidrodis“ atsirado ne tuščioje vietoje. Prieš tai daugiau nei dešimt metų dirbau televizijos kultūros redakcijoje, rengiau laidas apie literatūrą, teatrą, daile, kiną, rinkau repertuarą televizijos spektakliams.

Prie vieno stalo sėdėjome su žurnaliste Valentina Paukštelyte. Ją vadinu savo mokytoja – ir gyvenime, ir kūryboje... Tuo metu kultūros žmonės buvo atviresni, pilni idėjų. Jau 1987 metų rudenį „Žinijos“ draugijoje su kolegomis dalyvaudavome Romualdo Ozolo rengiamose diskusijose. Tačiau mūsų televizija, spauda buvo nyki. Prisimenu, parengiau laidą apie TSRS rašytojų suvažiavimą, kuriame dalyvavo mūsų rašytojai, jie kritiškai kalbėjo apie persitvarkymą Lietuvoje. Tuometis LRT pirmininkas Jonas Januitis laidos neleido rodyti. Tik kai Rašytojų sąjungos pirmininkas Alfonsas Maldonis atsiuntė pasipiktinusių rašytojų laišką, laidą išleido į eterį, bet mane J. Januitis susirinkime iškoneveikė. Visi tada susigūžę tylėjo... 1987 metų rudenį du mėnesius buvau kursuose Maskvoje, centrinėje televizijoje, ten jau jaunimas rodė populiarią „Vzgliad“ programą, susipažinau su jos žurnalistais. O kai paskaitoje lektorių iš TSKP CK pabandė pasmerkti Laisvės lygos organizuotą Molotovo ir Ribentropo pakto paminėjimą prie A. Mickevičiaus paminklo, mudu su kolega iš Kazachstano demonstratyviai išėjome iš auditorijos. Grįžau į Lietuvą, o čia, televizijoje, tos pačios propagandinės laidos, kurių niekas nežiūri. Buvo pikta. Jaučiau, kad reikia kitokios laidos, bet, deja, televizijoje tada nebuvo drąsių vyrų, tad likimas tai lėmė man – moteriai. Ilgai galvojau apie pavadinimą. Kodėl „Veidrodis“? Jau pavadinimu siekiau atspindėti, kas vyksta Lietuvoje – sąžiningai, teisingai, kiek leido galimybės, pažadinti žmones, kad jie taptų drąsesni, patikėtų, kad kartu galime daug ką pakeisti. Gal tada vadovai ir nesitikėjo, kokį poveikį ateityje laida turės žiūrovams. Todėl gauta Lietuvos žurnalistų premija yra nulis palyginti su tuo, kaip žmonės vertino „Veidrodį“ ir kaip svarbu buvo išlaikyti jų pasitikėjimą.

Kokiais kriterijais remdamasi nusprendavote, ką rodyti žiūrovams?

Jau 1988 metų rugpjūčio mėnesį filmavome pirmąjį nedrąsų tremtinių susitikimą Kaune, prieš Kalėdas laidoje apsilankė kunigas Kazimieras Vasiliauskas, tuomet dar Šv. Rapolo bažnyčios klebonas. Tai buvo pirmas kartas ne tik Lietuvos, bet ir tuometinės TSRS televizijos istorijoje. Parodėme, kaip Sibire tremtiniais teikiamas paskutinis patepimas. Aš tada konsultavausi su Vilniaus arkivyskupijos kurija, klausiau, ar galiu tai rodyti.

„Veidrodis“ ištis turėjo didelį poveikį. Atsimenu, kai mes parodėme siužetą apie Tbilisio įvykius 1989 metų balandį, visa mano dukros klasė išstojo iš komjaunimo. LK CK tuo metu rengė savo laidą, kurią vedė LKP CK instruktorius Algimantas Žukas. Jį nusiuntė į Tbilisį patikrinti, ar tai tikrai tiesa, ką mes parodėme. Beje, buvome pirmieji TSRS. Vėliau tą reportažą paskolinom estams. Tik po pusės metų Maskvos TV išdrįso parodyti.

Su „Veidrodžio“ kolegomis režisieriais Linu Paugiu ir Sauliumi Kizu daug ginčydavomės dėl laidos dramaturgijos, siekėme, kad bylotų patys vaizdai, vengėme teksto už kadro. Nepiršome savo nuomonės. Techninės galimybės tada buvo kitokios, kaip ir kitų laidų kūrėjai, filmavimo kamerą gaudavom limituotai, o eterio – dvi valandos su kokiais aštuoniais filmuotais siužetais. Tai buvo labai įtemptas darbas ir apie dabar vadinamąsias žvaigždžių ligas net nebuvo kada galvoti. Teko pačiai ir laidos temas sumanyti, ir su režisieriumi važiuoti filmuoti, tada iki pusiaunakčio montuoti. Kitą dieną – tiesioginis eteris. Dar ir laidos dalyvius pačiai sukviesti, mobilių telefonų nebuvo... Mus palaikė ir nemažai padėjo techniniai darbuotojai. Nors laiko montazui buvo skiriama, pavyzdžiui, iki dvyliktos valandos nakties, inžinieriai neatsisakydavo pasėdėti iki paryčių. Žinoma, kentėjo šeima, vaikai. Tada niekas nekalbėjo apie atlygį, nors gaudavome kapeikas. Laidoje laužėme įvairius to meto televizijos stereotipus, elgėmės gal ir įžūliai, tačiau sąžiningai. Todėl žiūrovai mumis tikėjo. Tik taip buvo galima padrašinti, kad visuomenė pajustų ateinančius pokyčius, imtųsi veiklos. Kai mes filmavome siužetą apie Rainius, mums sakė: „Vaikai, ką jūs darote?! Jūs neįsivaizduojate, kokia galybė slypi KGB...“ Žinoma, mus sekė. Tik dabar žurnalistė Nijolė Baužytė man pasakė, kad buvau tame KGB sąraše, kuriuos reikėtų pašalinti. Iš tiesų, tokiems siužetams reikėjo drąsos. Kadangi mūsų laidą gyventojai įrašydavo ir užsienį savo tautiečiams, šie pasakojo, su kokia nuostaba žiūrėjo mūsų reportažą iš KGB rūmų. Kruopščiai rengiausi interviu su

saugumo komiteto pirmininku Eduardu Eismuntu. Tada, 1989 metų vasarą, tai buvo gana įžūlus žingsnis. Mane juokais kaltino, esą filmavimo metu susidomėjau kabinetų spynomis... Tačiau tai irgi buvo „ėjimas“ – taip operatoriui sudariau sąlygas tuo metu pasukti kamerą ir daugiau užgriebti, nes mus lydėję saugumiečiai stebėjo, ką filmuojame.

„Veidrodžio“ kūrybinė grupė: autorė ir vedėja Danutė Jokubėnienė, režisieriai Linas Paugis ir Saulius Kizas.

Šiandien sunku patikėti, kaip mes trise suspėdavome kas savaitę sukurti dar ir pirmuosius muzikinius klipus ar politinius šaržus. Juk laidoje darėme sociologines apklausas, buvome savotiška paieškų tarnyba, o laidos dalyviai tiesiogiai su žmonėmis bendravo prie studijos telefono. Žmonės išdrįso kalbėti. Jei ką nors pakritikuodavome laidoje, iš karto gaudavome atsakymus iš institucijų. Prisimenu, po siužeto apie Panevėžio gydytojų nužudymą (daugelį skaudžių istorijos faktų televizijos ekrane parodėme pirmieji) į redakciją atėjo kardiologai profesoriai Vytautas Sirvydis ir Giedrius Uždavinsys, atnešė man gėlių. Tai buvo didžiausia padėka, sujaudino iki ašarų. Mums žmonės rašė labai daug atvirų laiškų, siūlydavo laidai temas. Išibėgėjus Sąjūdžiui, tauta suprato, kad jos balsas daug ką reiškia.

Pamenu, filmavome vaizdo klipą „Pabudome ir kelkimės“, kuriuo buvo pradėtas Sąjūdžio steigiamasis suvažiavimas. Per naktį „Ažuoliuko“ choras įrašė šios Rolando Paulausko dainos fonogramą, kitą rytą juos, dainuojančius, filmavome prie Profsąjungų rūmų. Režisierius Linas Paugis sumanė, kad reikia nufilmuoti ir varpą, aš prisiminiau, kad dirigentas Rimas Geniušas kolekcionuoja varpus, tad naktį važiovome pas jį pasiskolinti varpo. Kitą rytą šiuo klipu buvo atidarytas „Sąjūdžio“ suvažiavimas. Argi tai gali neteikti pasididžiavimo, kad ir tu prisidėjai? Juk tada nemažai žmonių darė, ką galėjo...

Ar politinė šalies situacija turėjo įtakos tam, ką rodėte?

Taip, turėjo, ir didelės. Siekėme tiesioginio eterio, kad LRT vadovybė mažiau kontroliuotų. Kai dar LRT komiteto pirmininku buvo Juozas Kuolelis, pamenu, jis leido mums parodyti didesnę reportažą iš 1988 metų liepą vykusio mitingo Vingio parke, jei taip pat parodytume LKP CK partijos plenumo medžiagą. Mes rodėme gražiai, pakiliai sumontuotą mitingo reportažą, o kartu – ir tą nuobodų partijos plenumą. Beje, negaliu pamiršti, kai montavome mitingo vaizdus ir nuskambėjo tada Vingio parke pirmą kartą sugiedotas Lietuvos himnas, tyliai įėjusi senutė valytoja persižegnojo ir apsiverkė.

Žmonės tada labai gerai suprato metaforas. Jie mus palaikė ir atėjo prie televizijos su plakatais „Išrausim kuolelius“. Buvo įprasta, kad mūsų laidose keltas temas analizuoja LKP CK. Galima sakyti, kad ir mes turėjome įtakos politinei šalies situacijai. Žinoma, neretai tariausi ir su tais, kas man tada buvo moraliniai autoritetai, – su R. Ozolu, Bronislovu Genzeliu, Vytautu Radžvilu, Kazimieru Antanavičiumi, Kazimiera Prunskiene, Vytautu Landsbergiu. Tiesa, kartais dėl to, kas buvo rodoma mūsų laidose, tekdavo aiškintis. Buvo toks atvejis, kai 1988 metų lapkritį Estijos SSR Aukščiausioji Taryba priėmė suvereniteto deklaraciją, o mūsų Taryba neparėmė estų, visuomenėje kilo didelis pasipiktinimas. Mes sukūrėme muzikinį šaržą – sėdi mūsų parlamentarai ir nosį krapštinėja, o „pionieriai sąjūdininkai“ bando juos pažadinti... Tuometinis TVR pirmininkas Domas Šniukas turėjo eiti aiškinti iš Seimo tribūnos apie humoro formas ir panašiai.

Palaikydavome kontaktus su latviais, estais, ten taip pat buvo Atgimimo pradžia. Mes jiems siūsdavome savo filmuotą medžiagą apie mūsų įvykius, o jie mums siūsdavo savąją. Buvo tokių atvejų, kai medžiagą reikėjo persiųsti iš Tbilisio, Armėnijos, tai susitardavome su lakūnais, susitikdavome sutartoje vietoje (beje, prie dabartinės Lukiškių aikštės, vos ne saugumui po langais) ir perduodavome medžiagą. Laikas iš tiesų buvo labai įdomus, ir aš esu dėkinga gyvenimui, kad man teko tai patirti.

Jūsų nuomone, Atgimimo laikotarpiu žmonėms didesnę įtaką turėjo spauda ar televizija?

Tiek spauda, tiek televizija vaidino vienodą vaidmenį. Žmonės tikėjo ir pasitikėjo žiniasklaida. To pasiekti buvo nelengva. Žinoma, tai buvo ir žurnalistų nuopelnas, jų padarumas. Ir štai per trisdešimt metų tas pasitikėjimas iššvaistytas. Gėda, kad pagal spaudos laisvės indeksą Lietuvos žiniasklaida užima tik trisdešimtą vietą, o Estija yra vienuoliktoje. Dabar, kai susitinku su žmonėmis, su kuriais kartu dirbau, padiskutuojame, kad komercija taip paveikė mūsų žiniasklaidą, jog kartais net gėda dėl kolegų darbų. Aš tiesiog nebežiūriu lietuviškos televizijos. Man užtenka interneto ir užsienio televizijos žinių kanalų. Mano pažįstami elgiasi taip pat.

Atėjo nauji laidų kūrėjai, televizija dabar yra pramoga. Pramogos žanrą ji gal ir atitinka, bet joje praktiškai nėra žurnalistikos. Nors neišmanymo ir beprasmiško kalbėjimo tiek daug, kad atrodo, jog kūrėjai ir prodiuseriai savo auditoriją laiko kvailiais. Tiesa pasakius, gal taip ir yra. Vertybių pačioje valstybėje nebelieka...

Kaip Sąjūdžio veiklą vertinate šiandien?

Esu dėkinga likimui, kad man davė galimybę gyventi tuo laikotarpiu. Paaiškinti žodžiais sunku. Visi buvome pakylėti, kiekvienas darėme, ką galėjome, kad pasiektume tikslą. Ir mums pavyko. Prisimenu žmonių solidarumą, gerumą. Gaila, kad tai jau prarasta ir nebepasikartos. Tada jautėme pareigą. Tada buvo svaiginantis lėkimas, todėl dabar net neprisimenu, kas stovėjo studijoje prie kamerų, reikėtų jiems padėkoti, bet juk visiems tada rūpėjo rezultatas. Didelis sukrėtimas ir mums, žurnalistams, buvo Sausio 13-oji ir televizijos pastato užgrobimas. Jau praėjus gerokai laiko, susitikau parduotuvėje lyg ir matytą žmogų – TV inžinierių. Mes pasisveikinome kaip artimiausi žmonės. Ir jis, vyras, apsisverkė. Nepamiršiu to niekada. Nors neprisimenu nei vardo, nei pavardės... Toks buvo metas, kai visi buvome didvyriai. Ir ne gėda tai pasakyti. Tiesa, gal ir ne visi. Bet noriu prisiminti tik tuos, tikruosius. Dabar atsirado daug tokių, kurie tvirtina, kokie jie sąjūdininkai buvo... Nebuvo. Nedaug buvo tų – tikrųjų. Ir šiandien jie nėra pagerbti – tie Sąjūdžio eiliniai. Kiti dairėsi, kur vėjas pakryps... Bet taip juk visada buvo. Praeis dar dvidešimt metų, ir atsiras visas būrys tų, kurie „kartu nešė tą rąstą“. Gaila, kad iš gyvenimo jau išėjo nemažai to meto liudininkų, nepalikę istorijai užrašytų detalių. Tiesiog pritrūko jiems dėmesio ir pagarbos.

Dėkojame Jums už pokalbį.

„NEPRIKLAUSOMYBĖS SĄSIUVINIAI“

2012–2019

STRAIPSNIŲ RODYKLĖ

Mūsų didieji

2014, Nr. 4 (10)

Romualdas Ozolas. Pamokslas kaip gyvenimas
(apie Kristijoną Donelaitį)

2015, Nr. 1 (11)

Romualdas Ozolas. Šventasis Vaižgantas

2015, Nr. 2 (12)

Vytautas Radžvilas. Amžinosios Lietuvos
sargybinis (apie Romualdą Ozolą)

2015, Nr. 3 (13)

Romualdas Ozolas. Vileišio principai

2015, Nr. 4 (14)

Justinas Dementavičius. Juozo Girniaus
neliberalioji laisvė

2016, Nr. 1 (15)

Vidmantas Valiušaitis. Vytas *aeternus* (apie
Vytautą Dambravą)

2016, Nr. 2 (16)

Vacys Bagdonavičius. Įpareigojantis Vydūno
palikimas.

2016, Nr. 3 (17)

Povilas Barštys. Nepriklausomybės Akto
signataras Saliamonas Banaitis – darbai Lietuvai
ir Kaunui

2016, Nr. 4 (18)

Danutė Blažytė-Baužienė. Justinas Staugaitis:
valstybininkas ir politikas

2017, Nr. 1 (19)

Artūras Svarauskas. Lietuvos demokratijos
simbolis Kazys Grinius

2017, Nr. 2 (20)

Vilma Bukaitė. Prelatas Kazimieras Šaulys:
politinė biografija

2017, Nr. 3 (21)

Vilma Bukaitė. Petras Klimas Lietuvių
konferencijoje: rengėjas, dalyvis, metraštininkas

2017, Nr. 4 (22)

Vytautas Rubavičius. Antano Smetonos reikšmė
Lietuvos valstybės atgimimui ir lietuviybės
įtvirtinimui

2018, Nr. 1 (23)

Vilma Bukaitė. Būti signataru prieš šimtą metų:
Lietuvos Tarybos kolektyvinio portreto štrichai

2018, Nr. 2 (24)

Vilma Bukaitė. Dievui ir Tėvynei: signataras
Alfonsas Petrulis

2018, Nr. 3 (25)

Irena Andrukaitienė. Gyvenimas vardan
Lietuvos (apie Jokūbą Šerną)

2019, Nr. 1 (27)

Vytautas Sinica. Gyvenimas kaip kelias į
nepriklausomybę (apie Romualdą Ozolą)

2019, Nr. 2 (28)

Valdas Selenis. Steponas Kairys ir 1918 metų
vasario 16-oji

2019, Nr. 3 (29)

Gyvenimas – kaip dovana tautai ir valstybei (apie
Marcelę Kubiliūtę)

2019, Nr. 4 (30)

Irena Andrukaitienė. Tarnavęs tėvynei ir tautai
(apie Adomą Šerną)

Faktai ir įžvalgos

2012, Nr. 1 (1)

Vytautas Sinkevičius. Kovo 11-oji –
Nepriklausomybės atkūrimo teisinė konstrukcija
Stasys Vaitkevičius. Ministrų kabinetų įnašas į
ūkio reformas

2012, Nr. 2 (2)

Juozas Žilys. Kelias į Lietuvos Respublikos
Konstituciją: pagrindiniai teisiniai politiniai
ženklai

Vytautas Sinkevičius. 1992 metų Konstitucijos
rengimas: to laikotarpio užrašų fragmentai

- 2013, Nr. 1 (3)
 Alfredas Erichas Sennas. Krizė Lietuvoje, 1991 m. sausis
 Vytautas Sinkevičius. Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio Tarybos 1949 m. vasario 16 d. Deklaracija Lietuvos teisės sistemoje
- 2013, Nr. 2 (4)
 Algirdas Saudargas. Fulgura plango
- 2013, Nr. 3 (5)
 Tomas Baranauskas. Aistiškoji mūsų galimybių erdvė
 Linas V. Medelis. „Atgimimo“, pirmo ir nepriklausomo, fenomenas (1988–1990)
- 2013, Nr. 4 (6)
 Vytautas Budvytis. Jonas Basanavičius: kilmė mikroistoriniu žvilgsniu
- 2014, Nr. 1 (7)
 Vytautas Radžvilas. Autonomizmas šiandien
- 2014, Nr. 2 (8)
 Alvydas Medalinskas. Naujas tarptautinis nepriklausomybės kontekstas
 Juozas Žilys. Pietryčių Lietuvos regioninė autonomizacija 1988–1990 metais
 Vilius Baldišis. Ginklai parlamento gynėjams
- 2014, Nr. 3 (9)
 Gintaras Songaila. Valstybės išsižadėjimas
 Juozas Žilys. Pietryčių Lietuvos regioninė autonomizacija 1990–1991 metais
- 2014, Nr. 4 (10)
 Vitalija Lapėnienė. Kelionė Lietuvos geležinkelių istorijos bėgiais
 Liūda Rugienienė. Bendras darbas Lietuvai. Lietuvos Respublikos Seimo ir JAV Lietuvių Bendruomenės komisija
- 2015, Nr. 1 (11)
 Gintaras Songaila. Vėluojanti istorija ar pavėlavę istorikai?
 Aurika Usonienė. Lietuvos geležinkelininkų siekiai 1990–1991 metais
 Vytautas Sinkevičius. Kaip Lietuvoje atsirado pirmasis konstitucinis įstatymas
- 2015, Nr. 2 (12)
 Liūda Rugienienė. Bendras darbas Lietuvai. Lietuvos Respublikos Seimo ir JAV Lietuvių Bendruomenės komisija. II
 Eimantas Grakauskas. Nacionalinė agrarinė politika. Raida ir ateitis
- 2015, Nr. 3 (13)
 Alvydas Butkus. Lietuvos ir Latvijos konfederacija
 Jūratė Markevičienė. Pažinti, išsaugoti, nenutylėti... (V. Drėmos laiškas apie kultūros paminklų būklę)
- 2015, Nr. 4 (14)
 Jūratė Markevičienė. Pažinti, išsaugoti, nenutylėti... (V. Drėmos laiškas apie kultūros paminklų būklę, tęsinys)
- 2016, Nr. 1 (15)
 Česlovas Vytautas Stankevičius. Kaip buvo apgintas Kovo-osios nepriklausomybės Aktas
 Juozas Žilys. 1991 m. vasario 9 d. Lietuvos gyventojų apklausa (plebiscitas)
 Erikas Jekabsonas. Latvija ir Vilniaus klausimas
- 2016, Nr. 2 (16)
 Juozas Žilys. 1992 m. birželio 14 d. referendumo istorinės politinės prielaidos. I. SSRS ginkluotojų pajėgų statuso, karinės tarnybos klausimas atgimstančioje Lietuvoje 1988–1990 metais
 Bronislovas Kuzmickas. Nelengva geros kaimynystės pradžia. Lenkija. Nuo ultimatumo iki draugiškų santykių deklaracijos
 Vidmantas Valiušaitis. Nusikaltėlių sąrašai, klasių kovos būgnai. Nacių ir komunistų nusikaltimų padariniai jaučiami ir po 75 metų
- 2016, Nr. 3 (17)
 Bronislovas Kuzmickas. Nelengva geros kaimynystės pradžia. Baltarusija
 Juozas Žilys. 1992 m. birželio 14 d. referendumo istorinės politinės prielaidos. II. Okupacinės kariuomenės klausimas politiniuose, teisiniuose kontekstuose atkūrus nepriklausomybę 1990–1992 metais
 Liūda Rugienienė. Bendras darbas Lietuvai. Lietuvos Respublikos Seimo ir JAV lietuvių bendruomenės komisija. III
- 2016, Nr. 4 (18)
 Juozas Žilys. Lietuvos Respublikos Konstitucijos koncepcijos metmenys. I. Politinė, teisinė aplinka, kurioje brendo naujos konstitucijos iniciatyvos
- 2017, Nr. 1 (19)
 Juozas Žilys. Lietuvos Respublikos Konstitucijos koncepcijos metmenys. II. Nauja Konstitucija politinių, teisinių poreikių akivaizdoje
 Bronislovas Kuzmickas. Kaimynas vakaruose – iš rytų. Prūsijos nebeliko

2017, Nr. 2 (20)

Vytautas Sinkevičius. Dviguba pilietybė, arba mūšis dėl Konstitucijos viršenybės

2017, Nr. 3 (21)

Bronislovas Kuzmickas. Baltijos kelias ir proveržis per Šiaurę

2017, Nr. 4 (22)

Česlovas Vytautas Stankevičius. Tariamąjo suvereniteto įtvirtinimas LTSR Konstitucijoje 1988–1990 metais: procesas ir samprata. I

2018, Nr. 1 (23)

Česlovas Vytautas Stankevičius. Tariamąjo suvereniteto įtvirtinimas LTSR Konstitucijoje 1988–1990 metais: procesas ir samprata. II

2018, Nr. 2 (24)

Juozas Žilys. Lietuvių valstybinės kalbos atkūrimas kaip Respublikos ir jos titulinės tautos tapatumo įtvirtinimas. I

2018, Nr. 3 (25)

Juozas Žilys. Lietuvių valstybinės kalbos atkūrimas kaip Respublikos ir jos titulinės tautos tapatumo įtvirtinimas. II

2018, Nr. 4 (26)

Juozas Žilys. Iš Lietuvos atgimimo konstitucinių apybraižų: lietuvių tautos ir valstybės simbolių atkūrimas

2019, Nr. 1 (27)

Antanas Rybelis. Romualdas Ozolas – leidėjas ir filosofas pavergtoje visuomenėje
Jonas Vaiškūnas. Romualdas Ozolas ir paveldosaugos sąjūdis

2019, Nr. 2 (28)

Juozas Žilys. Archyvai: nuo diskusijos iki teisinio reglamentavimo. 1988–1991 metai

2019, Nr. 3 (29)

Vilma Bukaitė. Pirmojo pasaulinio karo pradžios sukrėtimai ir lūkesčiai lietuvių dienoraščiuose bei publicistikoje
Juozas Banionis. Lietuvos laisvinimo sąjūdis Vakaruose 1940–1990 m.: Vilniaus klausimo politikos atspindžiai

2019, Nr. 4 (30)

Eimantas Grakauskas. Lietuvos žemdirbių sąjūdžio trisdešimtmetis

Dokumentai

2012, Nr. 1 (1)

L. Berijos raportas apie Lietuvą
Sąjūdžio deputatai aptaria valstybės atkūrimo tvarką. Sąjūdžio deputatų klubo pasitarimas 1990 m. kovo 9 d.

2012, Nr. 2 (2)

Kelyje į Nepriklausomybę. Komisijos Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo planui rengti 1990 m. sausio 30 d. posėdžio stenograma

2013, Nr. 1 (3)

L. Berija: „Svarstant Lietuvos klausimą, aš dariau teisingas išvadas“
Kelyje į Nepriklausomybę. II. Komisijos Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo planui rengti 1990 m. vasario 19 d. posėdžio stenograma
Bandant rasti derybų atsparos taškus. Pokalbio su Aleksandru Jakovlevu 1990 m. balandžio 3 d. Maskvoje, TSKP CK rūmuose, rekonstrukcija
Iš Sąjūdžio meto dokumentų. Antrajam SSRS liaudies deputatų suvažiavimui. Baltijos parlamentinės grupės pareiškimas

2013, Nr. 2 (4)

Lietuvos atkūrimo projektas. Lietuvių fronto suvažiavimo 1948 m. sausio 24–25 dienomis protokolas

2013, Nr. 3 (5)

Lietuva tarpukariu nebuvo atsilikėlė
Vytautas Sinkevičius. Rusijos kariuomenės išvedimas iš Lietuvos: to laikotarpio užrašų fragmentai
Vytautas Landsbergis. Dėl Laisvės dienos

2013, Nr. 4 (6)

Prie Sąjūdžio švietimo reformos ištakų
Valstybės atkūrimas: Sąjūdžio rinkiminis projektas
Du Nepriklausomybės atkūrimo eigos projektai Lietuvos nepriklausomybė. JAV vyriausybės laikysena 1990 01 05–1991 02 15
Kaip jie okupavo Latviją

2014, Nr. 1 (7)

Balys Sruoga. Lietuvio žodis lenkams
Paslaptingas LLL pareiškimas

2014, Nr. 2 (8)

Epochos pabaiga. Epochos pradžia

- 2014, Nr. 3 (9)
Nepriklausomybė sąjungoje ir ne sąjungoje.
Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio Seimo VI
sesijos pirmasis posėdis Vilniuje, nacionaliniame
dramos teatre, 1989 m. rugpjūčio 23 d.
- 2014, Nr. 4 (10)
Justas Vincas Paleckis. Vilčių išsipildymo metas.
Gotlando užrašai
Pavėluotas perspėjimas (M. Tečer laiškas
Vilniaus konferencijai 1997 12 05)
- 2015, Nr. 1 (11)
Lietuvos kelias. Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio
konferencija Vilniuje, Sporto rūmuose, 1990 m.
vasario 3 d.
- 2015, Nr. 2 (12)
Lietuvos kelias. Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio
konferencija Vilniuje, Sporto rūmuose, 1990 m.
vasario 3 d. II
- 2015, Nr. 3 (13)
Lietuvos kelias. Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio
konferencija Vilniuje, Sporto rūmuose, 1990 m.
vasario 3 d. III
- 2015, Nr. 4 (14)
Lietuva agresorių savivalės zonoje ir Antrajame
pasauliniame kare. VLIK'o atstovaujamosios
pastangos
Lietuvos kelias. Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio
konferencija Vilniuje, Sporto rūmuose, 1990 m.
vasario 3 d. IV
- 2016, Nr. 1 (15)
Į tautos ir valstybės atsinaujinimą. Vilniaus
forumo deklaracija
Juožas Banionis. Dar kartą apie VLIK'o
memorandumą
- 2016, Nr. 2 (16)
Vydūno laiškas Lietuvos Tarybai
- 2016, Nr. 3 (17)
Integrali tauta
- 2016, Nr. 4 (18)
Lietuvos nepriklausomybė – nuolatinis
budėjimas. 1918 m. vasario 16 d. Lietuvos
Nepriklausomybės Akto signatarui, Seimo
Pirmininkui, Telšių vyskupui Justinui
Staugaičiui – 150
- 2017, Nr. 1 (19)
Arūnas Streikus. Laisvo žodžio jėga: Lietuvos
katalikų bažnyčios kronika
- 2017, Nr. 2 (20)
Vilniaus forumo peticija
- 2017, Nr. 3 (21)
Lietuvos valstybinės derybų su Rusija delegacijos
1990–1992 metų veiklos pabaiga
- 2017, Nr. 4 (22)
Mintys balsu
Iš „juodojo“ plenumo
- 2018, Nr. 1 (23)
Vilma Akmenytė-Ruzgienė, Žydrūnas Mačiukas.
Lietuvos Respublikos Seime – 1918 m. vasario
16-osios Lietuvos Nepriklausomybės Akto
signatarus pristatanti paroda
- 2018, Nr. 2 (24)
Su Sąjūdžiu – į Tautos forumą
- 2018, Nr. 3 (25)
Lietuvos lenkų nacionalinė-teritorinė
autonomija: siekis ir jos organizatoriai
- 2018, Nr. 4 (26)
Kaip Želigovskis užėmė Vilnių
- 2019, Nr. 1 (27)
Nacionalinės leidybos metmenys
Lietuvos nacionalinių interesų sargybinis
Pagrindiniai valstybės kultūros darbai
Reikia sukurti tarptautinę tautų teisę
- 2019, Nr. 2 (28)
Kazys Škirpa: „Nuo Lietuvos nepriklausomybės
reikalavimo jokiais aplinkybėmis
nenusileisti“
Vytautas Landsbergis. Naujasis pasipriešinimas.
Pranešimas lietuviškųjų studijų savaitėje
Šveicarijoje 1990 m. rugpjūčio 10 d.
- 2019, Nr. 3 (29)
Vincas Krėvės pasikalbėjimas Maskvoje su
Molotovu
- 2019, Nr. 4 (30)
Kas buvo ir ką nuveikė TSRS liaudies deputatai

Iš Romualdo Ozolo palikimo

2016, Nr. 2 (16)

Mano tikslas – Lietuva

2016, Nr. 3 (17)

Tautos sugrįžimas į save

2016, Nr. 4 (18)

Nacionalinė valstybė: prigimtis ir paskirtis

2017, Nr. 1 (19)

Alternatyva nuosmukiui – nacionalinis ūkis

2017, Nr. 2 (20)

Reformacija Lietuvos istorijoje

2017, Nr. 3 (21)

Politikos etika, arba ar Lietuva gali turėti savo politiką?

2017, Nr. 4 (22)

Riba

2018, Nr. 1 (23)

Išsivadavimas: jėgų struktūra ir sąveika

2018, Nr. 2 (24)

Sąjūdžio ištakose. Iš „Sąjūdžio kronikų“

2018, Nr. 3 (25)

Istorija šiandien, arba kiek šiandien galim būti laisvi?

2018, Nr. 4 (26)

Žurnalistas yra politikas

2019, Nr. 1 (27)

Trys staliukai už šešiasdešimt kapeikų
Ramybė

2019, Nr. 2 (28)

Baltijos šalys naujojoje Europos geopolitikoje
Europarlamentarinės tezės sau ir kitiems

2019, Nr. 3 (29)

Slaptųjų protokolų idėjinės ištakos

2019, Nr. 4 (30)

TSRS liaudies deputatų paskirtis

Mąstymai

2012, Nr. 1 (1)

Ieškant Europos matmenų (R. Ozolo pokalbis
su Jurgenu Habermasu ir A. Samalavičiaus – su
Danieliu Širo)

2012, Nr. 2 (2)

Respublika pradeda pasipriešinimą (diskusija
apie 1941 m. Lietuvos laikinąją vyriausybę)
Bronislovas Genzelis. Laisvė ir politika. Politinių
idėjų poreikis ir jų realizavimas XX amžiaus
Lietuvos politinėje erdvėje

2013, Nr. 1 (3)

Bronislovas Genzelis. Keliai ir klystkeliai.
Lietuva Sąjūdžio 25-mečio panoramoje

2013, Nr. 2 (4)

Vytautas Radžvilas. Netikros tikrovės: ištakos ir
pavidalai

2013, Nr. 3 (5)

Lietuvos valstybė: tautinė ar netautinė? Vytautas
Sinica. Paveldėtojų draskoma Sąjūdžio vėliava.
Darius Kuolys. Kaip kuriama Respublika?
Paulius Stonis. Kuriame respubliką ar tautinę
valstybę

2013, Nr. 4 (6)

Apie kalbos tikroves. Dalia Staponkutė. Tarp
Viduržemio ir Baltijos periferijų: kalbinės
trajektorijos ir galimybės. Daiva Vaišnienė.
Daugiakalbystė: kas yra prioritetas?

2014, Nr. 1 (7)

Vytautas Sinica. Tautos apologija

2014, Nr. 2 (8)

Jozefas Ratzingeris. Europos siela
Džordžas Veigelis. Vertybių karai Europoje
Arnoldas Piročkinas. Lenkų politikai sprendžia
lietuvių kalbos klausimus

2014, Nr. 3 (9)

Naglis Kardelis. Filosofija ir lietuviškasis
galvojimas. Keletas pastabų apie Arvydo
Šliogerio tezes
Arvydas Šliogeris. Apie lietuviškąjį galvojimą

2014, Nr. 4 (10)

Algimantas Jankauskas. Apie pilnutinę
demokratiją

2015, Nr. 1 (11)

Almantas Samalavičius. Universitetas
vartotojiškoje monokultūroje

- 2015, Nr. 2 (12)
Vytautas Sinica. Kosmopolitinis pilietinis ugdymas
Jonas Trinkūnas. Tarptautinė ir tautinė kultūra
- 2015, Nr. 3 (13)
Vytautas Sinica. Gerovės patriotizmas
- 2015, Nr. 4 (14)
Marius Parčiaskas. Kaip iš Maceinos pagaminti marksistą
- 2016, Nr. 1 (15)
Monika Morkūnaitė. Romualdo Ozolo užduotis Lietuvai: aprėpti pasaulį protu
Romualdas Ozolas. Pasaulis yra čia
Daiva Tamošaitytė. Apie lietuvių inteligentiją
- 2016, Nr. 2 (16)
Laisvūnas Šopauskas. *Visi – kolaborantai ir visi – patriotai*. „Tarybinės lietuviybės“ koncepcijų struktūra ir politinė potekstė
- 2016, Nr. 3 (17)
Vytautas Radžvilas. Sąjūdžio pamoka: sunku būti tauta
Vilius Bernotas. Kodėl neįmanoma europiečių tauta?
- 2016, Nr. 4 (18)
Alvydas Jokubaitis. Europos Sąjunga kaip įstrigęs liftas
Vytautas Radžvilas. Europos Sąjungos kryžkelė: pertvarka ar žlugimas?
- 2017, Nr. 1 (19)
Česlovas Laurinavičius. Nuspręs Briuselis, ar reikia Basanavičiaus
Dovilas Petkus. Neutralios istorijos kelias į okupaciją
Karolis Kaupinis. Tarpinė būsena
- 2017, Nr. 2 (20)
Vytautas Rubavičius. Civilizacinės savipratos svarba šių dienų geopolitikoje
Vytautas Sinica. Kalba ir istorija: kaip sunaikinti tautinę valstybę vardan atviros Lietuvos?
Jūratė Sofija Laučiūtė. Kokią valstybę kuriame?
- 2017, Nr. 3 (21)
Vladimiras Bukovskis: ar Europos Sąjunga tampa kita Sovietų Sąjunga?
Vytautas Sinica. Radžvilai, traukis!
- 2017, Nr. 4 (22)
Alvydas Jokubaitis. Ar šimtmetis reiškia atsisveikinimą su tautine valstybe?
Bronislovas Genzelis. Mįslės kelyje į Nepriklausomybę
- 2018, Nr. 1 (23)
Kęstutis Skrupskelis. Kodėl Kazys Grinius netapo komunistu?
Vytautas Radžvilas. Išdavusieji laisvę
- 2018, Nr. 2 (24)
Vytautas Rubavičius. Lituanistika – lietuvių kultūra – Lietuvos valstybė
Vytautas Sinica. Sąjūdžio buvo per mažą
- 2018, Nr. 3 (25)
Vytautas Sinica. Trečioji autonominių banga? Algirdas Endriukaitis: nepriklausomos Lietuvos teismai įteisina KGB veiklą ir sovietinę okupaciją
- 2018, Nr. 4 (26)
Rasa Čepaitienė. Kolonizuota valstybė? Lietuvos politinės ekonomijos bruožai
- 2019, Nr. 1 (27)
Vytautas Radžvilas. Sąjūdžio kūrėjas ir Nepriklausomybės ideologas
Alvydas Jokubaitis. Romualdo Ozolo nacionalizmas
Lukas Grinius. Romualdo Ozolo mitas ir tikrovė jaunajai kartai
- 2019, Nr. 2 (28)
Gytautas Petrauskas. Antano Maceinos tautinės valstybės modelio analizė
- 2019, Nr. 3 (29)
Rasa Čepaitienė. Postsovietinis tranzitas: ar Lietuvoje būtų alternatyvų neoliberalizmui?
Malvina Baužytė. Ar tautos idėja prieštarauja demokratijai?
- 2019, Nr. 4 (30)
Darius Juodis. Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio Tarybos deklaracija: idėjų atsiradimas ir raida
Algimantas Jankauskas. Romualdo Ozolo valstybės idėja
- Paminėjimai**
- 2012, Nr. 1 (1)
Bandymas atkurti Nepriklausomybę
Gaires nurodęs mitingas (Vytauto Bogušio kalba)

- 2012, Nr. 2 (2)
Linas V. Medelis. Tu mano naktis ir dangus. Apie Maironį beveik be lyrikos
- 2013, Nr. 1 (3)
Česlovas Iškauskas. Klaipėdos sukilimas: kam priklauso šis kraštas?
- 2013, Nr. 2 (4)
Ingė Lukšaitė. Jonušas Radvila: nepriklausomos laikysenos ištakos
- 2013, Nr. 3 (5)
Bronislovas Genzelis. Lietuviškumo idėja ir 1863 metų sukilimas
- 2013, Nr. 4 (6)
J. Laučiūtė. Žemaitiški paradoksai
- 2014, Nr. 1 (7)
Ketvirčiui amžiaus praėjus. Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio 25-ųjų įkūrimo metinių minėjimas Mokslų akademijoje 2013 m. birželio 3 d. Vilniaus arkikatedros prisikėlimas Tautinio olimpinio komiteto atkūrimas
- 2014, Nr. 2 (8)
Romualdas Ozolas. Kalantos atšvaitai Žygintas Būčys. Eustachijus Tiškevičius: biografijos eskizas
- 2014, Nr. 3 (9)
Arūnas Grumadas. Baltijos kelias: organizavimas ir eiga
Baltijos kelias: atmintis
- 2014, Nr. 4 (10)
Anatolijus Lapinskas. Tarp Vilniaus ir Maskvos (pokalbis su Vytautu Laurušu)
Danutė Blažytė-Baužienė. Nepriklausomybės punktyras Felicijos Bortkevičienės biografijoje
- 2015, Nr. 1 (11)
Manvydas Vitkūnas. Oršos mūšis tautų istorinėje atmintyje
- 2015, Nr. 2 (12)
Sąjūdžio informacinė agentūra prieš ketvirtį amžiaus. Rimantas Kanapienis. Sąjūdžio kareiviai. Rita Miliūtė. SIA. Iš Vilniaus palėpės į pasaulio dienraščius. Gintautas Alksninis. 1989 m. rugpjūtis –1990 m. gegužė
- 2015, Nr. 3 (13)
Neįveiktas: tarp valdžios ir žodyno. Juozas Balčikonis ir Lietuvių kalbos žodynas
Laisva kaip vėjas: Sąjūdžio spaudos platinimas prieš 25 metus. Arūnas Grumadas. Branda su Sąjūdžio spauda. Vitalius Zaikauskas. „Atgimimas“ ir džiaugsmingi „ašarų laiptai“. Irena Vasinauskaitė. Tiesiog taip buvo...
- 2015, Nr. 4 (14)
Kodėl Vilniaus kraštą lenkai laiko savu?
- 2016, Nr. 1 (15)
Rimantas Stankevičius. Iš Vilniaus į Varšuvą per... Atėnus. Pirmasis Lietuvos Respublikos ir Lenkijos Respublikos ministrų pirmininkų susitikimas 1990 metais
- 2016, Nr. 2 (16)
Algimantas Jankauskas. Lietuvos valstybės ideologijos gairės. Deklaracijos „Į organiškiosios valstybės kūrybą“ 80-metį minint Lietuvos tarptautinio pripažinimo 25-čiui. Valeriu Matei. Kaip Moldovos Respublika pripažino Lietuvos nepriklausomybę. Laima Andrikienė. Moldova pripažįsta nepriklausomą Lietuvą
- 2016, Nr. 3 (17)
Vytautas Petras Plečkaitis. Aukščiausiosios Tarybos Užsienio reikalų komisijos veikla 1990–1992 m.
- 2016, Nr. 4 (18)
Vytautas Sinica. „Be ryto naktis“: Lenkijos okupuoto Vilniaus lietuvių gyvenimas Vincas Makariūnas-Makarevičius. Kartūzų Berezoje
Juozas Banionis. Apie Gotlando susitikimą iš anapus
Ramūnas Bogdanas. Keletas pirmųjų žingsnių link Skandinavijos
- 2017, Nr. 1 (19)
Aistė Petrauskienė, Vyktas Vaitkevičius. (Ne) parašyta 1944–1953 m. Lietuvos partizaninio karo istorija
- 2017, Nr. 2 (20)
Aistė Petrauskienė, Vyktas Vaitkevičius. (At) kuriant partizanų archyvą Viktorija Skrupskelytė. Oskaras Milašius, pirmasis Lietuvos atstovas Prancūzijoje Juozas Banionis. Nepriklausomybės šimtmečio link: liudijimai ir vizijos

2017, Nr. 3 (21)

Aistė Petrauskienė, Vykintas Vaitkevičius.
Atrandant partizaninio karo paveldą
Laisvės šaukliai. (Mitingo prie A. Mickevičiaus
paminklo 30-metį minint)

2017, Nr. 4 (22)

Alfonsas Eidintas. Lietuvių konferencijos
istorinė reikšmė

2018, Nr. 1 (23)

Vytautas Žalys. Lietuvos valstybės atkūrimo
tarptautiniai aspektai
Julius Sabatauskas. Valstybės sandara: Lietuvos
institucijų kūrimasis

2018, Nr. 2 (24)

Jūratė Laučiūtė. „Už jūsų ir mūsų laisvę!“ Kaip
Sąjūdis judino Leningradą...
Eugenijus Oparinas: „Didžiausia garbė skautui –
sargyba prie Basanavičiaus kapo“

2018, Nr. 3 (25)

Rimantas Stankevičius. JAV lietuvių veikla
atkuriant 1918 metų Lietuvos valstybingumą
Jonas Česnavičius. Nesėkmingos istorijos
klastotojų pastangos nuslopinti užsienio radijo
stočių bangas
Algirdui Patackui – septyniasdešimt penkeri

2018, Nr. 4 (26)

Sigitas Tamkevičius. Tikinčiųjų teisėms ginti
katalikų komiteto genezė ir veikla
Vidmantas Valušaitis. Ar talentu galima teisinti
politinę išdavystę?
2018 metų Kalbos premija – Elenai
Bradūnaitei-Aglinskienei

2019, Nr. 1 (27)

Birutė Vyšniauskaitė. Nepriklausomybės
architektui Romualdai Ozolui likimas pagailejo
penkerių gyvenimo metų
Arvydas Šliogeris. Branduolinis žmogus
Rimantas Stankevičius. Romualdas Ozolas apie
bendradarbiavimą su Armėnija ir ne tik
Romualdai Ozolui – aštuoniasdešimt

2019, Nr. 2 (28)

Vilma Akmenytė-Ruzgienė. Teisė ir pareiga:
Lietuvos Respublikos Seimo rinkimai
1920–1940 m.
Stasys Kašauskas. Laukų gėlė Sauliui

2019, Nr. 3 (29)

Vitalius Zaikauskas. Peržengėme ribą ir baimės
nebeliko
Valdas Rakutis. Kaip vertinti birželio sukilimą?

2019, Nr. 4 (30)

Vytautas Sinica. Gotlando komunikatas:
kontekstas ir reikšmė
Antanas Buračas: „Gotlande komunikato skelbti
neplanavome“
„Veidrodis“ – tiesos sakymo pradžia

Pristatymai

2012, Nr. 1 (1)

Mūsų laisvės ženklai. *Rimantas Dichavičius.*
Laisvės paženklininti, 2012

2012, Nr. 2 (2)

Lietuvos idėjos. *Lietuvos politinės minties*
antologija. I. Lietuvos politinė mintis. 1918–
1940, 2012

2013, Nr. 1 (3)

Mūsų laisvės ženklai. II. *Rimantas Dichavičius.*
Laisvės paženklininti. Dailininkai atkurta
Lietuvos valstybei. II tomas, 2013

2013, Nr. 2 (4)

Publicistinė Lietuvos istorija. *Alfonsas Eidintas,*
Alfredas Bumblauskas, Antanas Kulikauskas,
Mindaugas Tamošaitis. Lietuvos istorija, 2012

2013, Nr. 3 (5)

Lietuvos fotografų panorama. *XX a. Lietuvos*
fotografijos antologija. Trys tomai, 2011–2013

2013, Nr. 4 (6)

Laisvės mintis tremtyje. *Lietuvos politinės*
minties antologija. II. Politinė mintis išeivijoje.
1944–1990, 2013

2014, Nr. 1 (7)

Lietuvių mintis okupacijoje. *Lietuvos politinės*
minties antologija. III. Politinė mintis Lietuvoje
1940–1990, 2013

2014, Nr. 2 (8)

Apie Lietuvos ištakas. *Algirdas Patackas. Litua.*
Lituanistika. Publicistika. Beletristika, 2013

2014, Nr. 3 (9)

Lietuvių kalba Lietuvos istorijoje. *Zigmas*
Zinkevičius. Lietuviai. Praeities didybė ir
sunykimas, 2013

2014, Nr. 4 (10)

Vokietijos tapimo istorija. *Mišelis Kerotrė.*
Prūsijos istorija, 2013

2015, Nr. 1 (11)

Gintaras Songaila. Transistorinė lietuvių tauta ir trys jos istorijos paradigmos. *Algimantas Bučys. Seniausios lietuvių literatūros istorija ir chrestomatija, 2012*

2015, Nr. 2 (12)

Valentinas Sventickas. Tautos atsparumo vardynas. *Justinas Sajauskas. Neužmirštami Suvalkijos vardai, 2014*

2015, Nr. 3 (13)

Valentinas Sventickas. Rinktinės, tikrai rinktinės mintys. *Juozas Girnius. Literatūros ir kultūros kritikos rinktinė. Vilnius, 2014*

2015, Nr. 4 (14)

Valentinas Sventickas. Knyga su sparnais. *Vytautas Rubavičius. Vėluojanti savastis: studijos ir straipsniai, 2014*

2016, Nr. 1 (15)

Valentinas Sventickas. Ozolo romanas. *Romualdas Ozolas. Pradžią knyga, 2015*

2016, Nr. 2 (16)

Santa Kančytė. Apie demokratiją ateities Lietuvai. Lietuva, kurios nebuvo. Pilnutinės demokratijos svarstymai ir vertinimai, 2016

2016, Nr. 3 (17)

Tomas Baranauskas. Galindiškoji lietuvių kilmė. *Eugenijus Jovaiša. Aisčiai. Lietuvių ir Lietuvos istorijos pradžia, 2016*

2016, Nr. 4 (18)

Tomas Ivanauskas. Tamsusis Lietuvos fotografijos istorijos kambarys. *Margarita Matulytė, Agnė Narušytė. Camera obscura: Lietuvos fotografijos istorija 1839–1945. Vilnius, 2016*

2017, Nr. 1 (19)

Algimantas Jankauskas. Išsamus Vasario 16-osios ir Kovo 11-osios Lietuvos palyginimas. *Zenonas Norkus. Du nepriklausomybės dvidešimtmečiai. Kapitalizmas, klasės ir demokratija pirmojoje ir antrojoje Lietuvos Respublikoje lyginamosios istorinės sociologijos požiūriu, 2014*

2017, Nr. 2 (20)

Petras Bražėnas. Apie Jo ir mūsų laiką. *Vytenis Povilas Andriukaitis. Justino Marcinkevičiaus laikas, 2016*

2017, Nr. 3 (21)

Vytautas Rubavičius. Grėsmingas liberalizmo banalumas. *Alvydas Jokubaitis. Liberalizmas kaip pilietinė religija, 2017*

2017, Nr. 4 (22)

Algimantas Jankauskas. Lietuvos valstybės idėja dokumentuose. *Lietuvos Taryba ir nepriklausomos valstybės atkūrimas 1914–1920 metų dokumentuose, 2017*

2018, Nr. 1 (23)

Regimantas Tamošaitis. Kultūros kūrėjo užrašai. *Marcelijus Martinaitis. Viskas taip ir liks. 1988–2013 metų užrašai, 2018*

2018, Nr. 2 (24)

Alvydas Jokubaitis. Ar pasikels tauta dar vienam atgimimui? *Vytautas Radžvilas. Kiek kartų gali atgimti tauta? 2018*

2018, Nr. 3 (25)

Darius Juodis. Knyga ne tik apie partizanų bunkerį. *A. Petrauskienė, G. Petrauskas, V. Vaitkevičius. Partizanų bunkeris Daugėliškių miške: kompleksinių tyrimų studija ir šaltiniai, 2017*

2018, Nr. 4 (26)

Antanas Kulakauskas. Vingiuotas lietuvių ir lenkų santykių kelias. *Vladas Sirutavičius. Lietuviai ir Lietuvos lenkai, Lietuva ir Lenkija 1988–1994 metais, 2017*

2019, Nr. 1 (27)

Vilma Račkauskaitė. Romualdo Ozolo rašytinių darbų sąvadas. *Romualdas Ozolas. Bibliografijos rodyklė, 2018*

2019, Nr. 2 (28)

Vytautas Rubavičius. Pagaliau visi prezidento Antano Smetonos raštai. *Prezidentas Antanas Smetona. Raštai. Kalbos. Darbai. I, 2019*

2019, Nr. 3 (29)

Algimantas Jankauskas. Romualdo Ozolo pasaulio idėja. *Romualdas Ozolas. Pasaulis grįžta namo. Eurorealisto mąstymai, 2019*

2019, Nr. 4 (30)

Ričardas Doveika. Knyga – už, o ne prieš. *Vytautas Sinica. Ar mums dar reikalinga Lietuvos valstybė? 2019*

PRISTATYMAI

KNYGA – UŽ, O NE PRIEŠ

VYTAUTAS SINICA. AR MUMS DAR REIKALINGA LIETUVOS VALSTYBĖ?
VILNIUS, VALSTYBINGUMO STUDIJŲ CENTRAS, 2019, 384 P.

Su vidiniu džiaugsmu ir žavesiu keliavau šioje rinktinėje diskutuojamų temų takais. Drąsus, ryžtingas, išmąstytas ir iš vidaus paliudytas žvilgsnis į šiandienos tikrovės būtį. Į patį žmogų, Valstybę, Tautą ir krikščioniškąjį tikėjimą.

Būtent asmuo ir vertybės yra autoriaus centre, žvilgsnyje, mąstyme ir širdyje. Ieškojimas ne vien individo vietos pasaulio ar Europos kontekste, bet siekimas sąmoningo ir atsakingo, laisvo asmens buvimo šiame pasaulyje. Gebančio priimti atsakomybę, turinčio nuomonę, asmeniškai save dovanojančio bendrojo gėrio kūrimui. Tai knyga *už* o ne *prieš*.

Tekstų gelme siekiama užkalbinti žmogaus vidinį pasaulį, pažadinti jo egzistencines gyvasties sijas, padrąsinti kvėpuoti pilna krūtine. O svarbiausia – asmeniškai mąstyti. Nebūti mase, o išlikti asmenybe; neparsiduoti už šiandienos patogumą, bet išlaikyti savasties veidą ir gyvenimo stilių bei kryptį.

Autoriaus tekstų rinktinė atskleidžia ir leidžia pažinti asmens vidinę sąrangą, kuri remiasi į aiškų, suformuotą ir išugdytą krikščionišką vertybinį stuburą. Nepriklausomos Lietuvos patrioto, piliečio, kataliko ir visa savo esybe už pilnavertį žmogų, neperrašinėjamą istorijos, nemenkinančios praeities tikrovės, vertinančios savo didvyrius ir patriotus esantis autorius paliudija, kad mūsų Tauta, Valstybė geba brandinti ir formuoti atsakingus, savo kraštą mylinčius ir istoriją gerbiančius žmones. Esančius, o ne prisitaikiusius, tvirtus, o ne gyvenančius *kaip nors*, gebančius atstovėti save ir kitą, o ne plaukiančius pasroviui pilkos masės drumzlynuose.

Knygos puslapiai nesunkiai atras daugybę bendraminčių, kurie kviečia prie pokalbių stalo apie save, Valstybę, tautiškumą, tikėjimą ir šiandienos keliamus iššūkius. Yra temų, minčių, su kuriomis galima nesutikti, turėti ar likti prie savo nuomonės ir įsitikinimų. Tad ir aš drąsiai diskutuočiau daugelio Autoriaus paliestų temų atskleistomis įžvalgomis. Drįsčiau nesutikti ir turėti savo poziciją. Bet būtent tai mus visus ir praturtina.

Džiugu, kad knyga kviečia į sąmoningą ir atsakingą dialogą, kuris kyla iš krikščioniškos formacijos gelmės: *tas, kuris tiki Dievą, nepastums jokio žmogaus, ir tas, kuris kalbasi su Dievu – susikalbės su kiekvienu žmogumi*. Kalbėtis, diskutuoti, gilintis, mąstyti ir asmeniškai apsispręsti yra būtinybė norint išlikti asmenybe – laisva, unikalia, vertybine.

O svarbiausia žinia, kad krikščioniškos kultūros puoselėjimas, vertybių ugdymas, jaunimo atsakinga vertybinė formacija niekada nėra Valstybės stumimas į atsilikimą.

Ričardas Doveika